

Azərbaycan Respublikası Təhsil Nazirliyi
Azərbaycan Dillər Universiteti

əlyazması hüququnda

FƏRƏCOVA AYSEL ŞƏRAFƏT qızı

Virjiniya Vulf və psixoloji roman janrı

İxtisaslaşma: 060201 –Filologiya –Ədəbiyyatşünaslıq (İngilis ədəbiyyatı)

Magistr elmi dərəcəsi almaq üçün təqdim olunmuş

D İ S S E R T A S İ Y A

Elmi rəhbər: Filologiya üzrə fəlsəfə
doktoru, dosent N.M. Nuriyeva

Bakı - 2015

Mündəricat

Giriş	3
Fəsil 1 Virginiya Vulfun ədəbi fəaliyyəti	9
Fəsil 2. Virciniya Vulfun “Missis Dellouey” romanında psixologizm.....	38
Nəticə	72
Ədəbiyyat	75

GİRİŞ

XX əsr İngiltərə ədəbiyyatının tanınmış simalarından olan yazıçı Virciniya Vulfun (1882-1941) ədəbi irsi bu gün də dünya ədəbiyyatında önəmli yer tutur. İngiltərə ədəbiyyatında realizm və modernizmin münasibətlərinin çulğalandığı bir dövrdə ədəbiyyata gələn istedadlı qələm sahibinin zəngin yaradıcılığı hələ onun öz sağlığında ədəbi-elmi ictimaiyyət və geniş oxucu kütlələri tərəfindən böyük rəğbət və maraqla qarşılanmışdır. Belə ki, Virciniya Vulfun yaradıcılığı dərin həyati müşahidələrə söykəndiyindən onun bu dünyagörüşü bədii şəkildə bütün əsərlərində sənətkarlıqla əks olunmuşdur.

Mövzunun aktuallığı – Virciniya Vulfun romanları dünyanın bir çox dillərinə tərcümə olunmuşdur. İngilis yazıçısı Vulf, modernizm ədəbi cərəyanının qurucularından biridir. Adı Ceyms Coys, Frans Kafka, Marsel Prust, Uilyam Folkner kimi yazarlarla bir sırada çəkilir.

Ceyms Coysun dünya ədəbiyyatına möhürünü vurmuş “Uliss” romanının bir digər variantı olan Virciniya Vulfun “Missis Dellouey” romanıdır. Yazıçının ədəbi irsinin tədqiqi göstərir ki, o hər zaman ictimai həyatda baş verən hadisələrə münasibət bildirmiş, onun nəsrini insan və yaşadığı dünyada baş verən ictimai-siyasi hadisələrə həyacan təbili çalan bir narahatlıqla işlənmiş, sosial, ictimai və siyasi motivləri ilə fərqlənən qeyri-adiliyi ilə seçilir. Modernizm cərəyanının yaradıcılarından biri kimi tanınan Vircinia Vulf ingilis ədəbiyyatında öz novatorluğu ilə seçilirdi. O öz əsərlərində modernizm ədəbi priyomlarından sayılan “şüur axını” priyomundan geniş istifadə etmişdir.

“Şüur axını” Ceyms Coysun, Uilyam Foknerin də geniş istifadə etdikləri üsullardandır. Monoloqlar vasitəsilə qəhərəmanın iç dünyası, daxili aləmi işıqlandırılır, düşüncəsinə nüfuz edilir. Virciniya Vulf istər “Missis Dellouey”də, “Mayakda”da, “Orlando”da, “İllər”də viktorian əxlaqını, ailəsindən gəlmə və cəmiyyətdə də mövcud olan patriarxal münasibətləri tənqid etmişdir. Onun

əsərlərində feminist baxış açıq şəkildə təzahür edir. Virciniya Vulf “Gecə və gündüz” romanında qadın haqlarından, sinfi fərqlər, eşq, mübarizə, azadlıq kimi məsələlərdən danışır. Yazar günümüzün insanın taleyini yumoristik, amma həssas bir dillə anlatmağa çalışır.

Bu baxımdan onun yaradıcılığında mühüm yer tutan “Missis Dellouey” (*Mrs Dalloway*, 1925) əsərinin filoloji təhlilə cəlb olunması elmi aktualıq kəsb edir. Yazıcının bu əsərində onun bədii təfəkkürü, dünyagörüşü, feminist baxışı geniş şəkildə təzahür edir. Bununla yanaşı Virciniya Vulfun ən yaxşı əsərləri də analize cəlb edilmiş və modernizmə münasibət məsələsi öyrənilmişdir. Bu məsələnin araşdırılması Virciniya Vulfun ingilis və dünya ədəbiyyatındakı yerini yazıçı-humanist kimi müəyyənləşdirməkdə mühümdür və seçilmiş mövzunun aktuallığına dəlalət edir.

Virciniya Vulf XX əsrin sosial – siyasi gerçəkliyinə öz kəskin münasibətini bildirdi. Çünki o, heç bir qəddarlıq, haqsızlıq, siyasətbazlığa qarşı biganə qala bilmirdi. Mənəvi-əxlaqi məsələlərə qarşı daha duyarlı olan Virciniya Vulfun dünyagörüşünün formalaşmasında bu amil mühüm rol oynamışdır.

Azərbaycan ədəbiyyatşünaslığında Virciniya Vulfun yaradıcılığı ayrılıqda monoqrafik planda tədqiq olunsada, onun “Missis Dellouey” romanında psixologizm geniş şəkildə tədqiqat obyektinə çevrilərək öyrənilməmişdir.

Mövzunun işlənmə dərəcəsi – Son onillikdir ki, elmi tədqiqat işlərində sosial faktorlar daha mühüm yer tutur və cəmiyyətin kişi və qadına olan münasibəti, hər hansı bir cinsə aid olmasına baxmayaraq fərdlərin davranışı məsələsi diqqət önündə saxlanır. Bu haqda bir sıra elmi tədqiqat işləri yazılmış, kişi və qadın keyfiyyətləri haqda stereotip təsəvvürlər müəyyənləşdirən münasibətlər öz əksini tapmışdır. Bu tədqiqatlar sırasında S. Bovuar, R. Lakoff, C. Lorber, K. Millet, C.V. Skott, D. Tannen, R.Hoff, P.Eliot, E.V. Vitlitskaya, A.V. Kirilina, M.S. Kolesnikova, E.V. Melixova, O. V. Ryabova və digərlərinin qeyd edə bilərik.

“İngilis və Azərbaycan ədəbiyyatlarında insan konsepsiyası – Virciniya Vulf və Afaq Məsudun yaradıcılıqları əsasında” mövzusunda yazılmış dissertasiya Virciniya Vulf haqqında Azərbaycan ədəbiyyatşünaslığında monoqrafik planda yazılmış ilk

əsərdir. Lakin buna baxmayaraq Avropa ədəbiyyatşünasları Virciniya Vulf haqqında geniş planda elmi tədqiqat işləri vardır. Bədii məhsul kimi meydana çıxan əsər eyni anda həm psixoloji analiz, psixoloji təhlil funksiyasını yerinə yetirir və insanda zəngin ali hisslərin, düşüncələrin, hərəkətlərin, davranışların, münasibətlərin formalaşmasına geniş yer ayırmaqla intellektual səviyyənin yüksəlməsinə nail olur.

İntellektuallıqla psixologizm, psixoloji təhlil bu halda əsərin bütövlüklə mahiyyət və məzmununa çevrilir. Bizim fikrimizcə, modernist ədəbiyyat nümunələrində özünü göstərən psixoloji təhlildə, epik və əqli intellektual-fəlsəfi təmayüllü psixologizm, onun bədii mahiyyətinə çevrilirsə, ən çox lirik-romantik və dramatik-epik qat psixoloji təhlil, psixologizm üstünlük qazanır. Ümumiyyətlə, psixologizmi ədəbiyyatdan kənar qavramaq mümkün deyil, o, sənətin, ədəbi həyatın daxili qanunauyğunluğunu tamamlayan və tənzimləyən bütöv, tam, vahid ədəbi estetik komponenti olaraq onun üzvi hissəsini təmsil edir.

Bu baxımdan psixoloji təhlilin modernist ədəbiyyatı nümunələrində özünəxas cəhətlərini araşdıran tədqiqatçılar haqlı olaraq hesab edir ki, hadisələr üzərində hökmranlıq ideali ilə yaşayan insanda onları qavramaq, başa düşmək, özünə tabe etmək duyğuları yaranır. Bu duyğular isə insanın ilk inanc və etiqadlarını, ayin və mərasimlərini yaratmış, həmin çoxcəhətli düşüncə şəcərələri özünün rəngarəng modelləri ilə modernist ədəbiyyatda əksini tapmışdır.

Virciniya Vulfun “Aktlar arasında” romanında pessimist ruhlar aləmini – özünün gördüyü dünyanı yaşayır. “Duyğular imperiyası” başlığı altında qısa esselər, hekayə və aforizmlərin toplandığı bu əsər, bütövlükdə vahid süjetin – insan mahiyyətinin gizli qatlarını açan duyğu süjeti üstündə qurularaq, insan cəmiyyətlərində görünən adamların heç də həmişə insan olmadığından, onların bəzilərinin insan cildində görünən müxtəlif növ canlılar, digərlərininsə, insan məfhumunun fəvqünə qalxmaq iqtidarında olan ali ruhlar olduğundan bəhs edir. “Aktlar arasında” romanında vicdanının səsinə qulaq asan insan mənəvi əzablara düçar olmur.

İnsanın mahiyyəti, özünüdərk və təsdiqi yazıçının bir qisim əsərlərində öz əksini daha qabarıq şəkildə tapır. Yazıçı, insanın şüuraltı dünyasına enir və onun, öz şüuruyla yaratdıqlarından daha yuxarıda olan bir aləmi – ruhi aləmi anlamaq iqtidarında

olduğunu sübuta yetirir. Bu duyğuları bəzən İlahidən gələn pıçıltılar kimi dəyərləndirmək də olur.

Bütövlükdə həyat möcuzələrlə, sirlərlə doludur. Bu möcuzələri duyub, qiymətləndirməyi ulu Tanrı ilahi insanlara şamil edir.

Həm Qərb ədəbiyyatında, həm də keçmiş post – sovet məkanında Virciniya Vulf yaradıcılığı geniş aspektdə təhlil olunmuş və onun haqqında monoqrafiyalar yazılmışdır. Bu sıradan O.S. Andreyevskix, M. Bredberi, D.Q. Jantiyeva, N.Y. Jluktenko, N. Kirsanova, A.A. Kolotov, N.P. Mixalskaya, E.M. Foster, Q.V. Yanovskaya, D. Bryuster, C. Briqss, A.E. Fernald, A. Fleyşman, C. Kinq, C. Lehman, N. Nikolson, S.M. Skvir və başqalarını göstərmək olar.

Tədqiqatın məqsəd və vəzifələri – Magistr işinin əsas məqsədi Virciniya Vulfun yaradıcılığı və əsasən “Missis Dellouey” romanının təhlilidir. Bildiyimiz kimi Virciniya Vulfun yaradıcılığında psixoloji roman janrı mühüm yer tutur. Belə ki, yazıçının həyat təcrübəsindən irəli gələn siyasi dünyagörüşü məhz onun romanlarında yeni həyat qazanmış və ona şöhrət qazandırmışdır. Yazıçının yaradıcılığının əsasını təşkil edən əsas amillərin meydana gəlmə səbəbləri və inkişaf istiqamətlərini öyrənmək məqsədi ilə aşağıdakı vəzifələri həyata keçirmək nəzərdə tutulur:

- Virciniya Vulfun yaşadığı sosial-siyasi şəraitin tarixinin ümumi mənzərəsini müəyyənləşdirmək;
- Yazıçının İngiltərə ədəbiyyatındakı rolu və dünyagörüşünün bədii-estetik səciyyəsinə öyrənmək;
- Virciniya Vulfun tarixi-fəlsəfi konsepsiyasını onun dünyagörüşü çərçivəsində öyrənmək;
- Yazıçının “Missis Dellouey” əsərində təhkiyənin strukturunu müəyyənləşdirmək və şəxsiyyətin humanistləşməsinin realist konsepsiyasını aydınlaşdırmaq;
- “Missis Dellouey” əsərində psixologizmi araşdırmaq;
- Virciniya Vulfun modernizmin yaradıcılarından biri kimi psixoloji janrada yazmasının səbəblərini üzə çıxarmaq;

Tədqiqatın obyektı və predmeti – Araşdırmanın obyektı Virciniya Vulfun yaradıcılığı və əsasən “Missis Dellouey” əsərinin təhlilidir. Tədqiqatın predmeti isə onun yaradıcılığında psixologizmi aydınlaşdırmaqdır.

Tədqiqatın metodologiyası – magistr dissertasiyasının hazırlanmasında təsviri-xronikal və tarixi-müqayisəli metodun prinsipləri əsas götürülmüşdür. Eyni zamanda Avropa və həmçinin Azərbaycan filologiyasının uyğun elmi-nəzəri müddəaları da tədqiqat zamanı nəzərə alınmışdır.

Elmi yenilik – Bu tədqiqat işi magistr dissertasiyası səviyyəsində olmuş olsa da Azərbaycan ədəbiyyatşünaslığında Virciniya Vulf yaradıcılığında psixologizmlərin tədqiqi baxımından təhlil olunan ilk araşdırmaadır. Dissertasiyada ümumiyyətlə, insanın aqibəti Azərbaycan və Qərbi ədəbiyyatının müqayisəli təhlil kontekstində verilib. Məlum olduğu kimi, insan amili Qərbi nisbətən Şərqi üstünlük təşkil edir. İnsanın ruhi, mənəvi, əxlaqi dəyərləri Şərqi aləmində daha önəmlidir. Bu baxımdan Virciniya Vulfun “Missis Dellouey” əsərinin təhlili zamanı müəllifin yaradıcılığında ana-övlad münasibətləri sona qədər açılmaz, burada ana övladına vaxt ayıra bilmədiyindən ana-övlad münasibətlərinin mahiyyəti mücərrəddliyində qalır. Bu əsəri müəllif öz həyatından yazıb. “Missis Dellouey”də ananın natamam sevgisi ilə yanaşı övladın anaya istehzalı münasibəti də hiss olunur. Virciniya Vulfda şüuraltı proseslər ön plana keçir.

Görkəmli yazıçı Virciniya Vulfun yaradıcılığında psixoloji roman janrı məsələsi Azərbaycan ədəbiyyatşünaslığında ilk dəfə olaraq bu magistr işində geniş tədqiq olunur və buradakı təsvir və təhlilər Azərbaycan ədəbiyyatşünaslığı müstəvisində ilk dəfə aparılır. Virciniya Vulfun yaradıcılığının ümumi səciyyəsi və aparıcı istiqamətləri, xüsusən də onun “Missis Dellouey” əsərinin məzmunu, ideya-estetik əhatəsi, bədii-üslubi keyfiyyətləri araşdırılır. Bu magistr işində Virciniya Vulfun sənət dünyası daha çox sosial-siyasi və ideya – bədii üslubi tərəfləri ilə açıqlanır.

Tədqiqat işinin praktik əhəmiyyəti – Tədqiqat işindən Böyük Britaniya ədəbiyyatına dair kurs və mühazirələrin aparılmasında köməkçi vasitə kimi istifadə oluna bilər. Xarici ölkələr ədəbiyyatı tarixi ilə bağlı kitab, dərslik və ya tədqiqatlar hazırlanarkən də bu magistr işindəki materiallardan faydalanmaq mümkündür.

Tədqiqatın aprobasiyası –Magistr dissertasiyası Azərbaycan Dillər Universitetinin “Xarici ölkələr ədəbiyyatı kafedrası”nda yerinə yetirilmişdir. Mövzu ilə bağlı Azərbaycan Dillər Universitetinin 2015-ci il üçün nəzərdə tutulan “Dil və ədəbiyyat” jurnalının 1-ci nömrəsində “Virciniya Vulfun ədəbi fəaliyyəti” və 2-ci nömrəsində “Vircinya Vulfun “Missis Dellouey” romanında psixologizm” adlı elmi məqalələri nəşr olunmuşdur.

İşin strukturu – Magistr dissertasiyası giriş, iki fəsil, nəticə və istifadə olunmuş ədəbiyyat göstəricisindən ibarətdir.

Fəsil 1 Virginiya Vulfun ədəbi fəaliyyəti

XIX-XX əsrə keçid dövründə dünyada müxtəlif elmi və texniki ixtiraların ortaya çıxması zaman, məkan, materiya, hərəkət haqda təsəvvürləri dəyişdi. Bu dəyişiklər ədəbiyyatdan da yan keçmədi və bu dövrdə dünya ədəbiyyatında əsaslı dəyişikliklər baş verdi. Bunun bir sıra sosial-siyasi və ictimai səbələri var idi. XX əsr bəşəriyyət tarixində faciələr, inqilablar və müharibələrlə dolu bir əsr oldu. Bu da Avropada bir sıra inqilablar, həyata yanaşmada, insanı və şəxsiyyəti dəyərləndirmədə dəyişikliklərə gətirib çıxartdı və təbii ki, daha əvvəllər olduğu kimi bütün bunlar yeni ictimai və ədəbi fikir formalaşdırmağa, yaradıcılıqda öz əksini tapmağa, ədəbi prosesdə yeni təlatümə səbəb oldu. Yeni əsr ədəbiyyata öz qanunlarını, yeni nəfəsini, tam fərqli düşüncə tərzini, yeni baxış və münasibətini gətirdi, bu dövrdə müxtəlif avanqard cərəyanlar meydana çıxdı və bu cərəyanlar bir küll halında “Modernizm” anlayışı altında birləşərək, dününki metod və üsulları inkar etməyə qalxdı, nəsrə indiyədək görünməmiş eksperimentləri tərcih etdi və bununla da mühafizəkar dünyanın qəzəbinə düşərək oldu.

Modernizm XIX əsrin sonu XX əsrin əvvəllərində meydana çıxmış ədəbi cərəyandır. Bu dövrdə inkişaf etmiş kapitalist ölkələrində eynilik, köhnəlik baş alıb gedirdi. Bu mənfi hal özünü xüsusilə intibah dövrü ədəbiyyatının, XIX əsrin ikinci yarısında yazılmış ədəbi nümunələrinə heç bir yenilik gətirilmədən yazılmasında özünü göstərir. Beləliklə, artıq zəruri hesab olunan və “Modernizm” adlanan cərəyan formalaşdı. Modernistlər ətrafdakı insanlara, qayda-qanunlara qarşı çıxır və bəyənmədiklərini inkar etməyi bacarırdılar. Modernistlər üçün bu və ya digər yolla şüurun böhranı “əsassızlığından” yaxa qutarmaq, yaradıcılığın mənəvi-bədii bazasını yenidən axtarmaq üçün olan çoxlu cəhdlər xarakterikdir. Buna görə də modernistlər əvvəl çıxış yolunu sosial-siyasi radikalizmdə axtardılar. Sonra isə fərdi şüur probleminə diqqəti cəlb edən və həyat “fəlsəfəsi” ilə praktik meylin növləri olan məşhur idealist fəlsəfəsi konsepsiyalarının bir çoxunu yaradıcı məqsədlər üçün mənimsəyərək öz üsyankarlıqlarını “mənəviyyat inqilabı” sahəsinə keçirdilər. Bununla da modernizm yarıməsirlik bir müddətdə tərkibində müxtəlif məktəblər, ədəbi manifestlər meydana

gəlməsinə səbəb oldu. Onlara nümunə olaraq formalizm, dadaizm, futurizm, surrealizm, imajizm, impressionizm, ekspresionizm, absurd teatr, “yeni roman”, “şüur axını” və başqalarını göstərmək olar. Bu məktəblər, ədəbi manifestlər, cərəyanlardan bəzilərinin ömürləri çox qısa oldu, yəni bu cərəyanlar müvəqqəti olaraq öz dövrünü yaşayıb yox oldular. Bunlara misal olaraq futurizm, imajizm kimi cərəyanları göstərmək olar. Lakin impressionizm Fransada artıq təsviri sənətdə aparıcı və nüfuzlu mövqe tutaraq bir sıra məşhur incəsənət məktəbləri yaratmışdılar. Impressionizm incəsənətlə yanaşı fransız ədəbiyyatında siraət edərək Marsel Prust kimi nəhəng yazıçını dünya ədəbiyyatına bəxş etdi. Marsel Prust demək olar ki, bu günə qədər modernizmin əsas fiqurlarından biridir. Marsel Prust, Ceyms Coys, Frans Kafka, Virciniya Vulf, Vilyam Folkner modernizmin əsas nümayəndələrindəndir. Virciniya Vulfdan fərqli olaraq Marsel Prust impressionizmi öz əsərlərində heç də realizmin inkarı kimi vermirdi.

Modernizm öz inkişafında bir neçə mərhələlərdən keçib. XIX əsrin sonu elmi-texniki inqilabla yanaşı şüurun inqilabı baş verir. Modernist təfəkkürü bütün əvvəlki bədii ənənələrdən tam imtina etdiyini elan edir və modernizmdə dil kodunun dəyişməsi zərurəti aşkar olunur. Modernizmin əsas tezi –“Hər şey hər bir yerdə və hər kəslə baş verir”. Bu tezis dünya ədəbiyyatında şərtliliyin xarakterini dəyişirdi.

Modernistlərin ən çox sevdiyi personaj “balaca insan”, “orta qulluqçudur”. Ədəbi personaj modernist yanaşma tamamilə yeni bir şey - əfsanəvi dövrə “antiklassik” münasibət, hadisənin məntiqli şərhini tələb edir. Modernistlər hekayənin daxili və xarici tempini ayırdılar, əfsanəvi və real zaman arasındakı uyğunsuzluğu antoqonizm vəziyyətinədək dərinləşdirdilər. Real zaman tarixi zamandır. Modernistlərin qəhrəmanı tarixi zamanda deyil, keçmişlə indinin eyni vaxtda mövcud olduğu mifoloji zamanda yaşayır. Baş verən hər şeyi heç vaxt və həmişə, heç yerdə və hər yerdə baş verir. Əhvalat formal olaraq bir gün, yaxud bir neçə saat ərzində keçir (məs: V.Vulfun “Missis Dellouey” romanı). Bu kiçik müddətlər zaman xaricində olan insan varlığının abbreviaturası kimi özünü göstərir.

Modernizm insan böhranına qarşı kəskin etirazını ifadə edən, böhranla mübarizə aparan ilk cərəyan idi. Modernistlər əvvəllər görünməmiş novatorluğu gətirməyi

məqsəd qoymuşdular. Yəni modernistlər bütün ənənəliyə qarşı çıxaraq öz novatorluqlarını, yeniliklərini təlqin etməyə çalışırdılar. Modernistlər ədəbiyyatda, incəsənətdə yeniliyin tərəfdarları idilər. Ona görə də, əvvəllər mövcud olan normalardan, dəyərlərdən, qayda-qanunlardan imtina edirdilər, novatorluğa can atırdılar. Modernistlər əsərlərdə sujet, kompozisiya, qəhrəman, zaman, məkan və s. kimi ənənəvi üsürlərdən tamamilə imtina edirdilər. Mətnin müəllifinə fərqli yöndən yanaşırdılar. Novator yazıçılar insanın daxili aləminə üstünlük verirdilər, şüura deyil təhtəlşüura önəm verirdilər.

Yeniliklərlə zəngin olan modernizm dövründə Freyd nəzəriyyələri dəbə çevrilir. Avstriyalı həkim psixiatr Ziqmund Freyd öz çoxillik təcrübəsi əsasında XX əsr ədəbiyyatında şəxsiyyət konsepsiyasına əhəmiyyətli dərəcədə təsir göstərən psixanaliz nəzəriyyəsini yaradır. Freyd psixanaliz nəzəriyyəsini nevroz xəstəliyinin müalicəsi metodundan insan şəxsiyyətinin ən dərin səviyyədə dərkini universal metoduna çevirdi. Freyd insanın şüuruna qarşı instikti və təhtəlşüuru qoydu. Təhtəlşüur insan fəaliyyətinin və davranışının əxlaq və ağıla deyil, instiktə bağlı olan əsaslarıdır.

Ziqmund Freyd insan həyatında instiklərin qeyri-adi dərəcədə böyük rolunu üzə çıxartdı. Freyd sübut etdi ki, adamların davranışı ən çox şüuraltı ilə bağlıdır. Əvvəlcə etirazla qarşılanan bu nəzəriyyə XX əsrdə Avropada hakim psixoloji nəzəriyyəyə çevrildi və psixanalizə (freydizmə) kütləvi sitayişlə nəticələndi. Freydzimdən və psixanalizmdən təsirlənən yazıçılara misal olaraq V.Vulf, C.Coys, U.Folkner, H.Hesse, T.Mann və başqalarını göstərmək olar.

Freydin psixanaliz nəzəriyyəsinə görə sənətkarın həyatı, uşaqlığı, ailəsi, təhsili, xəstəlikləri və s. onun yaratdığı əsərə mühüm dərəcədə təsir göstərir. Bu vəziyyətdə sənətkarın şüuraltı yazıçı-əsr-oxucu üçbucağında qarşımıza çıxır. Şair və yazıçılar əsərlərində psixoloji durumları haqqında məlumatlar verirlər. Sənətkar sanki toplumu sözcüsü durumundadır və əsərləri vasitəsilə sıxışdırılmış duyğuları ortaya qoyur.

Ədəbiyyat haqqında etdiyi psixanaliz təhlillərdə yazıçının şüuraltındakı simptomları incələməyi əsas götürən Freyde görə yazıçının yaradıcılığı nevrozla birbaşa və bu onun nəyisə yaratmasına, yazmasına öz təsirinin göstərir. Çünki nevrozun da, yaradıcılığın da səbəbi eynidir, hər ikisinin yaranmasında təhtəlşüur böyük rol

oynayır. Freyd nəzəriyyəsinə əsasən sənətkarın təhtəşüurunun araşdırılması onun yazmasına səbəb olan faktorların anlaşılmasına kömək edir. Sənətkar əsərləri vasitəsilə sanki yaşadıklarını, üzləşdiyi çətinlikləri, müəyyən dövrlərdə keçirdiyi psixoloji sarsıntıları üzə çıxarır.

Psixanalitiklərə görə, bədii əsərlərin yaranmasında əsasən şüuraltında olan fantaziyalar böyük rol oynayır. Hər bir şair və yazıçının şüuraltında müəyyən fantaziyaları vardır. Sənət əsəri sənətkarın şüuraltında olan bu fantaziyalarından yaranmışdır. Freyd “Yaradıcı yazıçılar və gündüz yuxuları” adlı əsərində bədii əsərin yaranmasına belə izah vermişdir: “Yazıçı gündəlik həyatında qarşılaşdığı bir hadisədən təsirlənərək öz uşaqlığına qayıdır və yaşadığı bir təcrübəni xatırlayır. Beləcə, onun içində illərlə duymuş bir istəyi təkrar canlandırmaq arzusu yaranır. Yazıçı böyük cəhdlə hiss etdiyi bu istəyi gerçəkləşdirəcək bir şey üçün hərəkətə keçir, fəaliyyətə başlayır və bu proses onun şüurunda olan uşaqlıq illərindəki xatirələrlə yeni təcrübənin bir arada işlənməsiylə tamamlanır”. Freyd burada demək istəyir ki, yazıçının keçmişində (uşaqlıq illərində) çox önəmli bir hadisə baş verə bilər və yazıçı bunu illərlə şüuraltında saxlayar. Sonra yazıçı şüuraltında olan bu xatirələrinin formasını dəyişərək, yəni sublimə edərək onu bədii əsərə köçürür. Lakin Freyd burada onu da qeyd etmişdir ki, yazıçı bunu “örtülü “ şəkildə etməlidir, yəni oxucu əsərdə baş verən hadisələrin yazıçının uşaqlıq illərində keçirdiyi müəyyən bir hadisəylə olub-olmadığını anlamamalıdır. Eyni zamanda yazıçı bütün bu gizli arzularını, uşaqlıq xatirələrini, gənclik fantaziyalarından qalan istəklərini sosial və estetik dəyərlərə uyğunlaşdıraraq əsərə köçürür. Beləliklə, Virciniya Vulfun əsərlərinə nəzər yetirdikdə onun da uşaqlıqdan, gənclik xatirələrindən təsirləndiyini açıq şəkildə görürük. Bunun bariz nümunəsini onun “Missis Dellouey” əsərində görürük.

Modern tendensiya əsasında meydana gələn “şüur axını” yeni üsullar axtarışının ən kamil nümunəsi idi. “ “Şüur axını” məktəbi ingilis-irland yazıçısı Ceyms Coysun adı ilə bağlıdır. “Şüur axını” yazı texnikası kimi fikir və təəsüratların xaosunu, şüurun ən cüzi hərəkətlərini canlandıran məntiqsiz daxili monoloqu təmsil edir. Bu ardıcılıqla əmələ gələn, bir-birini əvəz edən və məntiqsiz üst-üstə yığılmalarla dolan fikirlərin sərbəst assosiativ axınıdır”. [13 s; 1]

“Şüür axını”nın aparıcı nümayəndələri C.Coys, M.Prust, V.Vulf və başqalarıdır. “Şüür axını” termini ilk dəfə Uilyam Ceyms tərəfindən yaradılmışdı. 1890-cı ildə çıxan məqaləsində Uilyam Ceyms “şüür axını” terminini bir-birini izləyən, əvəz edən xatirələr, düşüncələr, fikirlər axını kimi vermişdi. “Şüür axını ” bir üslub kimi fikir, düşüncə və təəsüratlar xaosudur. Bu axın insan şüurunun ən cüzi hərəkətlərini canlandıran, ardıcılıqla, bir-birini əvəz edən və üst-üstə yığılmaqla xaos yaradan fikirlər toplusu, daxili monoloqdur.

C.Coysun “Uliss”, V.Vulfun “Missis Delloeuy” romanları “şüür axını” üslubunda yazılmış romanın ən bariz nümunələridir. Dahi ingilis yazıçısı Ceyms Coys modernizm ədəbi cərəyanının banilərindən biri hesab edilir. Ceyms Avqustin Aloizius Coys 1882-ci ildə Dublin şəhərində anadan olmuşdur. Onun uşaqlıq və gənclik illəri İrlandiyanın çətin dövrünə təsadüf edir. 1902-ci ildə Ceyms Coys humanitar təhsil alaraq, Dublin universitetinin fəlsəfə fakültəsini bitirir. İki il sonra isə Coys rəsmi kilsə nigahına daxil olmaqdan imtina etdiyi üçün həyat yoldaşı Norayla İrlandiyanı tərk edir. Coys 1912-ci ildə uğursuz addım ataraq İrlandiyaya geri qayıdır. Onun bu gəlişi “Dublinlilər”in nəşri ilə əlaqədar mübahisəyə səbəb olur. Bütün əlyazmaları toplamış nəşir son anda Coysu tənqid etməyə cəsarət göstərmir və əlindəki bütün kağızları qaytarır. Coys hər şeyi lənətləyərək şəhəri tərk edir. İllər keçir, onun həyatında bir çox şəhərlər peyda olur: Paris, Polo, Roma, Triest. Coys səyahət edir, qəzetlərə məqalələr yazır, bankda işləyir, ingilis dilindən dərs deyir və yazmağa davam edir. “Dublinlilər”, “Rəssamın cavanlıq portreti”, “Uliss”, “Finneqanın ehsanı” və s. kimi əsərləri vardır. Coys hələ tələbəlik illərində yazırdı: “həyatı, qadın və kişiləri sehirləyən nağıllardakı kimi yox, real həyatda gördüyümüz kimi qəbul etməliyik”.

“Uliss” Coysun şah əsəri hesab olunur. Süjetinin sadəliyinə baxmayaraq, “Uliss” romanı yüksək ədəbi modernizm nümunəsi hesab olunur. “Uliss” romanı ədəbi, fəlsəfi tarixi və mədəni baxımdan olduqca böyük mahiyyəti olan bir şedevrdir. “Uliss” romanının baş qəhrəmanı olan Leopold Blumun bir günlük həyatından bəhs edir. Əsərdə hadisələr səhər saat 8-də başlayıb gecə saat 3-də bitir. “Uliss” romanı Homerin “Odyssey” əsəri üzərində qurulmuşdur və 18 fəsildən ibarətdir, hər fəsil “Odyssey” əsərinə uyğun olaraq adlandırılmışdır. Birinci fəsil “Telemax”, sonuncu fəsil isə

”Penelopa” adlanır. Romanın bu fəslə əsərin qəhrəmanı olan Leopold Blumun arvadı Molli Blumun düşüncələrindən ibarətdir. Mollinin monoloqu “şüur axını” üslubunun bariz nümunəsidir. Bu monoloq vasitəsi ilə Mollinin daxili aləmini, mənəvi dünyasını görmək olar. Qırx səhifədən ibarət bu fəsil heç bir durğu işarəsi olmayan bir cümlədən ibarətdir.

Romanda “hər şey bir şeydir, bir şey hər şeydir” kimi məşhur tezi bariz şəkildə hiss olunur. Coys əsərdə oxucunu inandıрмаğa çalışır ki, həyatda heç nə yeni deyil; bir hadisə digərinin eynisi, təkrarıdır. Coysa görə həyat dövrü şəkildə təkrarlanan hadisələrdən ibarətdir.

Modernizm ədəbi cərəyanının görkəmli nümayəndəsi Virciniya Vulf 1882-ci ildə Londonda dünyaya gəlmişdir. O, Viktorian dövrünün tanınmış yazıçılardan olan Lesli Stefenin qızıdır. Lesli Stefenin ilk həyat yoldaşı məşhur yazıçı Tekkereyin qızı Harriet idi. Harriet ruhi xəstəlikdən əziyyət çəkirdi və bu səbəbdən də dünyasını tez dəyişir. Lesli Stefenin ikinci evliliyi əsil-nəcabətli ailədən olan Culiya Dokvortla olur. Bu evlilikdən onların beş uşağı dünyaya gəlir. Yaş sırasıyla Vanessa, Culian, Sobi, Virciniya və Adrian idi. Çox uşaqly olan Stefenlər ailəsi yüksək orta təbəqəyə aid idilər (məlum olduğu kimi, İngiltərədə orta təbəqə iki yerə ayrılırdı: yüksək orta və aşağı orta təbəqə və bu təbəqələr arasında çox böyük fərq var idi). Onların Londonun çox gözəl yerində evləri var idi. Bundan başqa onların Kornuollda dənizkənarında çox gözəl yay evləri var idi. Virciniya bu evi çox xoşlayırdı, bu evlə bağlı düşüncələrini bir məktubda yazırdı: “Təmiz qum üzərində təmiz dəniz suyu, hər halda dünyanın ən gözəl şeyidir” [103 s; 27]. “Dalğalar” və “Mayaka doğru” əsərlərində dənizə bu qədər yer verməsi uşaqlyda yaşadığı o illərdən təsirləndiyini açıq-aydın görmək olar.

Stefenin uşaqları azad yaşamağa üstünlük verirdilər, onlar Viktorian dövrünün adət-ənənələrinə, əxlaq qaydalarına boyun əymək istəmirdilər. Atasının çox sərt xasiyyəti vardı və qızına da sərt davranırdı, davranışlarıyla sanki qızını alçaldırdı. Virciniya Vulfun feminist olmasının ilk səbəbi kimi atasıyla bu münasibətlərini göstərmək olar. Virciniya Vulf atasını həmişə qərəzlə, kinlə xatırlayır, ağılından bir dəqiqə belə çıxartmırdı. 1927-ci ildə “Mayaka doğru” romanını yazır, bu romanda

Cənab Ramseylə Xanım Ramseyi yaratmaqla sanki atasıyla anasını canlandırdı, bununla da ata kompleksindən qurtulmuş oldu.

Atası öləndən sonra bacı-qardaşlarıyla Blumsberi məhəlləsində yaşayırlar. Artıq ata evində deyil öz evlərində yaşayırdılar, atasının yaşlı dostlarıyla deyil öz gənc dostlarıyla görüşürdülər. Virciniya Vulf tamamilə azad idi amma bu azaqlığından yararlanaraq başqa qızlar kimi kişilərlə çox da yaxın olmurdu. Buna baxmayaraq o, hər bir kişidə heyranlıq yaradacaq qədər gözəl idi. Roman yazıçısı Rosamund Lehman onun çox incə, uzun boylu və son dərəcə gözəl olduğunu, hüznü böyük gözləri və nəzərə çarpan üz cizgiləri Orta dövrün Məryəm analarını xatırlatdığını deyirdi.[512 s; 26].

Virginiya Stefen otuz yaşına qədər heç bir kişiylə sevgi münasibəti qurmamışdı. Blumsberi qrupundan olan sənətçi yoldaşı Litton Streyçey Virginiyaya bir məktub yazaraq onunla evlənmək istədiyini bildirir. Litton Streyçey eynicinsli adam idi, Virciniyanın da belə olduğunu düşünərək bu addımı atmışdı. Virginiya öz qruplarından, inana biləcəyi biriylə evlənmək niyyətində olduğundan bu evliliyə razılıq verir. Amma Litton Streyçey niyyətinin doğru olmadığından çəkinərək bir gün sonra məktub yazaraq bu fikrindən əl çəkdiyini bildirir. Leonard Vulf Litton Streyçeyin dostu idi və Virginiyayla əslində o evlənməli olduğunu Leonard Vulfa söyləyir, çoxdan bəri Virginiyaya heyranlıq duyan Vulf bu fikri qəbul edir. 1911-ci ildə Londona köçən Leonard Vulf 1912-ci ildə Virciniya Stefenlə evlənir.

Leonard Vulfla Virciniyanın evliliyi qarşılıqlı hörmət üstündə qurulmuşdu. Leonard Vulf Virciniyaya həmişə dəstək olurdu. 1917-ci ildə onlar birlikdə Virciniyanın bütün əsərlərinin də nəşr olunacağı “Hoqard-Press” nəşriyyatını təsis edirlər. Leonard yoldaşına yaradıcılığını davam etdirməsi üçün hər cür köməklik göstərirdi. O özünü Leonard Vulfla çox xoşbəxt hiss edirdi və özlərini “İngiltərənin ən xoşbəxt cütlüyü” adlandırırdı. Buna baxmayaraq Virciniyanın adı bir ara İngiltərənin ən sayılıb-seçilən ailəsindən olan Vita Sekvil Uestlə hallanır. Əsil adı Viktoriya olan Sekvil Uest Virciniya Vulfu görər-görməz vurulur. Vita ilə olan münasibətində çox soyuqluq göstərdiyidən münasibətləri çox keçmədən bitir. Onların bu intim münasibəti Virciniya Vulfun “Missis Dellouey” romanında öz əksini tapmışdır.

Virciniya Vulf depressiv xəstə idi. Onu bu vəziyyətə gətirib çıxaran uşaqlığında aldığı bir sıra psixoloji travmalar olmuşdu. Uşaq yaşlarında ögey qardaşlarının cinsi təcavüzünə məruz qalması, 13 yaşındaykən anasını vaxtsız itirməsi onda psixi sarsıntı yaradır nəticədə dəhşətli depressiya keçirir. Anasını itirməsi ilə başlayan baş ağrıları, qarabasmalar, qəribə səslər heç vaxt Virciniyanı tərk etmir. Anasından iki il sonra ona ana kimi olmuş xalasını itirir, sonra isə qardaşı Sobiylə Yunanıstana gedir orda qardaşı tifo mikropu qapır və dünyasını dəyişir. Bütün bu zərbələr onda ağır dəlilik halları yaradır və onu intihara sürükləyir. 1904-ci ildəki zərbə nəticəsindən özünü pəncərədən atır amma bu cəhd uğursuz nəticə verir. Evliliyindən bir il sonra 1913-cü ildə yenə intihara təşəbbüs edir, bu dəfə isə çoxlu yuxu dərmanı qəbul edir. Xoşbəxtlikdən Leonard vaxtında gəlir onu xəstəxanaya aparıb mədəsini yuduzdurur. Virciniya Vulf bu dəfədə istəyinə nail ola bilmir.

Virciniya Vulfun həyatına hər iki dünya müharibəsi böyük təsir göstərmişdir. Birinci Dünya müharibəsi başlayanda yazıçının hələ otuz bir yaşı vardı. Özünün də qeyd etdiyi kimi müharibənin təsirindən “dəli” olmuşdu. Müharibənin izlərini onun romanlarında da görürük. Birinci Dünya müharibəsi “Cekobsun otağı” romanının baş qəhrəmanını öldürür, “Missis Dellouey” romanında Septimus Smis müharibədə keçirdiyi şok nəticəsində aqlını itirir, roman boyu müharibənin təsirindən əziyyət çəkir, romanın sonunda canına qıyaraq intihar edir və sonda ölür. İkinci Dünya müharibəsində də Birinci Dünya müharibəsində keçirdiyini keçirir. Əri onu bu mühtdən uzaqlaşdırmaq üçün Londonu tərk edərək İngiltərənin sakit bölgələrindən birinə aparır. Müharibə ərəfəsində Blumsberi məhəllələrindəki evlərinə gəlir, evin bombalandığını görür, evdən ancaq bir divar qalmışdı, bu divarda basıçı Venessanın bir-iki rəsm əsəri asılı formada qalırdı. Bu mənzərə onu çox pis sarsıdır. V.Vulfun feminist olmasının səbəblərindən biri də müharibəni yaradan kişilər idi. Bir gündəliyində müharibəni qadınlar deyil kişilərin yaratdığını qeyd edir və müharibə haqqında belə yazır “Müharibə bir kişinin məşğuliyyətidir, kişilərin ağıllarının məhsuludur, kişilərin sənətidir”[98 s; 31].

Onu ölümə aparan səbəblər təkcə müharibələr və onun təsirləri deyildi, həmçinin o elə düşünürdü ki, onun yazıçı olaraq da gücü tükənmişdi. London bomlanarkən o

düşünürdü “bu gün kim öləcək”, “bir insan ki daha heç nə yaza bilmirsə o ölməlidir”. Müharibə şəraitində yaşamaq, daha yaza bilməmək, xəstəliyinin yenə tutacağından qorxmaq onu intihara apardı. Virjiniya Vulf 1941-ci il martın 28-də ciblərinə daş dolduraraq özünü dənizə atdı, bununla da dəfələrlə etdiyi intihar cəhdi baş tutdu və beləliklə, dünyasını dəyişdi. Ölməzdən əvvəl bacısı Vanessaya və əri Leonarda bir məktub yazır. Ərinə ünvanladığı məktubunda belə yazır: “Yenə baş ağrılarımın, qarabasmalarımın tutacağına əminəm, o dəhşətli anlara yenidən dözə biləcəyimi hiss edirəm. Bu dəfə heç sağalmayacam... Səslər eşitməyə başlayıram... Buna görə də edə biləcəyim ən doğru şeyi edirəm. Sən xoşbəxtliyin ən gözəlini mənə verdin... Bundan sonra mübarizə apara bilmərəm... Sənin həyatını dağıtdığımı bilirəm... Öz həyatımın bütün xoşbəxtliyini sənə borcluyam... Əgər kimsə məni xilas edə bilədisə bu adam sən ola bilərdin. Sənin yaxşılığına inandığımdan başqa hər nəyəmi itirdim. Daha sənin həyatını dağıda bilmərəm. Heç kim biz qədər xoşbəxt olmayıb”.[156 s; 7] V.Vulf öldüyündə əlli qoqquz yaşındaydı.

Modernistlər əvvəllər görünməmiş novatorluğu gətirməyi məqsəd qoymuşdular. Yəni modernistlər bütün ənənələrə qarşı çıxaraq öz novatorluqlarını, yeniliklərini təlqin etməyə çalışırdılar. Modernistlər ədəbiyyatda, incəsənətdə yeniliyin tərəfdarları idilər. Ona görə də, əvvəllər mövcud olan normalardan, dəyərlərdən, qayda-qanunlardan imtina edirdilər, novatorluğa can atırdılar. Modernistlər əsərlərdə sujet, kompozisiya, qəhrəman, zaman, məkan və s. kimi ənənəvi üsürlərdən tamamilə imtina edirdilər. Mətnin müəllifinə fərqli yöndən yanaşırdılar. Novator yazıçılar insanın daxili aləminə üstünlük verirdilər, şüura deyil təhtəlşüura önəm verirdilər. Modernizm cərəyanının yaradıcılarından biri kimi tanınan Virjiniya Vulf ingilis ədəbiyyatında öz novatorluğu ilə tanınır. O öz əsərlərində modernizm ədəbi priyomlarından sayılan “şüur axını”ndan geniş istifadə edirdi. Modernist yazıçı olmaqla yanaşı, o həmçinin feminist yazıçı idi.

Virjiniya Vulf feminizmə aid iki kitab yazmışdı. Onu feminist edən bir çox səbəblər vardı. İlk səbəb onun atası ilə olan münasibətləri idi. Virjiniya Vulfun yaşadığı dövrdə üstünlük kişilərdə idi, bu problemi Vulfun hər bir əsərində, məktublarında, gündəliklərində qeyd etmişdi. Onu da qeyd etmək lazımdır ki, Vulf həyatı boyu gündəlik yazmışdı, ancaq xəstəliyi şiddətlənəndən sonra gündəlik yazmağı

dayandırmışdı. Feminist olmasının başqa səbələri XX əsrin əvvəllərinə qədər qızlarla oğlanlar arasındakı təhsil fərqi idi. Bu dövrdə İngiltərənin iki aparıcı universiteti vardı: Oksford və Kembric. Bu iki aparıcı universitetdən Oksforda ancaq 1920-ci ildən sonra qızların qəbuluna icazə verilir, Kembricdə isə qızlara yalnız “titular” adlanan diplom verilmirdi ki, bu da heç yerdə keçərli sayılmırdı. Atasının böyük kitabxanasından və bir neçə xüsusi dərslər alaraq öz biliyini inkişaf etdirən Virciniya Vulf Kembricə gedən qardaşları üçün yaradılan şəraitdən məhrum olduğunu bilir və bunun acısını ömrü boyu çəkir.

Məlum olduğu kimi Oksford və Kembricdə fakültələr yox kolleclər vardı. Kembricdə qızların oğlanlar kollecinə girməsinə icazə yox idi, yalnız Nyunham və Girton adlanan qız kollecinə girə bilərdilər. Bu iki qızlar kollecinin verdiyi təhsil səviyyəsi oğlanlara verilən təhsil səviyyəsindən aşağı idi. Oğlanlar çox savadlı müəllimlərdən dərslər aldıkları halda, qızlar savadsız müəllimlərdən dərslər almaq məcburiyyətindəydilər. Bununla belə universitetin kitabxanasından da istifadələri kimi istifadə edə bilmirdilər. Virciniya Vulf qardaşlarını görməyə gedəndə qadın olduğu üçün yalnız kitabxanadan istifadə edə bilməməsini deyil, həmçinin çəmənlərdə belə gəzə bilməməsini qəzəblə anır. Məşhur roman yazıçısı E. M. Forster qeyd edir ki, bu bərabərsizlik oğlan və qız tələbələrə verilən yeməklərdə də görülməlidir. Bununla bağlı Virciniya Vulfun “Özünə aid bir otaq” (*A Room of One's Own-1929*) əsərinə diqqət etsək qızlar kollecində dərslər keçən kişi müəllimləri qız tələbələrinə daim həqarət etdiklərini görürük. Bu kişi müəllimlərdən biri olan Oskar Brouning imtahan kağızlarını oxuyanda ən axmaq oğlanın düşüncəsinin ən ağıllı qızın düşüncəsindən qat-qat üstün olduğunu deyirdi. “Özünə aid bir otaq” əsəri feminizm hərəkatının klassik bir əsəri olaraq qəbul edilir. Əsər 1929-cu ildə nəşr olunmuşdu və sadə və axıcı dillə yazılmışdı. Bu əsər “Qadınlar arasında niyə Şekspir yoxdur” deyənlərə mükəmməl cavab sayıla bilər. Virciniya Vulf qadınlara səslənərək: “Pul qazanın, özünüzdə aid bir otaq və çox zaman ayırın. Və yazın, kişilər nə deyər deyər düşünmədən yazın” – deyirdi.

Əsəri yazarkən Virciniya Vulf əsərin uğur qazanmayacağını, təsirsiz bir əsər olacağını düşünürdü. Amma düşündüyü kimi olmadı. Forsterə görə bu əsər Vulfun ən gözəl əsərlərindən biridir. Əsər yarım əsr sonra böyük həvəslə oxundu, yazıçı Patrik

Garland bu əsərdən təsirlənərək teatr oyunu yazdı. V.Vulf eyni zamanda bu əsəri oxuyanlar onu eynicinsli olmasıyla tənqid edəcəyindən çəkinirdi buna baxmayaraq o əsəri yazmaqdan əl çəkmədi. Kitaba “Özünə aid bir otaq” adını verməsini yazıçı belə açılayır “Roman və ya hekayə yazmaq istəyən hər bir qadının özünə aid bir otağı və keçinə biləcəyi qədər pulu olmalıdır ” [87 s; 7].

Virciniya Vulf qadın problemlərindən daha çox qadın yazıçıların problemlərinə toxunur. Onun fikrincə qadınlara səsvermə hüququnun verilməsi vacib deyil, özlərinə aid bir otaqları və kifayət qədər gəlirlərinin olması səsvermə hüququndan daha vacibdir.

Virciniya Vulf “Özünə aid bir otaq” əsərində Şekspir qədər dahi olan, Judis adlandırdığı bir gənc qızın başına gələnləri danışır. Judis böyük qardaşının getdiyi orta məktəbə gedə bilmir, əlinə keçən kitabları oxumağa icazə verilmir. Anası Judislə tez-tez deyir, atası isə onu döyür. On yeddi yaşında olanda ailəsi Judisi heç istəmədiyi biri ilə evləndirmək istəyəndə o Londona qaçır. Londonda bir teatrda işləmək istəyir amma qadın rollarını oğlan uşaqları oynadığından Judisi lağ edib teatrdan qovurlar. Açalavac yollara düşdüyündən Nik Grin adlı varlı birinin məşuqəsi olur. Hamilə olduğunu biləndə isə özünü öldürür. Oğlan olmadığı üçün, özünə aid bir otağı olmadığından və keçinə biləcəyi pulu olmadığından qadın Şekspir daha iyirmi yaş olmadan məhv olub gedir.

Feminizmə aid başqa əsəri isə “Üç qızıl pul ” (*Three Guineas*) əsəridir. Bu əsər heç bir uğur qazanmır. Əri Leonard Vulfa görə bu əsəri “İllər” (*The Years*) əsəri kimi Virciniya Vulfun “ölü” əsərləri arasındadır. E.M.Fosrter Kəmbriçdə bir konfransda Virciniya Vulfun “Özünə aid bir otaq” əsərini təriflədiyi halda “Üç qızıl pul” əsərini onun ən dəyərsiz əsəri olduğunu söyləyib. Bu əsərdə yazıçı kişilərlə işləməyə qarşı çıxır və onları ancaq günahlandırır. Yalnız kişi yazıçılar deyil, həmçinin bəzi qadın yazıçılar da bu əsəri bəyənmiş. Bu yazıçılar arasında Vita Sekvil-Uest də vardı.

Virciniya Vulfun ilk romanı “Xaricə səyahət” (*The Voyage Out-1913*) əsəridir. Virciniya Vulf bu romanı 1908-ci ildə yazmağa başlayıb. Beş il roman üzərində işlədikdən sonra 1913-cü ildə romanı bitirib. Amma bu ildə o ruhi xəstəlik keçirtdiyinə görə romanı 1915-ci ildə nəşr etdirib. Ənənəvi roman janrında olan bu əsərin baş qəhrəmanı Riçel Vinraysdır. Riçel uşaq yaşında anasını itirmiş, yaşam və həyat sevinci

olmayan bir çərçivədə, atası və evdə qalan bibiləri tərəfindən tərbiyə olunan, utancaq gənc bir qızıdır. Riçel Londonun sıxıntılı qış mövsümündən uzaqlaşmaq istəyən xalası və xalası əriylə birlikdə, atasının Efrosiniya adlı gəmisilə bir dəniz səyahətinə çıxır, Cənubi Amerikanın Atlantik okeanı sahilində yerləşən Santa Marina adasına gedir. Gəmi bir limanda dayananda Riçelgilin səyahətinə Mister və Missis Dellouey adlı bir cütlük qoşulur. Yazıçı bu soyadı daha sonralar ən uğurlu romanlarından olan “Missis Dellouey” (*Mrs.Delloway-1925*) əsərində istifadə edir amma ilk romanındakı qadınla “Missis Dellouey”dəki qadının heç bir əlaqəsi yoxdur.

Gənc siyasətçi və Parlament üzvi olan Mister Dellouey bir dəfə təsadüfən Riçeli öpür. Bu hal Riçeldə qəribə həyəcan yaradır, bu səyahətdən əvvəl belə kişilərdən çox uzaq, ciddi mühitdə yaşayan Riçel üçün sanki dünyaya açılışın başlanğıcı idi. Santa Marinada üç ay qaldığı müddətdə bir çox insanlarla tanış olur, onlardan biri də Kembric universitetini bitirmiş, sonralar roman yazmaq istəyən Terens Hevitdir. Bu cavanla Riçel arasında sevgi münasibəti başlayır və nəticədə onlar nişanlanırlar. Riçel beş günlük bir çay gəzintisində təsadüfən mikrop qaparaq xəstələnir və romanın sonunda ölür, necə ki, Virciniya Vulfun sevimli qardaşı Sobin Yunanstanda tifo adlı mikrop qaparaq ölmüşdü.

Riçel Vinrays səyahət zamanı sevgini kəşf edir və sevgini kəşf etdiyi üçün həyatı da kəşf etmiş olur. Terens Hevitlə söhbət etdiyində öz-özünə deyərdi: “Yəqin xoşbəxtlik budur...”, tam sevməyə dolasıyla yaşamağa başladığı anda ölür. Ölüm, sanki bu səyahətin son limanıymış.

Yazıçının ilk romanını təhlil edərkən belə bir nəticəyə gəlmək olar ki, əsərin ən gözəl hissəsi Riçel Vinraysın xəstəliyi və ölüm hissəsidir. Çünki yazıçı bundan sonra yazdığı heç bir romanında xəstəliyi və ölümü bu qədər canlı və təsiredici yazmamışdı (“Missis Dellouey” romanındakı Septimus Smisin xəstəliyini və intiharını çıxmaq şərti ilə). Qızdırma içində yanan Riçelin kabus görməsi hissəsi oxucularda dərin təsir buraxır. Romanın qusuru isə heç bir romanında bu ilk romanındakı qədər çox obrazın olmasıdır. Romanda elə obrazlar var ki romanın əvvəlində hegemon olan obraz, ikinci hissəsində ondan heç söz getmir. Amma yazıçının dəyərli romanlarında həm az obraz, həm də hər bir obrazın romanda xüsusi yer vardır.

Virciniya Vulfun bacısı Vanessa Bellə həsr etdiyi və 1919-cu ildə nəşr etdiyi “Gecə və Gündüz” (Night and Day) romanıdır. Bu onun qələmə aldığı ikinci romanıdır. İlk roman kimi bu roman da modernist roman deyil. Roman iki kişi və iki qadın olaraq dörd insanın arasındakı sevgi, evlilik, xoşbəxtlik və uğurlarından bəhs edir. Romanın baş qəhrəmanı Keserayn Hilberi adlı yüksək təbəqəyə məxsus, mədəni bir ailənin qızıdır. Hilberilərin evləri həmişə yazıçı qonaqlarla dolu olurdu. Onlar ədəbiyyatla bağlı bütün məsələləri müzakirə edirdilər. Keserayn valideynlərinin istədiyi insanlarla dost olurdu, onun sanki öz həyatı yox idi. Atasının, anasının istədiyi kimi yaşayırdı. Qonaqlar gedəndən sonra isə öz otağına çəkilər, onu məmnun edəcək tək işlə, riyaziyyatla məşğul olardı. Riyaziyyatla məşğul olmaqdan böyük zövq alırdı. Özünü tək və yalnız hiss edəndə otağına çəkilər, riyaziyyat kitablarına sarılırdı. Otuz yaşında olmasına baxmayaraq sevgi haqqında heç düşünməmişdi. Sevgi nədir bu necə bir hissdir bilmirdi. Ətrafındakıların hamısı sevmədən evlənmişdi, özünün də belə bir addım atacağını düşünürdü. Buna görə də Uilyam Rodneylə evlənməyə razılıq verir. Uilyamdan xoşlanırdı, ona olan hissi dostca hiss idi. Onunla evlənməyin əsil səbəbi özünə aid bir otaqda rahatca riyaziyyatla məşğul olmaq ümidi idi. O düşünürdü ki, əgər belə olsa həm özü xoşbəxt olacaq, həm də həyat yoldaşı.

Uilyam Rodney çox mədəni və ədəbiyyata olduqca marağı olan gənc bir dövlət qulluqçusu idi. Şeir yazmaq xoşlasa da yaxşı bir şair olmadığını bilir, buna baxmayaraq yazmaqdan əl çəkmirdi. Romanın başqa qadın qəhrəmanı Meridir. Keserayn heç vaxt sevməmişdi, Meri Ralfın ona vurulduğunu və onu sevdiyini söyləyəndə sakni gözləri açılır. Keserayn da Ralfı sevdiyindən qohumu Kasandrayla nişanlı Uilyamı tez-tez bir araya gətirir, məqsəd isə onların bir-birinə vurulması idi.

Kasandra ədəbiyyata və musiqiyə çox maraq göstərən, saf, dürüst, istiqanlı, iyirmi iki yaşında bir qız idi. Uilyamın xoşladığı hər şeyi xoşlayırdı. Keserayn nişanlısı Uilyamın bu qıza tez bir zamanda vurulacağı qənaətinə gəlmişdi. Fikirləşdiyi kimi də oldu, bu iki ədəbiyyat vuruşları bir-birinə aşıq olurlar. Keseraynla Uilyam öz aralarında nişanı pozsalar da, bunu heç kimə deməyirlər. Əgər desəydilər yeni sevgililər görüşə bilməyəcəkdilər. Bu yeni sevgililər bir-birilərinin sevgisindən xoşbəxt olsalar da

başqa üç qəhrəman yəni Keserayn, Meri və Ralfin münasibətləri heç də ürəkaçan deyildi.

Meri Keserayna heç oxşamırdı, ailəsiylə heç bir problemi olmadan evi tərk edərək ailəsindən ayri, tək yaşamağa başlayır. Feminist olan Virciniya Vulf əsərlərində feminist hesab oluna bilən tək obraz Meridir. Amma Virciniya Vulf qədər qatı feminist deyil. Meri Ralfi sevir, Ralf ona heyran olsa da onu dost kimi sevir. Ralf Meridən ayrılmağı heç ağılından belə keçirmir. Ralf pis vəziyyətə düşən kimi Merinin yanına qaçır, ona sığınardı. Meri də bir ana kimi ona kömək edərdi. Yalnız Ralf deyil, Keserayn da Meriyə heyran idi. Merinin hərəkətləri, danışığı, davranışı onda heyranlıq yaradardı. O da Ralf kimi pis vəziyyətə düşəndə Merinin yanına qaçardı. Meri olduqca dürüst bir insan idi, özü Ralfi sevdiyi halda Ralfin Keserayna olan sevgisini biləndə düşünmədən bunu Keserayna deyir. Tək istəyi Keseraynın Ralfi incitməməsiydi.

Ralf Keseraynı Hilberilərin verdiyi bir qonaqlıqda görür, gördüyü anda da ona vurulur. Öz-özünə “Keserayn Hilberini alacam” deyir. Keserayn Ralfa heç fikir verməz çünki Ralfin ona vurulduğu zamanlar o başqasıyla nişanlı idi. Amma Ralf nə olur olsun Keseraynla evlənməyi ağına qoyur. Romanın sonlarına yaxın Keserayn da Ralfi sevməyə başlayır. Onlar bir-birlərini sevsələr də qarşılarında maneələrin olduğunu açıq-aydın bilirlər. Vəziyyətin belə olduğunu görəndə Keserayn yenə öz otağına çəkilir, riyaziyyatla məşğul olmağa başlayır. Onlar haqqında söz-söhbətlər dolanır, həmişə cəmiyyəti düşünən Uilyamın bağı çartlamağa qalır. Kasandradan əl çəkib yenidən Keseraynla nişanlanmağı düşünür. Cənab Hilberinin ağı qarışır, qızı kimlə nişanlıdır? Uilyamla yoxsa Ralfla?! Cənab Hilberi Ralfi evindən və ətrafından uzaqlaşdırır, Kasandranı evinə göndərir. Keseraynın anası xanım Hilberi onun Ralfsız yaşaya bilməyəcəyini, sevgi ilə qurulan ailənin xoşbəxtliyini söyləyir. Ona Rafla evlənməyi məsləhət görür. Kasandrayla Uilyamın evlənmələri üçün hər şey edir. Nəticədə hər iki sevgililər bir-birinə qovuşur. Romanın ən bədbəxt obrazı Meridir, Keseraynla Ralfin xoşbəxtliyinə sevinə də, öz vəziyyətinə acıyır.

Virciniya Vulf romanın adını “Gecə və Gündüz” qoymaqda məqsədi baş qəhrəman Keseraynın xarakterini göstərməkdir. Keseraynın xarakteri gecə və gündüz qədər fərqlidir. Leonard Vulf bu iki ilk romanları yazıcının “ölü” əsərləri sırasına qoyur.

Virciniya Vulfun üçüncü romanı “Cəkobun otağı” (*Jacob's Room*) romanıdır. Romanı 1921-ci ildə bitirsə də bir il sonra çap etdirib. Bu romanı Yunanıstanda tifo mikrobundan ölən qardaşı Sobini düşünərək yazıb. Çünki romanda Cəkob da Sobi kimi gənc yaşında ölür. Bu roman nə ənənəvi roman janrında yazılmış, nə də tam modernist romandır. Bu romanda Virciniya Vulf sanki öz üslubunu axtarırdı. Yazıçı bu romanla belə bir fikir söyləyib: “ qırx yaşında öz səsimlə bir şey deməyə başladım” [27 s; 32].

Roman 168 səhifədən ibarət olan qısa bir əsərdir. Romanın baş qəhrəmanı Cəkob Flandersdir. Onun anası Beti Flanders üç oğlu olan dul qadındır, uşaqları ilə Kornuolda dənizkənarı bir evdə yaşayırlar. Roman Cəkobun qısa həyatından bəhs edir. Cəkob İtaliyaya, Yunanıstana səyahət edir, həyatında bir neçə qadın olur. Romanda zaman, məkan kimi ənənəvi ünsürlər dağılmışdı. Cəkobu gah indiki, gah keçmiş, gah da gələcəkdə görürük. O gah burda, gah da ordadır. Qardaşı Sobini düşünərək yazdığı bu romana niyə “Cəkobun otağı” adının verilməsi açıqlanmır. Çünki Cəkobun bir otağı yox bir neçə otağı vardı; uşaqlığındakı otaq, Kəmbriçdəki otağı, Londondakı otağı kimi bir çox otağı vardı. Bəlkə də Virciniya Vulf Cəkob Sobi kimi çox gənc yaşda, iyirmi altı yaşında öləndən sonra ondan təkə bir otaq qaldığını vurğulayırdı.

Virciniya Vulfun 1927-ci ildə qələmə aldığı və tənqidçilərə görə “Missis Dellouey” romanından sonra ən gözəl və ən məşhur romanı “Mayaka doğru”dur (*To the Lighthouse*). Bu romanda yazıçı uşaqlıq xatirələrinə dayanaraq anası ilə atasından bəhs edir və buna görə də avtobioqrafik sayıla biləcək tək romanıdır. Oksford, Kəmbriç qədər məşhur olmayan bir universitetin fəlsəfə müəllimi, ailədə qəddar olan, həmişə əsəbi, tez özündən çıxan bir şəxs olan cənab Ramsey Lesli Stafen mülayim xarakterli xanım Remsey isə Culiya Dekvortu xatırladır. Virciniya Vulf romanda atasıyla anasını o qədər açıq və aydın canlandırır ki, sanki əlimizi uzatsaq onlara toxuna bilərik.

“Missis Dellouey” romanı kimi “Mayaka doğru”romanı da qeyri-adidir və ruhən bu iki roman yaxındırlar. Romandakı obrazların xarici aləmindənsə daxili aləminə yer verilib. Hər şeydən əvvəl Virciniya Vulf ideyaları, əhval-ruhiyyələri və xüsusən mənəvi təcrübələri təsvir edir ki, onlar görüş cəhətdən çox vacibdir. Xanım Ramsey, onun uşaqları, qonaqları onların evinin yaxınlığındakı adada olan mayaka getmək istəyirlər. Lakin mayak yalnız formal olaraq hekayənin sujet xəttidir. Birinci növbədə mayak və

onu dünyaya istiqamətləndirir, güc və parlaqlığına görə qeyri-bərabər şüaları Virciniya Vulf üçün dərin mənə və məğzi simvoludur. Işıq gah bir gah digər əşyanı işıqlandırır, birdən uşaqlıqdan öyrəncəli olan üzü, çoxdan tanış olan siması başqa şəkildə göstərir. Dünyada insanlardan asılı olmadan mövcud olan bu işığa görə hər şey bir an özünün olduğu yerdən tərpənə, formasını dəyişə və yeni mənə ala bilər.

Roman üç hissədən ibarətdir. “Pəncərə” adlı birinci hissədəki hadisələr günortadan sonra başlayıb gecə yarısına qədər davam edir. Bir sentyabr gününün ikinci yarısından bəhs edir. Mister Ramsey və onun ailəsi Herbid adalarından birində tətillə keçirirlər. İkinci hissə “Vaxt keçir” adlanır. Bu hissədə müharibə ötrəri xatırlanır ki, ona görə Ramseylər ailəsi özlərinin yay evlərinə gedə bilmirlər. Onların oğullarından biri cəbhədə həlak olur, qızlarından biri isə dünyaya uşaq gətirəndə vəfat edir. Üçüncü və axıncı hissə olan “Mayak”da hadisələr birinci hissədə olan hadisələrdən on il sonra baş verir. Ramseylər ailəsinin sağ qalan üzvləri uzun müddətdən bəri boş qalan evlərinə qayıdırlar. Onlarla birinci hissədə olan qonaqlardan da vardı. Romanın sonunda cənab Ramsey oğlu Ceyms və qızı Cem ilə yelkənli qayıqda mayaka yola düşür. Qayıq mayaka çatanda Ramseylərin qonağı olan, adada qalan rəssam Lili Brisko hələ on il əvvəl başladığı lakin heç cür başa çatdıra bilmədiyi əsərini qurtarır. Mayakdakı işıq uzundur, sonra bir müddətliyinə qısalır, sonra biraz da qısalır. Yəni bir qaranlıq iki yerə bölünür, iki qısa, bir uzun üç işıqdır. Birinci hissə uzun işığa bənzəyir, ikinci hissə bir saniyəlik qaranlığa, üçüncü hissə isə qısa işığa bənzəyir.

Virciniya Vulfun yazdığı kitablar arasında bu roman bir də ona görə xüsusi yer tutur ki, onda yazıçı üçün vacib olan, bu gün də özünün mühümlüyünü saxlayan məsələlər cəmləşdirilmiş formada qoyulmuşdu. Virciniya Vulf romanlarında, povestlərində, hekayələrində sosial və fəlsəfi mənada qadın taleyi, problemləri ailədə, cəmiyyətdə qadının öz yerini axtarması, nigahın problemi, uşaqların tərbiyəsi, kişi ilə qarşılıqlı münasibət, daima arzu olunan lakin çətin olan ittifaqda özünü ifadə etmək yanğısı və bu yolda maneələr haqqında yazırdı.

Romanın baş qəhrəmanı əlli yaşlı, gözəl, məsuliyyətli, səkkiz uşaq anası, boş vaxtlarında toxumaqla məşğul olan, sakit bir ev xanımı, Missis Ramseydir. O ziyalı deyil. Nə Virciniya kimi yazır, nə də Vanessa kimi rəsım çəkir. Xanım Ramsey insanlar

arasında sevgi əlaqələri yaradırdı. Minta ilə Pol arasında sevgi əlaqəsi yaradaraq onların nişanlanmasına nail olur. Amma onun cəhdi bəzən uğursuz alınır. Hər nə qədər Uilyamla Lilinin arasında sevgi əlaqəsi yaratmaq istəsə də alınmır.

Həyat yoldaşının əksi olan Mister Ramsey ailədə qəddar, tez özündən çıxan insan idi. Onun bu cür xarakterini romanın lap əvvəlində görürük. Altı yaşında Ceyms corab toxuyan anasının yanında oturub bir kataloqdan şəkilləri kəsdiyi an mayaka getmək istəyir. Bu uşaq həmişə mayakı görmə istəyi ilə yaşayır. Anası Ceymsə hava yaxşı olsa gedəcəyik təsəllisi verərək Mister Ramsey havanın çox pis olduğunu və mayaka getməyəcəklərini sərt bir şəkildə deyir. Haqlı idi, hava çox pis idi amma xanım Ramsey kimi oğluna havanın yaxşılaşacağını deyib ona təsəlli verə bilərdi. Amma oğlunu məyus etmək. Arvadını isə pis vəziyyətdə qoymaqdan sanki həzz alır. Balaca Ceyms mayaka gedə bilməyəcəyini atası deyəndə atasına qarşı elə bir kin duyur ki, əgər həmin anda əlində bir balta ya da dəmir parçası olsaydı elə ordaca atasını öldürərdi. Leonard Vulf Virginiyanın Mister Ramseyin xarakteriyə atasını belə tənqid etməsində onun haqsız olduğunu düşünürdü. Virginiya atasını həmişə kinlə anır.

Romandakı obrazlar içində mərkəzi qəhrəman Missiz Ramsey yalnız ən böyük hissə olan birinci hissədə iştirak edir. Müəllif qəhrəmanın həyatının axınını göstərir: o gəzintiyə yollanır, şəhərə gedir, geri qayıdır, toxuyur, qonaqları qəbul edərkən yüksək təbəqəyə aid vəzifələri yerinə yetirir.

Əsasən xanım Ramseyin şüuru ilə məşğul olan Virginiya Vulf həmçinin başqa obrazların da fikrinin gedişini, onların ətrafındakılara reaksiyasını işıqlandırır, onların təssüratda üzə çıxan obrazlarını açır, onun fikrincə “varlıq anının ən əhəmiyyətli tərəflərini qeyd edir. Bu onların yaranması subyektiv təsəvvürlərlə şərtlənir. Belə ki, Lili üçün belə an onun cənab Ramsey ilə xanım Ramseyin çəmənlərdə birlikdə getdiyi və onların oğullarının topu yuxarı atdığına görəndə başlayır. Roman boyu çoxlu anların təsvirinə rast gəlmək olar: günəşin şüasının oyunu, suda ay işığının əksi, küləkdən yellənən ağacın silueti və s. Virginiya Vulfun bütün yaradıcılığı üçün xarakterik olan belə səhnələr müəllifin incə müşahidə və təssüratının itiliyi haqqında xəbər verir.

Romanın birinci hissəsinin mərkəzi olan nahar səhnəsidir. Naharın təsviri otuz dörd səhifə tutur. Qırıq-qırır əhəmiyyətsiz söhbətlərlə yanaşı burada xanım Ramseyin, bəzən isə stol arxasında oturan başqa şəxslərin hissləri və fikirləri verilir.

Xanım Ramsey stolun başında oturaraq, xitmətçiyə göstərişlər verərək, qonaqlarla söhbət edərək, bəzi yeməklərin hazırlanması qaydaları haqqında suallara cavab verərək özünə bir sual verir – “Mən öz həyatımla nə etmişəm?”. Oxucu gözləyir ki, Missiz Ramsey bu sualın cavabını axtarmaq üçün dərinə gedəcək, onun qəlbindəki narahatlıqlar, bəlkə də həyatındakı gizli faciə açıqlayacaq. Lakin yazıçı qəhrəmanın həyatı haqqında bizə heç bir məlumat vermir. Naharın uzun səhnəsi zamanı biz yalnız onun hissləri haqqında bilirik.

Lakin hər halda bu hekayənin əsl qəhrəmanları kitaba mifik ədəbiyyat xüsusiyyətləri verən ev, zaman, yaddaş, dəniz və mayakdır. Virciniya Vulf evin əhəmiyyətini geniş başa düşür. Özünün uşaqlıq və gənclik xatirələrinə hörmət edərək kitabın səhifələrində yaradılan ev, dənizin sahilində, böyük şəhərin səs küyündən və qarmaqarışıqlıqdan uzaqda yerləşir. Evi hər tərəfdən külək tutur, divardakı kağızlar nəmlənir, rəflərdəki kitabları kif örtür, ev tədricən yarasız hala düşür. Çünki Mister Ramseyin onu saxlamaq üçün pulu yoxdur. Lakin bütün bunlar ikinci dərəcəlidir. Əsas odur ki, bu insan məskəninin onda məskunlaşan insanların qəlbinin bir hissəsindən, ehtirasından, mənəvi mübarizəsindən, dalğaların səsindən, qonaqlıqlardakı şənliklərdən, ər il arvadın axşam olan sakit söhbətlərindən, onların böyük xoşbəxtlik dəqiqələrindən və tənhalıqlarının zülmətindən doğan qəlbi var.

Kitabın birinci hissəsində iki dünya – kişi və qadın qarşılıqlı əlaqədədir, toqquşur, mübarizə edir. İkinci hissədə təkcə evin fiziki cəhətdən sönməsini yox, həm də onun mənəvi kasiblaşmasının şahidi oluruq. Missiz Ramsey həyatdan köçür, qonaqlar daha yayda bura gəlmirlər. Evin qəlbi kitabın üçüncü hissəsində dirilir və evin canlanan qəlbi ilə iki başlanğıc – qadın və kişi özünün daimi olaraq dairəsinə başlayır. Həyat yoldaşının ölümündən sonra tənha, qərarlı cənab Ramsey qərara gəlir ki, onun arzusunu yerinə yetirərək mayaka getsin. Məqsəd yaxınlaşdıqca Missiz Ramseyin şəxsiyyəti yenidən ətrafdakılar üzərində öz hakimliyini edir.

Baxmayaraq ki, romanda vaxtın uzunluğu böyük deyil, daima onun haqqında söhbət gedir. Kitabın birinci hissəsində hətta gündüz də deyil. Yalnız müharibəyə bir neçə il qalmış sentyabr gününün axşamıdır. İkinci hissədə həmçinin qoca xidmətçi qadının evə baxdığı və ev sahiblərinin xatırladığı bir neçə saat vardır. Ən uzun vaxt kəsiyi - bir sutka axırncı hissədə verilir. Lakin əslində bu saatlar qəhrəmanların həyatını seçir və çox vacibdir ki, birinci ilə axırncı hissələr arasında on ilə yaxın fərq var.

Virciniya Vulfun bu psixoloji lakin həm də şüurun tarixi söz yığımından onun iki qəhrəmanı – Missiz Ramsey və rəssam Lili Brisko yaranmışdı. Missiz Ramseyin bütün cəhdlərinə baxmayaraq Lili ərə getmir, bundan heç narahat da deyil və əksinə özünü kişilərdən asılı olmasını bir üstünlük hesab edir. Kitabın ortasında x Missiz Ramseyin ölümü və onun adınca evin solması simvolikdir.

Romanda son söz rəssam Lili Briskoya məxsusdur. Roman Lilinin həyatdan köçən Missiz Ramseyi xatırlayır və öz əsərini başa çatdıraraq bitir.

“Mayaka doğru” romanından bir il sonra 1928-ci ildə çap etdirdiyi romanı “Orlando”dur. Bu roman əksər tənqidçilərin fikirlərinə görə tamamilə Virciniya Vulfun təxəyyülünün məhsuludur. Yazıçı özü isə “Orlando”nu bioqrafik roman adlandırır. Virciniya Vulf baş qəhrəmanı romanın adı ilə adlandırır. Orlando mifik obraz da sayıla bilər, çünki adı insan ömrü yox ölümsüz yəni mifik obraz kimi ömür yaşayır. XVI əsrin sonlarında yəni Kraliça Elizabetin dövründə doğulan Orlando XX əsrə qədər yəni roman bitənə qədər, üç əsrdən çox yaşayır. Roman başa çatsa da Orlando yaşamağa davam edir ancaq hələ də otuz altı yaşında bir obrazdır.

Virciniya Vulf gündəliyində qeyd etdiyi kimi “Cəkobun otağı”, “Missis Dellouey” və “Mayaka doğru” romanları kimi modernist romanlarından uzaqlaşmış, bir az yüngül, oynaq yumorlu, əyləncəli bir əsər yazmaq fikrinə düşür, beləliklə, “Orlando” romanını yazır. Virciniya Vulf gündəliyində yazırdı: “əylənmək istəyirəm, fantaziya istəyirəm” [150 s; 17]. Amma roman tam əyləncəli deyil, yarı yumoristik, yarı ciddi bir əsərdir.

XVI əsrin sonunda doğulan Orlando təkcə mənəvi təkəmmül deyil, həm də fizioloji cəhətdən dəyişərək – oğlandan qıza çevrilərək Virciniya Vulfun dövrünə qədər yaşayır.

Orlando on altı yaşında olarkən Kraliça Elizabetlə sevgi münasibəti yaşayır. Çox yaraşığı olan Orlandoya Kraliça çox vurulur. Sarayda başqa qızlarla da münasibət quran Orlandonu qısqanır. Orlando Kraliçanın vəfatından sonra saraya gələn rus şahzadəsi Saşa ilə bir-birlərinə vurulurlar və dəlicəsinə bir eşq yaşayırlar. Amma bir müddət keçdikdən sonra Saşa Orlandonu tərk edərək Rusiyaya qaçır. Bu hadisəyə dözə bilməyən Orlando yeddi gün yeddi gecə yatır. Hər kəsin ölü bildiyi Orlando yeddinci gün oyanır və başına gələnləri dumanlı xatırlayır. Özünə gəldikdən sonra onu İstanbula elçi kimi göndərir. Bir müddət İstanbulda qalmağı qərara alan Orlando burada yüngül əxlaqlı bir qızla evlənir və üç oğlu olur. Bu evlilik və uşaqlar haqqında Virciniya Vulf romanda heç bir məlumat vermir və onlar qaranlıq obraz olaraq qalırlar.

İstanbulu tərk edərək Londana gələn Orlando burada uzun müddət həyat qadınlarıyla münasibət qurur. Orlando androgin - yəni həm kişi, həm də qadın tam bir cins olmayan mifik obrazdır. Bir müddət yazıçı Vita Sekvillə sevgi münasibəti quran Virciniya Vulf “Orlando” əsəri ilə sanki özünün də eynicinsli olduğunu və Vita Sekvili sevdiyini etiraf edir.

Roman altı hissədən ibarətdir və bu hissələri əhatə edən illər təxminən belədir: birinci hissə 1585-1625, ikinci hissə 1625-1680, üçüncü hissə 1680-1702, dördüncü hissə 1702-1800, beşinci hissə 1800-1900, altıncı və sonuncu hissə 1900-1928. Virciniya Vulf bu dövrlərdən ən əhəmiyyətliyi - Elizabet dövrünü qeyd edir.

Əsərin ilk yarısında kişi olan Orlando yeddi gün yeddi gecə yatıb durduqdan bir müddət sonra qadına çevrilir. Romanda maraqlı hissələrdən biri Orlandonun kişi olduqda heç bir qadınlıq əlaməti olmayan tam bir kişidir. Lakin qadın olduqdan sonra özünü həm qadın, həm də kişi hiss edir. İstədiyində qadın kimi yaşamaqdan, istədiyində kişi kimi yaşamaqdan həzz alır.

Orlando həmişə şeir yazır və bundan böyük zövq alır. Otuz yaşında olarkən bütün yazdığı şeirlərini oxuyur, onlardan heç birini bəyənmiş, tək bəyəndiyi “Palıd ağacı” (*The Oak Tree*) adlandırdığı şeiri olur. Bu şeiri həmişə ürək tərəfində olan cibində gəzdirir, hər ürəyi döyünəndə o şeiri hiss edir və onun canlı olduğunu düşünür.

Romanda Orlando kimi ölümsüz və kişidən qadına, qadıncıdan kişiyə çevrilən başqa mifik obrazlar da vardır. Romanda Saşa, Nik Grin, rumuniyalı Arşidük ölümsüzdür

amma onlar qocaldıqları, üzləri qırışlandıqları halda Orlandonun gənc və yaşı otuz altını keçmir. Orlando kişi olarkən ona vurulan ruminiyalı Giselda qadıdır, amma Orlando qadına çevriləndən sonra o da kişiyə çevrilir. Başqa belə obraz isə Orlandonun son sevdiyi və ona Şel deyə xitab etdiyi Şelmerdayndır.

1942-ci ildə Virciniya Vulf haqqında bir konfrans təşkil olunur, konfransda məşhur roman yazıçısı E.M.Forster “Orlando” əsəri haqqında fikir bildirərək əsərin birinci hissəsi ikinci hissəsindən daha yaxşı olduğunu söyləyir. Forsterə görə yazıçı baş qəhrəman cinsiyyət dəyişdirdikdən sonra sanki yorulmuşdur və öz fantaziyalarından özüdə bezmişdi. Roman baş qəhrəman olan Orlandonun əri Şelə qovuşması ilə xoşbəxt sonluqla bitir.

Yaradıcılığı boyu roman janrında yeniliklər etməyə üsünlük verən Virciniya Vulf “Orlando”dan sonra 1931-ci ildə çap etdiyi “Dalğalar” (*The Waves*) romanında da bu istəyi davam etdirdi. Virciniya Vulfun “Dalğalar” romanı onun digər romanlarına bənzəmir. Hərçənd “Missis Dellouey”də, “Mayaka doğru” romanında da yeniliklər etmişdi amma özünün də qeyd etdiyi kimi “özümə aid tərzdə ilk romanım” yazmışdı. Romanda tez-tez dəyişiklər etməklə kifayətlənməyən Virciniya Vulf iki il ərzində romanı üç dəfə təzədən yazır. Bu romanda Virciniya Vulf qəhrəmanların ancaq iç dünyalarını göstərir. Əslində bu əsər roman deyil poetik nəsrdir.

Əksər tənqidçilər bu romanı Virciniya Vulfun şah əsəri adlandırırlar. E.M.Forster “Mayaka doğru” romanını bəyənməklə bərabər “Dalğalar” romanını yazıçının özünə aid tərzdə yazdığı ən böyük kitab, 1930-cu illərin ən məşhur şairi Stefen Spender “Dalğalar” nəsrə yazılmış gözəl şer, Coan Bennet bu əsəri Virciniya Vulfun ən spesifik kitabı və yazıçının uşaqlıq illərində həyatı və ölümü necə dərk etdiyini göstərən bir kitab, Cin Giqnetin təbirincə Virciniya Vulfun nə olduğunu, nə düşündüyünü, nə hiss etdiyini oxuculara göstərən şah əsəri hesab edirlər”. [176 s; 29]

Təxminən 250 səhifədən və 9 fəsildən ibarət bir romandır. Bu fəsillərdə əsərdəki altı qəhrəmanın fikirləri, daxili aləmləri “şüur axını” vasitəsiylə verilir. Hər fəsildə altı qəhrəmanın altısında iştirak etmir. Məsələn, beşinci fəsildə ancaq üçü, axırıncı fəsildə isə ancaq biri iştirak edir.

“Şüur axını” texnikasından Ceyms Coys “Uliss” romanında istifadə etmişdir. Amma Ceyms Coysla Virciniya Vulfun istifadə etdiyi “şüur axını” texnikası fərqlənir. Ceyms Coys məntiqsiz və ardıcıl olmayan mövzudan digər bir mövzuya keçdiyi halda Virciniya Vulf “Missis Dellouey”, “Mayaka doğru” romanlarında istifadə etdiyi kimi qəhrəmanların lazım olan fikirlərini oxuculara çatdırır. Eləcə də bu üslubdan “Dalğalar” romanında istifadə etmişdir.

Fəslin başlanğıcında nəsrə yazılmış iki səhifəlik şeir var. Bu şeirlərdə ancaq bir yer haqqında danışılır. Dənizə baxan bir bağ, bağdakı ağaclar, güllər, quşlar, dəniz, dalğaların səsi və bu altı qəhrəmanın uşaqlıqda yaşadıkları və birinci fəsildən sonra ayaq belə basmadıkları sahildəki ev. Bu dekor heç dəyişməz, dəyişsə belə mömsümə görə çox az dəyişər. Həqiqi dəyişən tək şey günəşin göy üzərindəki durumudu; günəşin doğması, yüksəlişi və batması. Diqqət edilərsə bu doqquz fəslin hər biri “günəş” sözüylə başlayır. İlk fəsildə “günəş hələ doğmayıb”, son fəsildə “günəş batmışdır” ilə sonlanır.

Romandakı qəhrəmanlar daima daxili aləmləri ilə ünsiyyətdə olduqlarına görə demək olar ki, roman boyu bir-biri ilə çox az danışirlar. Birinci hissədə Susan ilə Bernardın uşaq vaxtlarında bir az danışdıqlarını görürük. Dördüncü və səkkizinci bölümdə isə hamısı bir yerə toplaşdıqları zaman aralarında bir və ya iki dialoq olduğunu görürük.

“Dalğalar” romanında ənənəvi romandakı kimi bir yaxud iki baş qəhrəman yox altı baş qəhrəman vardı. Bu qəhrəmanlar daima daxili aləmləriylə ünsiyyətdədirlər və roman boyu demək olar ki, bir-birləriylə danışmırlar. Birinci fəsildə Susanla Bernard uşaqkən biraz danışdıqlarını görürük. Bu qəhrəmanlardan üçü kişi (Luis, Nevil, Bernard), üçü isə qadındır (Susan, Cini, Roda). Sanki bu qəhrəmanlar bir-birlərinin daxili aləmlərinə sirli bir əlaqəylə bağlıdırlar.

Bunlardan başqa romanda yeddinci obraz da var. Bu altı qəhrəman tərəfindən sevilən, iyirmi beş yaşındaykən Hindistanda ölənlər Persivaldır. Əsərin diqqət mərkəzində duran Persivalı nə görmək olur, nə də daxili aləmini duymaq olur. Persival ancaq altı qəhrəmanların “şüur axını” vasitəsiylə verilən söhbətlərdən var olduğunu görürük.

Altı qəhrəmandan və Persivaldan başqa yazıçı heç bir obraz haqqında, yəni Susan evlənir, Bernar da evlənir, onların yoldaşları haqqında, ya da eynicinsli olan Nevilin münasibət qurduğu cavan oğlanlar haqqında, Luisin həyatına girən qadınlar haqqında heç nə yazmır. Virciniya Vulf bu romanında az obraz yaratmaq məqsədində idi və ədəbi tənqidçilər tərəfindən bu məqsəd tərifə layiq görüldü.

“Dalğalar” romanını təhlil edərkən ağıla iki sual gələ bilər: 1- bu üç qadınla, üç kişi bir tək insanın dəyişkən xüsusiyyətidir?, 2- bu tək insan yazıçının özüdür?

Bu altı qəhrəmandan Susan özünü torpağa daha yaxın hiss edir. O, ya sevər ya nifrət edir. Hələ uşaqkən dənizkənarındakı evin bağında Cini ilə Luisin yaxınlaşmasını görür və içində qəribə bir qısqanclıq baş qaldırır. Susan kök və qısa olduğuna görə özündən yaşca kiçik, yaşına görə ucaboylu, formada olan, gözəlliyi sanki işıq saçan Ciniylə Luisin yaxınlaşması onu əzab çəkməyə vadar edir. Susanın çəkdiyi əzabları ancaq Bernard hiss edir çünki Susan hisslərini hamıdan gizlədir. əzablarını düşünə-düşünə ağlayır, evdən qaçacağını, onu heç tapa bilməyəcəyi yerə gedəcəyini və sonda bir göldə öləcəyini öz-özünə deyir.

Susan təbiət onu necə yaradıbsa elə də qalmaq istəyir ona görə də getdiyi məktəbə, kəndə nifrət edir. Özünü, savadını inkişaf etdirməklə deyil, iş-güclə məşğul olmaq istəyir. Düşüncələri və hissləri ifadə edən bəzi cümlələri demək olar ki, heç başa düşmür. Tək başa düşdüyü sevgi, nifrət, qəzəb və ağrıdır.

Persival Susana vurulub və onu sevir amma Susan Persivalı sevmir, bunun səbəbini açıqlaya da bilmir. Susan ölməzdən əvvəl bir fermerlə evlənir. Beləcə onun təbiətə yaxın yaşamaq istəyi baş tutur. Onun isti yuvası, mətbəx və ən vacibi uşaqları olacaqdı. Onların diş çıxartması, ağlaması, məktəbə gedib-gəlməsi, “dənizin dalğaları kimi” Susanı suyun üstündə saxlayacaqdı, yaşamağına səbəb olacaqdı. Və uşaqlarına ürəkdən sahiblənə biləcəkdə. Susan uşaqlarının sayəsində həyatının Cininin və Rodanın həyatından daha gözəl, daha mənalı olacağına inanırdı. Amma həyatı düşündüyü kimi olmur. Səkkizinci hissədə Bernardla söhbətində bunu görürük.

“Dalğalar” əsərindəki qadınlar arasında ən bəsitə Ciniyədir. Cini tam bir qadındır. Həyatdan, yaşamaqdan zövq alır, həyatdan tək istəyi kişilər onu arzulayaraq həmişə ətrafında olmalarıdır. Heç kimə bağlanmaz, sevgisi gəlib-gedəndir. Çünki Cini üçün

əsas olan özünün bir kişiyyə vurulması deyil, kişilərin ona vurulmasıdır. Bu istəyinə nail olmaq üçün o həm bədəmindən, həm də geyimindən yararlanır. Incə, şəffaf, işıldaayan geyimlər geyinməyə üstünlük verirdi. Heç tanımadığı, heç görmədiyi kişilərlə sevgi macəraları gözləyir. Ona yaşlanmaq dəhşətli gəlir. Romadakı başqa qəhrəmanlardan fərqli olaraq Cini öz-özünü deyil, başqalarıyla danışmağı üstün tutur. Romanda ən az yer tutan obrazdır, çünki o həyata bağlı və kişilərlə münasibət qurmaq haqqında düşünərək yaşayır. Onun sanki daxili aləmi yoxdur.

Roda isə Cininin tam əksidir. Romadakı üç qadından ən zəngin və sirli daxili aləmə aid bir obrazdır. Yalnız şəxsiyyəti ilə deyil, ölümü ilə də Virciniya Vulfa ən çox oxşayan obrazdır. Birinci hissədə daha uşaqkən xarici aləmdən qopub özünün daxili aləmi ilə yaşamağa başlayır, yaratdığı xəyal dünyasında təkdir. Su dolu balaca çəlləyə güllərin ləçəklərini suyun üzərinə tökür, sonra çəlləyi yellədir, ləçəklər hərəkətə başlayır. Çəllək dəniz, hərəkət edən ləçəklər isə Rodanın xəyal gəmisidir.

Rodanın həyat qarşısındakı gücsüzlüyü, hiss etdiyi dərin qorxuları Virciniya Vulfun çəkdiyi böhrana bənzəyir. Sadəcə həyatdan deyil, insanlardan da qorxur, bu qorxu nifrətlə əvəzlənir. Ətrafını bürüyən bu qorxu cəhənnəmindən xilas olmaq üçün gözəlliklərlə dolu yaratdığı xəyal dünyasına sığınır.

Romadakı üç qadından və üç kişidən yalnız Luislə Roda arasında sevgi münasibəti olur. Bəlkə bu münasibət Rodanı xilas edə bilərdi. Çünki Roda ilə Luis bir-birinə bənzəyir, hər ikisi sakitlikdən, səssizlikdən zövq alırlar. Roda Luislə qucaqlaşmaqdan belə qorxur. Onun ölməkdən başqa çarəsi yoxdur. Romanda onun necə intihar etməsi açıq şəkildə verilməyib. “Həmişə gözlərində qorxu var idi... özünü öldürdü”. Bernardın dediyi bu sözlərdən özünü öldürdüyünü oxucu bilir.

Luisin də Roda qədər qarışıq düşüncələri var idi. Heç kim onu görməsin deyə bir bitkiyə dönməsini istəyirdi. Luis iflas etmiş avstraliyalı bir bankirin oğludur. İngilis dilini avstraliya ləhcəsi ilə danışır. Kasıbdır və özünü həmişə eybəcər olduğunu düşünür. Məktəbin ən parlaq şagirdi olduğu halda Bernard və Nevil kimi universitetdə oxuya bilmir. Çox ağıllı və bacarıqlı olduğundan pul qazana bilir, amma onun üçün pulun heç mənası yoxdur. Uğurlu bir işadamı yox, şair olmaq istəyir. Tez-tez bədbəxt və həyatının pis olduğunu deyir. Özünə bir ev tutur. Roda ilə münasibətdə olduğu

zaman həmin evdə görüşür, orda şeir və fəlsəfə oxuyurdular. Bu sığınacaqdan çıxdığı anda hər şey onun gözündə bəsit və çirkin görünür.

Bernard və Luis qədər maraqlı olmayan və homoseksual olan Nevil obrazıdır. Nevil Parsivala qarşı absurd və şiddətli bir ehtiras duyur. Bu ehtirasa heç bir zaman qarşılıq ala bilməyəcəyini bildiyi üçün və başqa səbəblərdən o da Luis kimi bədbəxttir. Nevil Parsivalın görüşəcəyi yerə heç vaxt gəlməyəcəyini, Hindistana getdikdən sonra onu unudacağını, məktublarını ora-bura atıb ona heç vaxt cavab yazmayacağını bilirdi. Heç bir cazibədarlığı yoxdur, insanlarda sevgi hissi yox mərhəmət hissi oyandırdığını, münasibət qurduğu cavan oğlanların onu heç vaxt sevməyəcəyini də bilirdi. Buna görə də çox dərin izzət çəkirdi. Nevilin xislətində mazoxistlik də var. Parsivala olan ehtirasının da səbəbi budur əslində. Parsivaldan ötrü əzab çəkdiyindən ona vurulduğunu əsər boyu dəfələrlə özünə etiraf edir.

Romanda doqquzuncu olan son hissədə Bernarddan başqa qəhrəmanlar yoxdur. Yazıçı Bernardın sözü ilə romanı bitirir. Roman yazıçısı olmağı məqsəd qoyan Bernard uşaqlıqdan insanları maraqla araşdırardı. Bernard dostları kimi daxili aləmə çox bağlı deyil. O, danışanda ona kiminsə qulaq asmağını istəyir. Luis və Roda kimilər tək qalanda da var olan gerçək insanlardır. Amma Bernard qarşısında izləyici olmadıqda, dinləyici olmadıqda özünün də var olmadığını düşünür. Yazıçı onun roman yazıb-yazmadığı haqqında heç bir məlumat vermir. O, da dostları kimi uğursuzluğa düşər olduğunu, əzildiyini hiss edir. Minlərcə hekayə yazmaq istəyir, hekayələrinin qüsursuz olmağını istəyir, buna görə saysız-hesabsız qeyd dəftərləri vardır. Nə qədər o, tək qüsursuz hekayəni yazmaq istəsə də yaza bilmir və buna görə əziyyət çəkir beləliklə, dostları kimi o da özünü bədbəxt hiss edir. “Dalğalar” romanı Bernardın dili ilə söylənilən bu cümlələrlə bitir “Məğlub olmadan, təslim olmadan özümü sənə doğru atacam, ey ölüm. Dalğalar sahilə çırpındı”.

Virciniya Vulf “Dalğalar”dan sonra 1937-ci ildə “İllər” (*The Years*) romanını çap etdirir. Bu romanda yazıçı yenə ənənəvi roman janrına qayıdır, yəni bu roman “Missis Dellouey”, “Mayaka doğru”, “Dalğalar” kimi modernist romanların davamı yox, ilk iki romanı olan “Xaricə səyahət”, “Gecə və Gündüz” romanlarının davamıdır. Virciniya Vulf “Dalğalar”dan sonra bu romanı çox rahatlıqla yazacağını düşünmüşdü, amma

təəsüf ki, düşündüyü kimi olmadı. Çünki bu illərdə xəstəliyi çox şiddətlənirdi, özünün sanki məhv olduğunu hiss edirdi. “İllər” romanı üzərində dörd il çalışdı. Nəhayət 1936-cı ildə bitirib, bir il sonra, 1937-ci ildə çap etdirdi.

Roman bir nəslin tarixçəsindən bəhs edir. Hadisələr yarım əsrdən çox, Viktorian dövrü, 1880-ci ildən başlayır və roman yazıldığı tarixə qədər bir zamanda baş verir. Roman on bir hissədən ibarətdir və hər hissə “İllər” adına uyğun olaraq adlandırılmışdı. Hissələrin adları: “1880”, “1891”, “1807”, “1908”, “1910”, “1911”, “1913”, “1914”, “1917”, “1918”, “İndiki zaman”.

Hadisələr “Missis Dellouey” romanındakı kimi yenə Londonda baş verir. Bu illər oxucu qarşısında İngiltərənin ictimai həyatının hadisələri keçəcək, onlar Parciterlər ailəsinin həyatını təsvir etmək üçün fon olacaqlar. “1911” hissəsində ötəri qeyd olunur ki, Balkanlarda vəziyyət gərginləşir. Sonrakı “1913”də isə elə bir o qədər də ötəri Balkan müharibəsi haqqında deyil və daha ciddi bir şeyin yaranması haqqında qorxu ifadə olunur. Lakin 1914 hissəsində Birinci Dünya müharibəsi haqqında danışılmır. O yalnız 1917 hissəsində Elinor Perciterin şüurundan keçən fikirlə ifadə olunur. Zirzəmidə hava hücumu zamanı gizlənərək o kədərlə insanların əlillər kimi yox tam həyatla yaşayacağı sualını verir. Xarakterikdir ki, bu hissədə Oktyabr inqilabı xatırlanmır.

Romanın ilkin adı “Parciter”lərdir, çünki romanda Parciterlər ailəsinin müharibə və inqilablar dövründə başına gələn hadisələrdən bəhs olunur. Romana çoxlu obrazlar daxildir; Parciterlər ailəsinin ağası, Hindistanda inqilab zamanı sağ əlinin iki barmağını itirən Albey Abel, onun dörd qızı (Elinor, Delia, Rouz, Mili), üç oğlu (Martin, Moris, Eduard), həmişə pul dalıyca qaçan, Mira adlı məşuqəsi, bu yeddi uşaqların yoldaşları, övladları, bacı və qardaş uşaqları, onların da yoldaşları və uşaqları daxildir. Romanın qüsuru çox uzun olmaqla yanaşı, çoxlu obraz təşkil etməsidir.

Albeyin ən böyük uşağı, qızı Elinordur. Elinor romanın əvvəlindən sonuna qədər iştirak edir, buna görə də, romanın mərkəzində duran obraz sayılır. Elinor həmişə gülər üz və başa düşəndir. Ailənin böyük uşağı olduğuna görə bacı-qardaşlarına qarşı həmişə məsuliyyət hiss edir. Çox imkanlı olmayan Parciterlər ailəsinin yükünü Elinor daşıyır. Elinorun həyatı sanki “boz” rəngdədir, özündən başqa hər kəsi düşünür. Rəngarəng

həyat tərzini sevsə də, içindəki məsuliyyət hissi həyatını istədiyi kimi yaşamaqdan uzaqlaşdırır. Heç evlənmir çünki həyatını bacı-qardaşlarına qurban verir. Artıq yaşlanmışdı, bir lotareyada xeyli miqdarda pul udaraq “boz” həyatı rənglənir. Səyahətlər edir, Yunanıstana, İspaniyaya, hətta Hindistana gedir.

Elinoru bədbəxtlikdən iki şey xilas edir, birincisi əksər yaşlılar kimi keçmiş zamanda yox indiki zamanda yaşayır. Keçmiş günlərinin daha yaxşı, daha mənalı olduğunu düşünən qardaşı oğlanlarından biri həmin günlər haqqında danışmağı Elinordan xahiş edəndə, yaşlı qadın indiki həyatının daha mənalı və yaxşı olduğunu söyləyərək danışmaq istəmir. İkincisi isə yalnız öz ailəsinə qarşı deyil bütün insanlara qarşı məsuliyyət hiss etməsidir.

Delia isə bacısının əksidir. Ata evindən uzaqlaşmış istədiyi kimi yaşamaq istəyir. Həyatla ölüm arasında yaşayan anasının tez bir zamanda ölməsini istəyir. Anasının halı yaxşılaşanda o üzülür, pisləşəndə isə o sevinir. Delianın anasına qarşı olan hissləri Virciniya Vulfun atasına qarşı olan hisslərinin eynisidir. Delianın anasının ölməsini səbirsizliklə gözləməsinin səbəbi ürəyi istədiyi kimi yaşamaq ya da xoş vaxt keçirtmək deyil, Delianın bir ideali vardır, məşhur irlandiyalı qəhrəman Çarls Stevart. Delia ona vurulmuşdu. Çarls çox yaraşlıq, həmişə yaxasında ağ gül gəzdirən, çox romantik bir obrazdır. Nə qədər çalışsa da onunla bir araya gələ bilmir. Çarlza vurulduğundan bir irlandiyalı ilə evlənilir. Romanda Delianın evliliyi haqqında heç nə danışılmır ancaq üç oğlu olduğu qeyd olunur.

Deliadan fərqli olaraq Rouz bacısı Elinora biraz oxşayır, o da bacısı kimi yoxlulara əl tutmağı çox sevir. Romanda ona çox yer verilməyib. Oxucu Rouzu yeddi yaşında bir də qırx iki yaşındakı həyatını görür. Rouz da Virciniya Vulf kimi kişilərdən çəkinir. Rouzun xislətində kişilərə məxsus mərdlik vardı. Bu xüsusiyyətinə görə Elinor qardaşı Martinin deyil Rouzun əsgər getməsini söyləyir.

Yazıçı Parciterlərin ailəsinə daxil olan digər üzvləri haqqında geniş yazmır. Parciterlər ailəsinin dördüncü qızı olan Mili qardaşının dostlarından biri ilə evlənilib, uşaqları olub, xoşbəxt yaşayır. Moris vəkildir, evlənilib, onun da uşaqları var. Martin zabıtdır, Hindistanda və Afrikada orduda xidmət edir. Eduard Oksfordda muəllimdir.

Eduarda vurulan Kiti Oksfordda qızlar kollecində tələbədir. Amma Kiti Eduardın bacı-qardaşlarının çoxluğundan onu rədd edir, çox imkanlı Lord Losveydlə evlənir, üç oğlu olur.

Sara (Seli də adlanır) və Magi Albey Parciterin qardaşı qızlarıdır. Valideynlərinin vəfatından sonra evlərini satıb ortada qaldıqda Magi Rene adlı bir fransızla evlənir. Elinor bu fransızı çox bəyənir, əgər gəncliyində onunla tanış olsaydı onunla evlənərdi söyləyir. Magidən fərqli olaraq Sara heç evlənmişdir. Uşaq vaxtı dayəsinin əlindən düşərək çiyini əzilir və həmin çiyini o gündən anormal olaraq qalır. Sara polşalı, eynicinsli (Virciniya Vulfun bütün əsərlərində eynicinsli obraz var) Nicolasla çox yaxın dost olur.

Elinorun qardaşı Morisin oğlu Norsa Nikolas vurulub. Nikolas ona elə vurulub ki, gözü Norsdan başqasını görmür. Nors uzun müddət Afrikada yaşadığından sonra İngiltərəyə qayıdır. Norsun bacısı Pegi həkimdir amma tibbi heç xoşlamır, tibbə inanmır. Pegi həyatda heç nəyə inanmır buna görə də, otuz yeddi yaşında olmasına baxmayaraq artıq həyatdan bezmişdi və özünü bədbəxt hiss edirdi.

Virciniya Vulf “İllər” romanında heç bir obrazı dəqiqliklə qələmə almayıb. Əri Leonard Vulf bu romanı yazıcının “ölü” romanları sırasına qoyur. Yazıcının yaxın dostu olan E.M.Forster fikrinə görə Virciniya Vulf modernist romandan ənənəvi romana qayıtdığına görə roman uğursuz alınıb. Amma yazıcının da qeyd etdiyi kimi roman yazdıqları arasında rekord qıraraq 25.000 ədəd satılır və altı həftə Amerikanın bestseller siyahısında qalır.

“İllər” romanından sonra modernist romana dönərək “Aktlar arasında” (*Between the Acts*) romanını yazır. Bu son roman V.Vulfun “Missis Dellouey”, “Mayaka doğru”, “Dalğalar” romanları kimi şah əsəri sayılmır. Bu çox qısa, 150 səhifədən ibarət romanını Virciniya Vulf İngiltərə bombalananda, böyük əziyyətlər içində, çox səy göstərərək, hətta can verərək yazmışdı. Bəzi tənqidçilər bu romanı intihardan əvvəl ən uzun məktub kimi dəyərləndirirlər. 1941-ci il, 26 fevralda romanı bitirdi və iki ay sonra intihar edərək özünü öldürdü. Romanı əri L.Vulf çapa hazırladı.

Virciniya.Vulfun bütün yaradıcılığına nəzər saldıqda onu üç dövrə ayırırlar: Birinci dövr - 1915-1922-ci illər. Bu dövrdə “Xaricə səyahət”, “Gecə və Gündüz”,

“Cəkobun otağı” romanlarını yazmışdı. İkinci dövr - 1925-1927-ci illər, bu dövr Virciniya Vulfun bədii metodunun, üslubunun formalaşmış dövrüdür, bu dövrdə “Missis Dellouey”, “Mayaka doğru”, romanlarını yazmışdı. dövr- 1928-1941-ci illər, bu dövrdə “Orlando”, “Dalğalar”, “İllər”, “Aklar arasında” romanlarını yazmışdı. Bu illər VirciniyaVulf yaradıcılığı açıq aydın böhran yaşayırdı.

Fəsil 2. Virciniya Vulfun “Missis Dellouey” romanında psixologizm

Konkret həyat faktı, real gerçəklik özü sübut edir ki, insan ayrı-ayrı yaş mərhələlərində müəyyən xarici görkəmə və daxili keyfiyyətə malik olmaqla bu və ya digər mühitdə yaşayır, fəaliyyət göstərir, qarşılaşdığı hər hansı hadisə və proseslərə müəyyən münasibət bildirir, ünsiyyətdə, təmasda olduğu digər varlıqla müəyyən zahiri və daxili əlaqə yaradır, müxtəlif hərəkətlər edir, davranır. Başqa sözlə, mühit daxili proseslərin ümumi axınında inkişaf edərək insan özünə xas müəyyən əxlaqi-mənəvi keyfiyyətlər əldə edir, fərdi xarakterə malik olur, şəxsiyyətə çevrilir. Bu halda insan özünün fərdi dünyasını konkret mühitin müəyyən psixoloji təsiri, ab-havası ilə formalaşdırır. Bədii əsərin mərkəzində dayanan insan və onun taleyi isə həmin mənəvi-psixoloji mühitin, cəmiyyətin ab-havası ilə şərtlənir. Burada müxtəlif həyati hadisələr fonunda gerçəklənən insan və onun taleyi dövrün, mühitin, cəmiyyətin zamanın kontekstində açıqlanır, durulur. Sənətkar insan taleyinin ən gərgin anlarına belə dərinlən nüfuz etdikcə mənfiliklərin, eybəcərliklərin inkarı zəminində Böyük İnsan obrazı yaradaraq oxucuları zəngin mənəvi-əxlaqi keyfiyyətlərlə, saf, təmiz ülvə hisslərlə yaşamağa çağırır. Sənətkar eyni zamanda yaratdığı obrazı canlı varlıq kimi daxili-psixoloji dərinliyi ilə əks etdirməklə bədii faktın reallığına zəmin yaradır. Buradakı bədii fakt və hadisələr, xarakterlər müəyyən psixoloji proses, vəziyyət, hal, məqamlarla və əlamətlərlə müşayiət olunmaqla ümumilikdə obrazlar aləminin təbiiliyini, canlılığını inandırıcılığı ilə əsərdə ortalığa qoyur. Bu baxımdan bədii əsəri insan orqanizminə bənzətmək olar. Mövzu, ideya, süjet, kompozisiya, janr, üslub, dil onun maddi qabığı, obrazlar aləminin daxili hissi-emosional vəziyyəti, onların ətraf aləmə münasibəti, davranışı məhz psixoloji proses, hal, vəziyyət və əlamətlərlə müşayiət olunan bədii-estetik prinsip, kateqoriya kimi özünə yer alan, müəyyənləşən və təsdiqini tapan psixologizm və ya psixoloji təhlil sayəsində əsər bədii həyat qazanır, onun ruhunu, canını təşkil edir. Demək, bədii əsər obrazlı şəkildə deyilsə, cism ilə canın, ruhla bədənin və ya məzmun ilə formanın vəhdətindən yaranır. Psixologizm burda məzmun, həm də forma kimi bədii təsdiqini tapır və estetik dəyər əldə edir. Başqa sözlə, psixologizm əsər üçün ölçü, dəyər vahididir. Ədəbi-estetik fakt kimi

müəyyənləşən psixologizm və ya psixoloji təhlili şərtləndirən hiss-emosiyalar, düşüncələr, hərəkətlər, davranışlar, münasibətlər nə qədər dərin və təbii, inandırıcılığı ilə diqqəti çəkirsə və bununla oxucu ilə dialoqunda canlı ünsiyyətə, təmasa daxil olursa, deməli, əsər psixologizm və ya psixoloji təhlil nəzərindən bədii məhsul kimi tələb olunan estetik dəyərini artıq qazanıb. Burada inikasını tapan insan fərd, şəxsiyyət və onun taleyi qarşılıqlı hiss və düşüncələrin, davranışların, münasibətlərin gedişi fonunda özünəxas keyfiyyəti və cəhəti ilə aydınlaşaraq durulur, fərd, şəxsiyyət özünü və ətraf aləmi təhlildə özünü və ətraf aləmi tanıyıb dərk etməyə başlayır. Burada daha kamilləşmiş, təkmilləşmiş insan obrazından danışmaq olar. Deməli, yenə psixologizm və ya psixoloji təhlilin müqabilində əsər sənətkarlıq axtarıqlarının və ya yaradıcılıq metodu nəzərindən təkmilləşərək məhz kamil sənət nümunəsi kimi meydana çıxır. Bu baxımdan psixologizm əsərdə real gerçəkliklə bağlı müəyyən prosesi və ya hadisə, vəziyyəti hərəkətə gətirən təyin olunmuş qurğu, sistem rolunu oynayır. Qurğusuz, systemsiz o hər bir halda canlı obrazları, həyat hadisələrini ifadə etməyən adi söz yığınının xatırladır. Psixologizmi şərtləndirən cəhətlərdə əsas məqam odur ki, burada o, dövr, mühit, cəmiyyət və ümumilikdə ətraf aləmlə əlaqəli proseslərin, hadisə və vəziyyətin birbaşa bədii-estetik ifadəçisi olur. Bunun müqabilində insan ətraf gerçəkliklə ilişik fonda fərqli fərdi-sosial, milli, bəşəri nəzərindən təhlilə çəkilərək bütövlükdə özünün mühit daxilində hansı mövqe nümayiş etdirməsinə bədii işıq salmaqla yanaşı, mühitin insan aləmindən onun subyektiv qavrayışından təqdiminə də yeni çaların əlavə olunmasına diqqəti artırır. Psixologizm problemi ilə bağlı onun bədii-estetik prinsip, kateqoriya, keyfiyyət kimi müəyyənləşdirən və özünəməxsus konsepsiya ilə çıxış edən müəlliflər sırasında bir neçəsini qeyd etmək olar. Məsələn, L.Qinzburq, L.S.Vıqotski, N.A.Qulyayev, A.İezuitov, A.Pavlovski, Y.Andreyev.

Tədqiqatçılardan biri olan A.İezuitov psixologizm probleminin öyrənilməsində onun sintetik və kompleks cəhətin özündə sıx vəhdət halında birləşməsinə xüsusi olaraq önə çəkir. Əlbəttə, bu, fikrimizcə, elmi-nəzəri və metodoloji baxımdan düzgün yanaşma hesab ola bilər. Müəllifin nəzərinə, psixologizmdə obyekt və subyekt bir-biri ilə sıx bağlı olur. Ancaq subyekt burada mövqeyinə görə xüsusi rola malikdir. Tədqiqatçı, həm də haqlı olaraq bu qənaətdədir ki, psixologizm həmçinin

məzmun və formanın daxili qatını təşkil edir və alt qatda gizlənən daxili aləmin və həyatın bədii-estetik ifadəsinə çevrilir. Bu baxımdan psixoloji əksətdirmənin həllində sıx qabarıq şəkildə özünü göstərən yazıçı şəxsiyyəti, onun fərdi həyat təcrübəsi, zəngin biliyə və yaradıcılıq prosesinə və həyat təcrübəsinə əsaslanan püxtələşmiş psixoloji biliyi və həyatı bədii zəmin yaradır. Müəllif, həm də, müşahidələrində israrlıdır ki, mövcud daxili aləmdə baş verən proseslərin vəhdətindən alınan psixoloji məqamda hiss və əhvalın, şüur və şüuraltı ifadəsi, şəxsiyyətin psixoloji strukturunda cəmləşən sosial və bioloji şərti keyfiyyəti, təcrübəsi və xüsusən ayrılıqda götürülmüş onun fərdi-psixoloji həyatı bədii əsərin obyektinə və predmetinə çevrilir. Tədqiqatçı doğru olaraq araşdırmalarında psixologizmdə ən mühüm cəhətin insana münasibətdə fərdi və sosial yanaşma tərzini özündə birləşməsini xüsusi olaraq önə çəkir. Bu isə onu göstərir ki, psixologizm probleminin metodoloji baxımdan öyrənilməsi üçün ədəbiyyatın, estetikanın qarşısına yeni perspektivli imkanlar açır. A.İezuitov psixologizm probleminin sistem halında bədii-estetik prinsip və keyfiyyət kimi öyrənilməsində 3 (üç) mühüm cəhətə diqqət yetirməyi elmi-metodoloji baxımdan zəruri hesab edir. Fikrimizcə, bu, problemin həlli yolunda ən düzgün yanaşma ola bilər. Müəllifə görə və biz də bu qənaətdəyik ki:

1. Psixologizm söz sənəti ilə birlikdə doğulur və bədiiliyin təsdiqində onun üzvi hissəsi kimi çıxış edərək insanı bütünlüklə daxili aləmi ilə birgə alıb öyrənir. Bu baxımdan psixoloji analiz bədii düşüncəyə ayrı-ayrı hədəfləri ilə daxil olub öyrənilə bilər. Məsələn, a) xarakter cizgilərinin açılması və ifadəsi; b) cəmiyyətdəki münasibətlərin və məişət qayğılarının xarakterə təsiri; c) hissi hərəkətlər; ç) ehtirasların analizi. Bu mənada psixologizm və psixoloji analiz sənətin əsl daxili mahiyyətinə çevrilir.

2. A.İezuitovun nəzərincə, psixologizm bədii yaradıcılığın nəticəsi kimi meydana çıxır. Psixoloji analiz, psixologizm burada müəllif psixologiyası, onun personajları, geniş mənada cəmiyyətin psixologiyası (sosial qrup, epoxa) vəhdət halında birləşərək öz növbəsində müəllif şəxsiyyətinin və yaradılmış obrazların, qəhrəmanların ümumiləşmiş bədii ifadəsində aşkarlanır. Bu cəhətdən psixologizm bədii yaradıcılığın qnoseoloji mənə kəsb etməsi ilə əsas amil olaraq önə çəkilir.

3. A.İezuitovun yanaşmasına əsasən psixologizm ictimai şüur formalarından biri olaraq estetik prinsip kimi onun üzvi hissəsini təşkil edir, inikas olunan predmetin və sənətin nəticəsi kimi müəyyənləşərək dərk olunur. Bu halda psixologizm bədii yaradıcılığın üzvi hissəsi kimi onun əsas məqsəd və vəzifələri yerində çıxış edir. Bu da prinsip etibarilə ilk növbədə onu göstərir ki, insanın daxili dünyası ətraf aləmlə əlaqəsində özünəxas müstəqilliyini saxlayır. Ancaq tarixin müəyyən mərhələsində, xüsusən, o, daxili aləmin ətrafı və bu hadisənin təsdiqi kimi mövcud olur. İnsanın mənəvi sərbəstliyi, mənəvi azadlıq və püxtələşməsi bu halda ümumi estetik dəyər şəklində üzə çıxır və ondakı bədii gözəllik, cəlbedicilik isə sənətdə psixologizmin əsas maraq dairəsinə çevrilə bilər. Federiko Fellini müsahibələrin birində psixoloji məqamla bağlı bir neçə mühüm cəhətə diqqəti artırır. Fikrimizcə, onun müşahidələri psixoloji analizin bədii-estetik ifadəsi və həlli yolları üçün zəmin yarada bilər. İnsan, fərd, şəxsiyyətlə ətraf mühitin qarşılıqlı əlaqəsində üzə çıxan real toqquşmalar xoşagəlməz müəyyən psixoloji situasiya ilə şərtlənir. Amma Fellininin bədii-estetik qavrayışı və duyumunda bundan narahatlığa əsas olmadığı qənaəti yaranır. Çünki həyat özü onun problemlərin həlli üçün istənilən anda müəyyən çıxış yolu tapır. Bu baxımdan Fellininin müşahidələrinə görə, ümumiyyətlə, böhran vəziyyətini keçirən insana adətən həyatın özü kömək olur. Həyat həmişə insan üçün böhrandan qurtulmaq yolunda qarşılığı olan ehtiyat anbarı kimi hər hansı sürprizlər hazırlayır və o sürprizlər insanın həyat yolunu dəyişdirir. Fellininin nəzərincə, ümumiyyətlə, xarakter uşaqlıqdan ətraf mühitin təsiri altında tənzimlənərək formalaşır. Başqaları bunu ya tale kimi, digəri emosional fakt kimi qəbul edir. Mənim fikrimə gəldikdə, deməliyəm ki, bu, ailənin daxili normasından irəli gələn tərbiyədən asılıdır. Həyatımızın ikinci yarısında əvvəl həmin tərbiyənin məhsulu olan buraxdığımız səhvlər üzərində düzəlişlər etməyə cəhd göstəririk. Buna görə də insanın xaraktercə bütünlüklə dəyişilməsi inandırıcı görünmür. Dmitri Zatonski problemə başqa tərəfdən yön alır, burada psixoloji vəziyyət və təhlil romantik hiss və düşüncə, davranışlar, münasibətlər üzərində qurulur, qəhrəmanın keçirdiyi gərgin daxili-psixoloji vəziyyətin, böhranlı anların məhz romantik tərəfləri önə çəkilir. Müəllifin düşüncəsinə görə, sənət həmişə poetik aləmlə, ondakı gözəllik

və harmonik cəhətlə hesablaşaraq mövcud olur. Romantik qəhrəman illüziyaya qapılaraq xəyalında bəslədiyi idealı uğrunda mübarizədə gücsüz olduğu üçün ümitsizliyə qapılır. Qəhrəman özləri üçün belə aydın olmayan uzaq arzuların həyata keçməməsindən üzülür. Bu məyusluq, ümitsizlik, bədbinlik ovqatı nəinki keçmişdə, hətta indilikdə belə tərk etmir, onları hər an rahat buraxmır, təqib edir [107 s; 43]. D. Zatonskinin nəzərincə, dərin psixoloji hal, vəziyyətlə, böhranlı məqamlarla üzləşmək, sevgi, məhəbbət sehri, cazibəsinə düşmək, daim hissələrin cilovunda vurnuxmaq, özünüöldürmə fikri ilə oynamaq – bu tipik romantik qəhrəmanı şərtləndirən cəhətdir [92 s; 66]. Lev Semyonoviç Vıqotski Plexanovun sənət baxışlarında izlənilən psixoloji təhlil, psixologizm problemi ilə əlaqəli hiss, düşüncə və davranışlardakı bəzi vacib məqama aydınlıq gətirir. Tədqiqatçının müşahidələrinə görə, Plexanov psixoloji mexanizmi özlüyündə insanın estetik davranışını müəyyən etdiyini, eyni zamanda onun sosial tarazlığını təmin etdiyini önə çəkir. Həmçinin, o, mülahizələrində haqlı olaraq insan təbiətindəki estetik zövq və anlayışdan danışarkən, onu əhatə edən mühitlə müxtəlif təəssüratlarla ayrıldığını və hər birisinə də ayrı-ayrı baxış bucağında nəzər yetirdiyinə diqqəti artırır və xüsusi olaraq qeyd edir ki, insan beyninə hər hansı material daxil ola bilər. Ancaq ordakı yığılan gərəklə və gərəksiz materialın keyfiyyətinə görə nəticələri heç də eyni səviyyədə deyil, başqa ola bilər [97 s; 43].

Virciniya Vulfun ən məşhur romanlarından biri “Missis Dellouey” romanıdır. “Cəkobun otağı” romanından üç il sonra 1925-ci ildə “Missis Dellouey” romanını nəşr etdirir. Bu dövrdə roman janrında çoxlu dəyişiklər baş vermişdi və bir sıra roman janrları meydana çıxmışdı, bunlardan biri də psixoloji roman janrıdır. “Missi Dellouey” romanı psixoloji roman janrında yazılmış ən gözəl romanlardan biridir. Psixoloji roman janrı qəhrəmanların duyğu və düşüncələrinin, daxili hiss-həyəcanlarının istifadəsinə geniş yer verən, hadisələri qəhrəmanların davranışında əks etdirən roman növüdür.

Virciniya Vulf “Missis Dellouey” romanından əvvəl yazdığı “Cəkobun otağı” romanını üç hissəyə ayırdığı halda “Missis Dellouey” romanını heç bir hissəyə ayırmayaraq “şüur axını” texnikası ilə yazmışdı. Yazıçı insanlarla münasibətindən,

xəstəliyindən, müharibələrin təsirindən, intiharlarından təsirlənərək bu romanı yazmışdı, buna görə də bu roman psixologizmlərlə zəngindir.

Romanda hadisələr bir gündə baş verir, belə ki, romanın baş qəhrəmanlarından biri olan Missis Klarissa Dellouey axşam verəcəyi qonaqlıq üçün özü gül almaq məqsədi ilə evdən çıxması ilə başlayır. Romanda gördüyümüz hadisələr indiki zamanla keçmiş zamanda paralel şəkildə verilib. Qəhrəmanlar ani bir musiqi və yaxud iydən təsirlənərək keçmiş günlərini yadlarına salaraq keçmişdəki günlərini oxucu görə bilir.

Romanın əsas qəhrəmanlarından biri Klarissa Delloueydir, onun xarici dünyası ilə daxili dünyası daim mübarizə halındadır. Onun xarici dünyası zərif insanlardan, qonaqlıqlardan, modadan, yüksək təbəqədən ibarətdir, lakin hərəkət etdiyi o dünyada Klarissa rast gəldiyi hər bir simada dərin mənə axtarır. Klarissa özünütəhlilə meyillidir və daima zahiri görünüşü ilə narahat görünsə də, özünü möhkəm göstərirdi. Nadir hallarda hisslərini, düşüncələrini başqaları ilə bölüşürdü. Daima keçmişlə indiki zamanda yaşamasına baxmayaraq, Klarissa öz həyatı ilə barışmağa çalışırdı.

O, qocalığı ölüm hesab edir, buna görə də hər şeylə özü məşğul olmaq istəyir, belə ki, qonaqlıq üçün gülləri qulluqçular ala bildiyi halda, bu cür xırda işlə belə özü məşğul olur. Klarissa onu dəli kimi sevən Pireti rədd edərək Riçardla evlənir, bu addımı öz hissləri ilə atdığından heç şübhə duymur. O, başa düşürdü ki, həyat Piterlə çox çətin olacaq amma Riçardla evlənərək yüksək təbəqəyə daxil olmaq üçün də bəzi şeyləri qurban verməlidir. Bəzən o həyatı yenidən yaşamaq üçün bir şans arzulayır. O, pəncərədən yaşlılara baxıb ölümün həyatın bir parçası olması fikri ilə razılaşıır. Septimus kimi Klarissa da həyatın sərt davranışlarını hiss edir və sonda həyat ona nə veribsə onları qəbul edərək həyatı ilə razılaşıır.

Septimus Birinci Dünya müharibəsində olub, müharibədə gördüklərinin təsirindədir, bu təsirlər onun fikrində zəhər kimi dolanır və bu zəhərli fikirlərə Septimus məğlub olur. O, müharibədən qayıtdığı üçün özünü günahkar hiss edir. Həkim Lukreziyaya, Septimusun arvadına onu öz aləmindən ayırmasını söyləyir. Lukreziyanın söylərinə baxmayaraq, Septimus xarici aləmdən qoparaq daxili aləminə qapanır. O, tez-tez hallusinasiyalar görür, gözünün önündə ölən dostu Evansla danışaraq iç dünyasında yaşayır. Bəzən gözəllik dünyanı bürüməsini düşünsədə eyni zamanda insanlarda

dürüstlük və yaxşılığın olmadığından qorxur. Septimusla Klarissa arasında oxşarlıq vardır amma Klarissa daxili aləmlə yanaşı xarici aləmə də bağlıdır, lakin Septimusun bir aləmi var o da, daxili aləmidir. Hər ikisi daxilən əziyyət çəkir, lakin Septimus əziyyətlərin həllinə ölümlə son verdiyi halda Klarissa yaşamağa davam edir.

Romanda vacib obrazlardan biri Piter Ualşdur. Piterin xislətində ambivalentlik var, orta yaşlı biridir və artıq həyatının əldən çıxdığını düşünərək qorxur buna baxmayaraq, bəzən özünün hələ də, yaşlanmadığını hiss edir. Klarissanı çox sevdiyi halda Klarissa onu rədd edərək Riçardla evlənir, Piter hirsini gizlətmək və ağlamamaq üçün özünü güclə ələ alır. Piter Riçardı, onun yaşadığı həyatı həmişə tənqid edir, Klarissanın yaşadığı burjua həyat tərzini bəyənmir.

Selli Seton romanda Klarissanın yaddaşında bir fiqur kimi mövcüddür. Romanın sonunda Klarissanın qonaqlığına gəlir, onlar çox yaxın dost olmasına baxmayaraq birbirilərindən çox fərqlənirlər. Klarissa daxili və xarici aləmlə paralel yaşadığı halda, Selli xarici aləmə üstünlük verir. Klarissa adət-ənənəyə çox sadıq biri olduğu halda Selli bunun əksidir, lakin o da adət-ənənəyə sadıq qalaraq evlənir və beş oğul dünyaya gətirir, həyatından çox razıdır və özünü xoşbəxt hiss edir.

Riçard sadə, çalışqan, öz həyat yoldaşı Klarissanı sevən ər və qızı Elizabeti sevən sadıq atadır. Riçard Klarissanı sevsə də, onunla tam ünsiyyət qurub onunla arzularını, hisslərini paylaşmayıb. Aralarında səmimiyyət yox, hörmət var.

“Missis Dellouey” romanı bir qadının bir günlük həyatından bəhs edir. 1923-cü il, iyun ayından bir gün, təxminən on iki saat, səhərdən gecəyə qədər və tez-tez keçmiş qadaraq, keçmiş günlərini qəhrəmanların xatirələrində görünən bir romandır.

Missis Dellouey axşam verəcəyi qonaqlıq üçün gülləri özü alacağını söyləyərək evdən çıxır. Havanın gözəlliyinə valeh olur və bu cür hava onu uşaqlığına, on səkkiz yaşına aparır. Yaxın dostu Piter Ualşı xatırlayır. Piter Klarissa onun sevgisini rədd edərək Riçard Delloueylə evləndikdən sonra Hindistanda yaşamağa başlamışdı *“He would be back from India one of these days, June or July, she forgot which, for his letters were awfully dull; it was his sayings one remembered; his eyes, his pocket-knife, his smile, his grumpiness and, when millions of things had utterly vanished -Yaxın günlərdə Hindistandan qayıdacaqdı, iyun yaxud iyulda, o unutmuşdu bunu, çünki onun*

məktubları dəhtəş cansıxıcı idi; ancaq onun söylədiklərini xatırladı; onun gözlərini, cib bıçağını, gülümsəməsini, hirslənməsini və nə vaxt ki, millionlarla şeylər tamamilə itmişdi”

Missis Dellouey yolu keçmək üçün dayandı, bu zaman uşaqlıq qonşusunu gördü “əlli yaşını keçsə də hələ də gözəldir, mavi gözləri, hündür boyu amma xəstəliyi ilə əlaqədar olara bənizi bir az solmuşdu”- deyə qonşusu düşündü.

Missis Dellouey yolla gedərkən insanları izləyirdi, insanlar necə də həyat dolu idilər. Big Ben zengini çaldı, Londonu sevirdi, iyun ayını sevirdi, həyatı sevirdi, çünki iyunun ortası idi müharibə sona çatmışdı, Böyük Britaniyada sakitlik idi. Amma müharibə öz dəhşətli izlərini qoyub getmişdi.

Iyun ayı idi, Kral və Kraliça saraydadı, səhər tez olmasına baxmayaraq şəhər canlanmışdı, hər yerdə səs vardı, hər kəs məşğul idi, analar uşaqlarını parka gəkirmişdi, parkın içindəki balaca hovuzlarda ördəklər üzürdü. Klarissa parkdan keçəndə uşaqlıq dostu Huq Uitbridi gördü “*“Good-morning to you, Clarissa!” said Hugh, rather extravagantly, for they had known each other as children. “Where are you off to?” “I love walking in London,” said Mrs. Dalloway. “Really it’s better than walking in the country-* Sabahın xeyr, Klarissa!- Huq şişirdərək dedi. Çünki onlar uşaqlıqdan birlərini tanıyırdılar. “Haradan belə?”

“Londonu gəzməyi sevirəm”, Missis Dellouey dedi. “Həqiqətən şəhərdə gəzmək şəhərdən kənarada gəzməkdən daha yaxşıdır.””

Uitbridlər Londona həkimə getməyə gəlmişdilər, Riçard Huqu heç xoşlamazdı, Piter isə Huq Klarissanı xoşladığı üçün ondan acığı gəlirdi. Piter həmişə onun haqqında acıqla, qərəzlə danışırdı. Klarissa yenə gəncliyini xatırladı. Piterin necə əsəbiləşdiyini düşündü, indi yanında olsaydı birlikdə bu parkda gəzərdilər deyə düşündü. Piterlə Klarissa tez-tez mübahisə edərdi, mübahisələrdən biri yadına düşdü “*She would marry a Prime Minister and stand at the top of a staircase; the perfect hostess he called her (she had cried over it in her bedroom), she had the makings of the perfect hostess, he said-* Klarisa bir baş nazirlə evlənəcək və pilləkənin lap üstündə dayanacaq; mükəmməl ev sahibəsi Piter onu belə adlandırdı (onun bu sözünə görə Klarissa öz yataq otağında ağlamışdı) mükəmməl ev sahibəsi olmaq üçün yaradılmışdı dedi”

Müqqədəs Ceyms parkında gəzərkən bunları ağılından keçirtdi. Piterlə evlənməməkdə doğru addım atdığını düşünürdü. Çünki evləndikdə yaşadığı insanlarla bir az sərbəst olunmalıdır, bu sərbəstliyi Riçard ona vermişdi amma Piter belə davranmayacağını bilirdi. Buna baxmayaraq Piterin sevgisini həmişə ürəyində ağır bir yük kimi daşıyırdı. Bir dəfə yığışdıqları bir məclisdə Piter Hindistana getdiyi bir gəmidə tanış olduğu bir qadınla evləndiyi xəbərini eşidəndə çox məyus oldu. Artıq parkın qapısının yanında idi, küçədən ötənlərə baxaraq özünü çox gənc, eyni zamanda da çox yaşlı hiss etdi.

Missis Dellouey Mulberi gül mağazasına çataraq içəri daxil oldu, onu mağazanın müdiri Miss Pim qarşıladı. Mağazada hər cür gül vardı, güllərin iyi Missis Delloueyi sanki göy üzünə apardı, elə bu anda küçədən atəş səsi gəldi. Missis Dellouey mağazanın pəncərəsindən atəşin gəldiyi avtomobilə baxdı, küçədə dayanan və tanımadığı Septimus Uarn Smisi gördü. Septimus da avtomobilə baxırdı, küçədəki hər kəs avtomobilə baxırdı. Avtomobilin içindəki kimdir deyə düşünürdülər, şahzadə, kraliça yoxsa baş nazir deyə düşündülər. *“Mrs. Dalloway, coming to the window with her arms full of sweet peas, looked out with her little pink face pursed in enquiry. Every one looked at the motor car. Septimus looked. Boys on bicycles sprang off. Traffic accumulated. “Let us go on, Septimus,” said his wife, a little woman, with large eyes in a sallow pointed face; an Italian girl”*. –“Əlləri ətirli gülülcələrlə dolu Missis Dellouey pəncərəyə yaxınlaşdı, balaca, çəhrayı, həyacan dolu üzüylə küçəyə baxdı. Hər kəs avtomobilə baxdı. Septimus da baxdı. Velosipeddə olan uşaqlar düşdülər. Tıxac yarandı. Gəl gedək Septimus- onun arvadı dedi, solğun üzündə böyük gözləri olan bir italian qızıdır”.

Septimusun arvadı da istəmədən avtomobilə baxdı. Septimus otuz yaşında, solğun bənizli, müharibə iştirakçısı idi. Dörd-beş ildir İtaliyalı Lukreziya ilə evlidir. Lukreziya Septimusu ordan aparmaq istəyirdi, Septimus isə baş verən hadisələrin səbəbini özündə görürdü. “Özümü öldürəcəm” Septimus dedi. Lukreziya dəhşətə gəldi, bu sözləri heç kimin eşitməməsini istədi. Və Septimusu bu vəziyyətdən uzaqlaşdırmaq məqsədi ilə parka aparmaq qərarına gəldi. Yolu keçmək üçün onun qoluna girdi. -*“She had a right to his arm, though it was without feeling. He would give her, who was so simple, so*

impulsive, only twenty-four, without friends in England, who had left Italy for his sake, a piece of bone.- Septimus qoluna girməsinə icazə verdi amma heç nə hiss etmirdi. Qeyri-iradi, sadəcə iyirmi dörd yaşda, İngiltərədə heç bir dostu olmayan, İtaliyani tərkdən qadına sanki bir tikə sümük uzatdı.”

Septimusla Lukreziya parkda oturarkən hərbi təyyarələr göyün üzündə hərflərlə söz yazırdılar. Hər kəs havaya baxdı, Lukreziya Septimusa təyyarələri göstərdi. Çünki həkim Holmes Septimusun özünə qapanmaması üçün fikrinin dağıdılmasını demişdi. Həkim Lukreziyaya Septimusun çox ciddi bir xəstəliyi olmadığını söyləmişdi. Müharibəni bir dəqiqə belə ağılından çıxartmayan Septimus bunun bir işarə olduğunu düşündü. Sanki təyyarələr bu sözü yazmaqla ona nəsə demək istəyirlər. Havada təyyarələrin yazdığı sözlərə baxaraq gözlərindən yaş süzüldü.

Lukreziya hovuzun kənarına gedib gələcəyini bildirərək Septimusdan bir az uzaqlaşdı. Çünki artıq dözə bilmirdi. Baxmayaraq ki, həkim Septimusun ciddi xəstəliyi olmadığını söyləsə də onun hərəkətləri Lukreziyanı çox kədərləndirirdi. Kədərini hər kəsdən gizlədirdi, heç kimlə paylaşmırdı. Bir insanın, əlaxüsus kişinin özünü öldürəcəyini deməsi qorxaqlıq idi, amma Septimus cəsur idi, çünki müharibədə iştirak etmişdi. Amma indiki Septimus əvvəlki kimi deyildi. Bunları düşünərək Lukreziya yaxasını düzəltdi amma Septimus heç nəyin fərqinə belə varmırdı. Çünki Septimus özü olmadan da xoşbəxt ola bilərdi amma Lukreziyanı Septimusdan başqa heç nə xoşbəxt edə bilməzdi. *“Nothing could make her happy without him! Nothing! He was selfish. So men are. For he was not ill. Dr. Holmes said there was nothing the matter with him. She spread her hand before her. Look! Her wedding ring slipped — she had grown so thin. It was she who suffered — but she had nobody to tell.*

Far was Italy and the white houses and the room where her sisters sat making hats, and the streets crowded every evening with people walking, laughing out loud, not half alive like people here, huddled up in Bath chairs, looking at a few ugly flowers stuck in pots!

“For you should see the Milan gardens,” she said aloud. But to whom?- Lukreziyanı ondan başqa heç nə xoşbəxt edə bilməzdi. Heç nə. Bütün kişilər kimi o da xudbin idi. Çünki xəstə deyildi. Həkim Holmes onun ciddi xəstəliyinin olmadığını demişdi. Reziya

əlini qabağa uzadıb barmaqlarını göstərdi. Bax. Nişan üzüyü sürüşdü- çox arıqlamışdı. Buna dözən o idi- amma bunu deyəcək heç kimi yox idi. İtaliya uzaqda idi və o ağ evlər, bacılarıyla oturub şlyapa hazırladığı otaqlar, hər axşam adamlarla və onların gülüşləri ilə dolu küçələr, buranın insanları kimi yarıcanlı, birlikdə oturub dipçəkdəki bir-iki çirkin gülləri izləyən insanlar deyildi oranın insanları. Kaş ki, Milandakı bağları görərdiz- ucadan dedi. Amma kimə deyirdi?”- Reziya bunları fikirləşərək çox yalnız olduğunu düşündü.

İllər əvvəl Septimusla Milanda evlənmişdilər, heç vaxt ərinin dəli olduğunu dilinə gətirməyəcəkdi. Reziya hovuzun yanından Septimusa baxdı, Septimus tək oturmuşdu və öz-özünə danışdı- *“There was his hand; there the dead. White things were assembling behind the railings opposite. But he dared not look. Evans was behind the railings!*

“What are you saying?” said Rezia suddenly, sitting down by him.

Interrupted again! She was always interrupting. - onun əlləri vardı, ölümlər vardı. Ağ şeylər barmaqlıqların arxasında yığılmışdı. Lakin o baxmağa cəsarət etmədi. Barmaqlıqların arxasında Evans vardı.

“Ne deyirsən?” -Reziya onun yanında oturaraq soruşdu. Yenə də sözünü kəsdi! O həmişə belə edirdi.” Septimus gözlərini havadan ayırmadan hərflərin yazılmasını seyr etməkdə davam etdi.

Klarissa evə çatdı, salona keçən kimi qeyd dəftərinə baxdı, qulluqçu ona Cənab Delloueyin Ledi Bratongildə nahar edəcəyini söyləyir. Ledi Braton Klarissanı dəvət etməmişdi və bu Klarissanı sarsıtmışdı. Klarissa nahar vaxtlardakı dəvətlərin çox əyləncəli keçdiyini eşitmişdi. İçində qısqançlıq hissi yarandı amma bu cür qısqançlıqlar onu Riçarddan ayıra bilməzdi. *“She put the pad on the hall table. She began to go slowly upstairs, with her hand on the banisters, as if she had left a party, where now this friend now that had flashed back her face, her voice; had shut the door and gone out and stood alone, a single figure against the appalling night, or rather, to be accurate, against the stare of this matter-of-fact June morning; soft with the glow of rose petals for some, she knew, and felt it, as she paused by the open staircase window which let in blinds flapping, dogs barking, let in, she thought, feeling herself suddenly*

shrivelled, aged, breastless, the grinding, blowing, flowering of the day, out of doors, out of the window, out of her body and brain which now failed, since Lady Bruton, whose lunch parties were said to be extraordinarily amusing, had not asked her. –Qeyd dəftərini salondakı masanın üstünə qoydu. Sürahidən tutaraq pilləkənlə yuxarı qalxdı, gah bu dostun gah da bir başqasının üzündə, səsində iştirak etdiyi bir məclisi tərک etmiş kimi idi, qapını bağlayıb çölə çıxdı, sanki qorxulu bir gecənin içində tək dayandı və yaxud daha dəqiq deyilsə bir iyun səhərində, bəzilər üçün isə gül ləçəkləri ilə parıltılı yumşaq bir səhər, bunu bilirdi, bunu hiss edirdi, pərdələri yellənən, açıq pilləkənin pəncərəsi önüdə durdu, itlərin hürüşməsi deyə düşündü, qəflətən özünü quruyub büzülmüş, yaşlı, sinəsiz, daşlaşmış hiss etdi, özünü qapıdan kənarında, pəncərədən kənarında, bədənindən və indi lazımsız beynindən kənarında hiss etdi, çünki nahar yeməyinə dəvətlər çox əyləncəli keçdiyini deyən Ledi Bruton onu dəvət etməmişdi”.

Fikirli-fikirli pilləkənlərlə öz otağına çıxdı. Pəncərənin qarşısına keçdi, pəncərənin şüşəsində öz əksinə baxdı. Gəncliyini, Seli Setonla münasibətini xatırladı. Seli ilə ilk dəfə bir məclisdə tanış olmuşdu. Yanında oturan adamdan onun kim olduğunu soruşdu. *“But all that evening she could not take her eyes off Sally. It was an extraordinary beauty of the kind she most admired, dark, large-eyed, with that quality which, since she hadn't got it herself, she always envied — a sort of abandonment, as if she could say anything, do anything; a quality much commoner in foreigners than in Englishwomen. Sally always said she had French blood in her veins* –lakin bütün gece Selidən gözlərini çəkə bilmədi. Valeh edici, qeyri-adi gözəlliyi vardı, qara, böyük gozləri, özündə belə gözəlliyi olmadığı üçün ona həsəd aparırdı –sərbəst növ, sanki hər şey söyləyə bilər, hər şey edə bilər, ingilis qadınlarından daha çox xaricilərə aid bir keyfiyyət idi. Seli həmişə damarlarında fransız qanı olduğunu söyləyir”.

Seli həmin ilin yay aylarında Botona, Helen xalagilə gəlmişdi. Həmin gün Klarissayla səhərə qədər oturub söhbət etdilər. Klarissa Seliylə olan münasibətindən heranlıq duyurdu. Amma Piterin onları qısqandığını düşünürdü. Nə vaxt onlar söhbət edirdisə Piter gəlib onlara qoşulurdu və bu hərəkəti Klarissaya heç xoş gəlməzdi. Amma illər sonra düşünəndə Piterə qarşı içində minnətdarlıq hissi var idi. Bunaları düşünərək şkafa yaxılaşdı; *“Her evening dresses hung in the cupboard. Clarissa,*

plunging her hand into the softness, gently detached the green dress and carried it to the window. She had torn it. Some one had trod on the skirt. She had felt it give at the Embassy party at the top among the folds. By artificial light the green shone, but lost its colour now in the sun. She would mend it. Her maids had too much to do. She would wear it to-night. She would take her silks, her scissors, her — what was it? — her thimble, of course, down into the drawing-room, for she must also write, and see that things generally were more or less in order –Onun gecə paltarı şkafda asılı idi. Klarissa yüngül, yavaşca yaşıl paltarı ayırdı və pəncərəyə tərəf apardı. O cırılmışdı. Kimsə yubkaya basmışdı. O, Səfirliyin qonaqlığında bunun qatlandığını hiss etmişdi. Süni işıqda yamyaşıl parıldayır lakin günəşdə parıltısını itirdi. Onu özü yamayacaqdı. Bu gecə onu geyəcəkdı. İpəyini, qayçısını –adi nəydi?- əlbəttə ki, ucluğunu götürəcəkdı, aşağıda, rəsm otağında yazmalı idi və hər şeyin qaydasında olduğuna da baxmalı idi.

Hər şeyi gözdən keçirdi, gümüşləri, masa örtüklərini, hər şey çox gözəl idi. Qulluqçusu Lusi ona paltarı yamamaqda kömək lazım olduğunu soruşdu, Lusin işi çox olduğundan paltarı Klarissa özü yamayacağını dedi və Lusiyə təşəkkür etdi. Xidmədçiləri ilə həmişə nəzakətlə davranardı, buna görə də xidmədçiləri onu sevərdilər. Klarissa paltarı, qayçını, sapı və başqa nə lazım idisə götürüb divanda oturdu, yamamağa başladı. Qapının zəngi çalındı, yaşlı bir səs Missis Delloueyin onunla görüşəcəyini söylədi. Klarissa salondan gələnin kim olduğunu soruşdu, qonaqlıq vereceyi bir gündə kiminsə onu narahat etməsini istəmirdi və bunu nəzakətsiz hərəkət hesab edirdi. Pilləkənlərdən ayağ səsi gəldi və qapıda Piter Uolşu gördü. Uzun illər idi bir-birlərini görmürdülər. Klarissa onu gördüyünə çox sevindi. Piter sevincdən titreyərək Klarissanın əlini tutub öpdü. *“Exactly the same, thought Clarissa; the same queer look; the same check suit; a little out of the straight his face is, a little thinner, dryer, perhaps, but he looks awfully well, and just the same.*

“How heavenly it is to see you again!” she exclaimed. He had his knife out. That’s so like him, she thought. - Əvvəlki kimiydi deyə Klarissa düşündü; eyni qəribə baxış; eyni kostyum geyimi; bir az üzü qırışmışdı, bir az arıqlamışdı, lakin əvvəlki kimi çox yaxşı görsənirdi. “Səni yenidən görmək necə də gözəldir” -o dedi. Cib bıcağını çıxartdı. Heç dəyişməmişdi deyə Klarissa düşündü.

Piter Klarissaya həmişə heyranlıq duyurdu. Onunla evlənməməsi Piteri dərindən sarsıtmışdı. Birlikdə uşaqlıq illərini yada saldılar. Klarissanın gözləri doldu, bunu Piterə göstərməmək üçün pəncərənin qarşısına keçdi. Piter Hindistanda bir qıza vurulduğunu söylədi. Klarissa nəzərini Piterin üzərindən çəkərək onun dediyini düşündü və Piterin o qıza həqiqətən vurulduğunu hiss etdi. Özünə deyil daha cavan bir qadına vurulduğunu gördü, iki uşağı olan evli bir qadına, bu Klarissanı bir az sarsıtdı. Piter Hindistandan Londona onun boşanması üçün gəlmişdi. Klarissa Piterin evlilik təklifini rədd etməklə doğru addım atdığını bir daha özündə təsdiq etdi. Amma içində Piterə qarşı həmişə bir sevgi olub və bu hərəkəti sanki onda qısqançlıq yaratdı. Klarissayla Piterin arasına sakitlik çökdü, heç nə danışmadılar, sakitcə durdular. Özünü çox rahat hiss etdi, əgər Piterlə evlənsəydi bu sevincin hər gün olacağını düşündü.

Qəflətən ağına Riçard gəldi. Riçard Ledi Bratonla nahar edirdi, onu tək qoymuşdu, Klarissa özünü çox yalnız hiss etdi. Piter divandan qalxıb pəncərənin qabağına keçdi, bir az düşündükdən sonra əllərini Klarissanın çiyinə qoyaraq ondan xoşbəxt olub-olmadığını soruşdu. Bu anda qapı açıldı Klarissanın qızı Elizabet içəri girdi. *“Hullo, Elizabeth!” cried Peter, stuffing his handkerchief into his pocket, going quickly to her, saying “Good-bye, Clarissa” without looking at her, leaving the room quickly, and running downstairs and opening the hall door.*

“Peter! Peter!” cried Clarissa, following him out on to the landing. “My party to-night! Remember my party to-night!” she cried, having to raise her voice against the roar of the open air, and, overwhelmed by the traffic and the sound of all the clocks striking, her voice crying “Remember my party to-night!” sounded frail and thin and very far away as Peter Walsh shut the door.- “Salam Elizabet!” Piter cib dəsmalını cibinə salaraq qışqırdı, qıza tərəf getdi, arxasını dönmədən ”sağ ol” Klarissa, dedi, cəld otağı tərk etdi və qaçaraq aşağı düşdü, salonun qapısını açdı. Klarissa onun arxasınca pilləkənlərdə “Piter! Piter!” deyərək qışqırdı. “Bu gecəki qonaqlığım”, “Mənim gecəki qonaqlığımı xatırla” açıq havanın gurultusuna görə səsini ucaltmalı oldu, amma tıxacın və saatın səsi onun səsəni örtüdü, “Mənim gecəki qonaqlığımı xatırla” kövrək, nazık və Pierdən çox uzaq səslənərək yenə qışqırdı, Piter qapını bağladı”.

Klarissanın dediklərini düşünərək qapıdan çıxdı. Yol boyu ancaq onu, gənclikdə keçirdikləri günləri düşündü. Londona gəldiyini Klarissadan başqa heç kimi bilmirdi. Trafalqar meydanında dayanıb başına gələnləri düşündü. Uzun illərdi özünü belə gənc hiss etməmişdi.

Piter Trafalqar meydanından Regent parkına keçdi. Bura onun uşaqlıq yerlərindən biri idi, uşaqlıqda bura tez-tez gəlirdi. Uşaqlığı tez-tez yadına düşürdü. Yəqin Klarissanı gördüyünə görə belədir deyə düşündü. Elizabeti xatırladı, anası qədər gözəl deyildi. Klarissayla Elizabetin səmimi münasibəti yox idi, çünki Klarissa həmişə özünü yüksək tuturdu. Anayla qızın arasında məsafələr vardı. Buna görə də, Elizabet atasına üstünlük verirdi. Klarissa sanki hər kəslə məsafəli davranırdı, öz azadlığını heç nəyə və heç kimə qurban verməzdi.

Regent parkı Piteri gəncliyinə aparır. Klarissanı 90-cı illərin əvvəlində Botonda görmüşdü və gördüyü anda da ona vurulmuşdu, onu dəlicəsinə sevirdi. Klarissanın danışığını, davranışını, geyimini çox diqqətlə izləyirdi. Sanki Klarissaya valeh olmuşdu. Klarissayla söhbətlərində həmişə aralarına mübahisə düşürdü. Bir dəfə mübahisədə Klarissa salonu tərk edərək otağına çıxdı və qapısını bağladı. Piterə görə pis bir axşam idi, çünki içində bir ümitsizlik yarandı. Klarissanı görə bilmirdi, ona içini açma bilmirdi, onunla danışa bilmirdi, sanki aralarında məsafə vardı kimsə onlara maneə olurdu. Klarissa özünü sakit aparırdı sanki heç bir şey olmamışdı. Piter bir dəfə bir məclisdə özünü məcbur edib onun tərəfə baxdı. Klarissa sağında oturan adamları danışırı, qəflətən Piterin içində şimşək çaxdı. “O adamlarla evlənəcək” deyə düşündü amma Klarissa adamın adını da bilmirdi. *“For of course it was that afternoon, that very afternoon, that Dalloway had come over; and Clarissa called him “Wickham”; that was the beginning of it all. Somebody had brought him over; and Clarissa got his name wrong. She introduced him to everybody as Wickham. At last he said “My name is Dalloway!”— that was his first view of Richard — a fair young man, rather awkward, sitting on a deck-chair, and blurting out “My name is Dalloway!” Sally got hold of it; always after that she called him “My name is Dalloway!”* –Əlbəttə günorta vaxtı idi. Dellouey ora günorta vaxtı gəlmişdi; Klarissa əvvəl səhvən onu Uikham çağırmışdı. Hər kəsə Uikham deyə tanıtmışdı. Sonda “Mənim adım Delloueydir” demişdi!- Klarissa

onu ilk dəfə görürdü, stulun arxasında oturan, gənc, yöndəmsiz biri idi. Seli həmişə onu “Mənim adım Delloueydir” deyə çağırırdı.

Həmin günlər Piter sanki hər şeyi əvvəlcədən görürdü. Klarissayla Delloueyin evlənməsi dəhşət idi, məhvedici idi. Yemək boyu Piter onların nədən söhbət etdiklərini eşitmək istədi. Klarissa insanların arasında həmişə özünü yüksək, qayğıkeş, səmimi aparırdı. Buna görə də, Piter ona “qüsursuz bir ev sahibəsi” demişdi, Klarissa bu sözdən heç xoşlanmamışdı. Piter Klarissanı Delloueyin yanında gördükdən sonra onu tez-tez incidməyə çalışdığına görə Klarissa onun yanında heç durmaq da istəmirdi. Bir axşam Seli qayıqla gölə getməyi təklif etdi, hamı çölə çıxdı. Piter isə fikirli halda qonaqotağında tək qaldı. Klarissa Piteri aralarında görməyəndə otağa geri qayıdıb “tez ol, hamı gözləyir” deməsi Piteri çox xoşbəxt etdi. Bütün gəzinti boyunca Delloueylə Klarissanı, onların bir-biriylə münasibətini izlədi və Delloueyin Klarissaya vurulduğunu hiss etdi. Klarissa da Delloueyə vurulmuşdu amma hiss etdirmirdi.

Hər şey aydıdı, Klarissayla Dellouey evlənəcəklər deyə düşündü, taleyi ilə barışaraq, hirsələnmədən, daha heç bir şey hiss etmədən bunları ağından keçirtirdi. Seli Delloueydən bəhs edəndə “Mənim adım Delloueydir” deyə lağ etdirdi. Seli yenə bu zarafatı edəndə Piter də ona qoşulub güldü, Klarissa bunu görəndə çox hirsələnib və ona “bu axmaq zarafatından bezdik” deyib onları tərk edərək öz otağına çəkilib. Delloueylə Klarissanın münasibəti Piteri dərinədən sarsıtmışdı. Həyatı boyu heç bir şey onu bu qədər sarsıtmamışdı. Piter “yaxşı ya da pis” Klarissayla münasibətinin bitməli olduğunu düşündü və bir məktub yazaraq onunla görüşmək istədiyini bildirdi, məktubu Seliylə göndərdi. Klarissa məktubda yazılan vaxtdan da tez gəldi. *“She did not move. “Tell me the truth, tell me the truth,” he kept on saying. He felt as if his forehead would burst. She seemed contracted, petrified. She did not move. “Tell me the truth,” he repeated, when suddenly that old man Breitkopf popped his head in carrying the Times; stared at them; gaped; and went away. They neither of them moved. “Tell me the truth,” he repeated. He felt that he was grinding against something physically hard; she was unyielding. She was like iron, like flint, rigid up the backbone. And when she said, “It’s no use. It’s no use. This is the end”— after he had spoken for hours, it*

seemed, with the tears running down his cheeks — it was as if she had hit him in the face. She turned, she left him, went away.

“Clarissa!” he cried. “Clarissa!” But she never came back. It was over. He went away that night. He never saw her again. –Klarissa hərəkət etmirdi. “Mənə həqiqəti de, mənə həqiqəti de” Piter ancaq bunu deyirdi. O başının partlayacağını hiss edirdi. Klarissa sanki daş kimi qurumuşdu, heç hərəkət etmirdi. “Mənə həqiqəti de” Piter təkrarladı, qəflətən onları əlində Taymz qəzeti tutmuş yaşlı Britkopf kişi gördü, ağzı açıq onlara baxdı və çıxıb getdi. Onlar heç biri hərəkət etmirdi. “Mənə həqiqəti de” o təkrar etdi. Piter sanki sərt bir şeylə danışırdı. Klarissa daş kimi, dəmir kimi durmuşdu. Piter bir saat danışandan sonra Klarissanın göz yaşları yanaqlarından axaraq “bir faydası yoxdur, bir faydası yoxdur. Atrıq bitti” dedikdə, Piterin üzünə sanki sillə vurulmuş kimi oldu. O arxasını döndü, onu tərk edit və çıxıb getdi. “Klarissa!, Klarissa! deyə Piter qışqırdı. O geriyyə dönmədi. Piter həmin gecə oranı tərk etdi və bir daha onu görmədi.

Piter parkda bunu düşünərək “dəhşətli idi” içindən qışqıraraq söylədi. Günəş yenə öz işığını yerə saçırı. Piter parkı gəzərək hər yerə baxır, London üçün darıxdığını düşünürdü. Septimusla Reziya da parkda idi. Reziya Septimusa görə çox iztirab çəkirdi. Septimus əvvəlki Septimus deyildi, sərt, daşürəkli, öz-özünə danışan bir adama çevrilmişdi. Qəflətən parkda bir uşaq Reziyanın qabağına qaçdı, ayaqlarından tutub yerə yıxıldı. Reziya tez uşağı qaldırıb, üstünü təmizləyib, uşağı öpdü. Bu hadisə onu biraz Septimusa qarşı fikrindən yayındıraraq rahatlatdı. Reziyanın heç qüsuru olmamışdı, o təkcə Septimusu sevmişdi, xoşbəxt olmuşdu, gözəl bir ailədə anadan olub, bacılarıyla yaşayıb, şlyapa hazırlayırdılar. Bacıları hələ də, o evdə yaşayırdılar amma o isə burada iztirab içində əziyyət çəkirdi.

Niyə Milanda qalmamışdı, niyə bu əziyyətləri çəkirdi, niyə?!- öz-özünə sual verdi. Gözləri doldu, gözyaşıyla dolmuş gözləri yolu dumanlı gördü. Septimus daima ya öz-özünü ya da Reziyanın mağazada bir dəfə gördüyü Evansla danışırdı. Evans Septimusun yaxın dostu idi, müharibədə Septimusun gözünün qabağında ölmüşdü. Hər kəs evlənəndə bəzi şeylərdən əl çəkməli idi amma Septimus evlilikləri üçün heç nə etmirdi. Reziya evindən, şəhərindən əl çəkmişdi. Septimusa görə bura, özünün dediyi kimi bu bərbad şəhərə gəlmişdi. Amma Septimus ağına ancaq qorxulu şeylər gətirirdi,

sağalmaq üçün heç nə etmədi. Get-gedə çox qəribələşirdi, hallusinasiya görməyə başlayırdı. Reziyaya “gəl özümüzü öldürək” deyəndə Reziya donub qaldı. Reziya onu itirəcəyindən qorxub tez qoluna girdi. İnsanların nə qədər pis olduqlarını, yanlarından keçəndə necə də yalan danışdıqlarını, onların düşüncələrindən keçənləri bildiyini söyləyirdi. *“Then when they got back he could hardly walk. He lay on the sofa and made her hold his hand to prevent him from falling down, down, he cried, into the flames! and saw faces laughing at him, calling him horrible disgusting names, from the walls, and hands pointing round the screen. Yet they were quite alone. But he began to talk aloud, answering people, arguing, laughing, crying, getting very excited and making her write things down. Perfect nonsense it was; about death; about Miss Isabel Pole. She could stand it no longer. She would go back.* –Evə qayıdanda yorğunluqdan addım ata bilmirdi, divanda uzanıb, yerə yığılmasın deyə Reziyanın əlini tutur, alovlar içərisində aşağı düşəcəm, aşağı düşəcəm deyə qışqırırdı, onun üzünə gülən, onu qorxunc adlarla çağıran, ekrandan onu barmağı ilə göstərən simalar görürdü. Amma otaqda tək idilər. Çox ucadan danışmağa başlayır, insanlara cavab verir, mübahisə edir, gülür, ağlayır, həyəcanlanırdı və Reziyaya nəsə yazdırırdı. Bunlar dəhşət idi, ölüm haqqında, Miss İzabel Pol haqqında. Reziya artıq dözə bilmirdi, qayıdacaqdı”.

Reziya zəiflədiyindən nişan üzüyünü çıxartmışdı, bu Septimusun diqqətindən qaçmadı. Evliliklərinin sona çatdığını düşündü. İçində həm əzab çəkdi, həm də sevindi, özünü azad hiss etdi, bununla fərəhləndi. Qəflətən Evans Septimusun gözünə görsəndi, o tez ayağa qalxdı, Reziya onu oturtmağa çalışdı. Reziya “getmək vaxtıdır” dedi, Septimus həmin an ölümlər görürdü. *““For God’s sake don’t come!” Septimus cried out. For he could not look upon the dead. But the branches parted. A man in grey was actually walking towards them. It was Evans! But no mud was on him; no wounds; he was not changed. I must tell the whole world, Septimus cried, -Allah xatirinə gəlməyin!* Septimus fəryad etdi. Ölümlərə baxa bilmirdi. Amma budaqlar aralandı, boz geyimli bir adam həqiqətən onlara tərəf gəlirdi. Bu Evansdır. Amma üstü-başı palçıq deyildi, yaralı deyildi, o dəyişməmişdi. Mən bunu bütün dünyaya demeliyəm- deyə Septimus qışqırırdı.”

Piter onların yanından keçib getdi, gənc ailənin mübahisə etdiyini düşündü. Artıq Hindistandan qayıtmışdı və Londonda yaşamağı düşünürdü, buna görə də iş tapmalı idi. Klarissayla ortaq dostları olan Huq Uitbriddən üç yaş böyük idi amma ondan iş istəməli idi. Gəlirli bir iş çünki sevdiyi qadın Deiziylə evlənəcəkdi. Delloueydən də iş istəyə bilərdi, baxmayaraq ki, Klarissanı əlindən almışdı amma Delloueyin yaxşı bir adam olduğunu bilirdi. Dellouey dürüst, cəsur, qayğıkeş biri idi, Klarissa onun bu xüsusiyyətlərinə vurulmuşdu, ən çox da alicənablığına vurulmuşdu. Klarissa Piterin gördüyü ən şübhəçi adam idi, bəzən daxili ilə xarici eyni olsa da, bəzən isə kəskin fərqlənirdi. Buna baxmayaraq, hər kəslə isti münasibət qura, yol göstərə bilirdi, bəzən çox qayğıkeş olurdu, Piter də buna görə ona vurulmuşdu. Bu gün Klarissa onun ağlından heç çıxmırdı, onu hələ də sevirdi deyə düşündü. Sonra bu fikirdən dərhal daşındı çünki Deizini sevirdi, onunla evlənəcəkdi. Parkdan çıxaraq bir dilənçiyə pul verib, taksiyə oturub ordan uzaqlaşdı.

Həftələr idi Reziya özünü çox bədbəxt hiss edirdi, içindən yolda dayanan insanları tutub “mən bədbəxtəm” demək gəlirdi. Bunu edərsə heç kim onu başa düməyəcəyini bilirdi. Septimusu tez bir zamanda sağaltmalı idi, çünki xəstəliyi (həkim ciddi xəstəliyi olmadığını desədə Septimusun vəziyyəti ortada idi) get-gedə çox pisləşirdi. Smislər İngiltərədə köklü nəsil idilər. Septimus yaxşı təhsilli, ədəbiyyatla maraqlanan biri idi. tez-tez Şekspri, Danteni oxuyurdu. Gəncliyində Miss İzabel Pol adlı gənc bir qıza vurulmuşdu. Septimus Miss İzabelin çox gözəl və ağıllı olduğuna inanırdı. Gecələr onu yuxusunda da görürdü, onun üçün şeir yazırdı. Amma müharibə başladı, Septimus müharibəyə könüllü olaraq ilk qoşulanlardan idi. İngiltərəni xilas etmək üçün Fransaya getmişdi. Müharibədə çox mərd, cəsur iştirak edirdi, Evans adlı zabitin gözünə girərək müharibədə özünü sevdirmişdi. Evansla dostlaşdılar, həmişə bir hərəkət edirdilər, bir yerdə idilər. Amma Evans müharibədə Septimusun gözləri qarşısında partladı, bu hadisə Septimusa çox dərin təsir etdi, onun üçün böyük zərbə oldu. Evans öləndə Septimus nə hisslərini bəlli etdi, nə də dostluqlarının bitdiyinə inandı. Bu hadisədən sonra sanki hisslərini itirmişdi, heç nə hiss etməməyə başladı. Müharibə bitmişdi, dostluğu bitmişdi, sülh bağlanan zaman o Milanda idi. Duyğularının yox olduğunu

düşünərək həyəcanlanmağa başladı, çıxış yolunu nişanlanmaqda gördü və otel sahibinin üçüncü qızı olan Lukreziya (Reziya) ilə nişanlandı.

Artıq hər şey sona çatmışdı, müharibə bitmiş, ölümlər basdırılmış amma Septimus axşamlar qəflətən qorxu hissi keçirirdi. Amma heç nə hiss etmirdi, Reziya onunla hər şey haqqında sevərəkdən, hiss edərəkdən danışdı amma Septimus yenə heç nə hiss etmirdi, Reziyanı başa düşmürdü. “*“Beautiful!” she would murmur, nudging Septimus, that he might see. But beauty was behind a pane of glass. Even taste (Rezia liked ices, chocolates, sweet things) had no relish to him* –“Gözəldir” Reziya mırıldandı, Septimus görsün deyə onu dümsüklədi. Lakin gözəllik Septimus üçün şüşənin arxasında idi. Hətta dad (Reziya dondurma, şokolad, şirin şeyləri xoşlayırdı) onun üçün heç nə ifadə etmirdi”.

Lakin Septimus ədəbiyyatdan həzz alırdı, Danteni oxumağı sevirdi. Çətinlik çəkmədən onu oxuya bilirdi, rəqəmləri hesablaya bilirdi, beyni mükkəməl işləyirdi, özünün hiss edə bilməmək duyğusunu özündə yox dünyada görürdü. “*“The English are so silent,” Rezia said. She liked it, she said. She respected these Englishmen, and wanted to see London, and the English horses, and the tailor-made suits, and could remember hearing how wonderful the shops were, from an Aunt who had married and lived in Soho. It might be possible, Septimus thought, looking at England from the train window, as they left Newhaven; it might be possible that the world itself is without meaning.* –“İngilislər necə də sakit insanlardı” Reziya dedi. Bunu bəyəndiyini dedi. İngilislərə hörmət edirdi, Londonu, ingilis atlarını, xüsusi hazırlanan kostyumlarını görmək istəyirdi və evlənib Sohoda yaşayan xalasında orda çox gözəl mağazaların olduğunu eşitmişdi. Belkə də, Septimus Nyuhevndan qayıdanda qatarda pəncərədən İngiltərə baxaraq “dünyanın özü mənasızdır” deyə düşündü”.

Beş ildir evli idilər amma uşaqları yoxdu, Reziya uşaq istəyirdi. Septimusa oxşayan, onun qədər nəzakətli, ciddi, ağıllı bir oğlu olsun istədi. Sonra belə bir dünyaya uşaq gətirmək olarmı deyə düşündü. Uşaq dünyaya gələcək və saysız-hesabsız əzablar, iztirablar çəkəcəkdi. Reziya bunları düşünərək şlyapa düzəltmək üçün parça kəsirdi, Septimus da ona baxırdı.

“At tea Rezia told him that Mrs. Filmer’s daughter was expecting a baby. SHE could not grow old and have no children! She was very lonely, she was very unhappy! She cried for the first time since they were married. Far away he heard her sobbing; he heard it accurately, he noticed it distinctly; he compared it to a piston thumping. But he felt nothing. His wife was crying, and he felt nothing; only each time she sobbed in this profound, this silent, this hopeless way, he descended another step into the pit. –Çay içərkən Reziya Septimusa Missis Filmerin qızı olacağını dedi. Özü isə uşaq sahibi olmadan qocalacaqdı. O çox yalnız və bədbəxt idi. O, evləndiklərindən bəri ilk dəfə ağladı. Septimus onun hönkürtüsünü uzaqdan eşitdi, açıq-aşkar eşidirdi. Amma o heç nə hiss etmədi. Onun arvadı ağlayırdı və o heç nə hiss etmirdi, amma o nə vaxt belə hönkürtüylə, səssizcə, ümitsizcə ağlasa Septimus uçurumun dibinə bir az da yaxınlaşırdı”.

Artıq Septimus özünü itirmişdi, Reziya onu yatağa uzandırdı və həkim Holmesi çağırırdı. Həkim yenə ciddi bir xestəliyi olmadığını dedi və getdi. Reziya buna sevindi və şükür etdi. Septimus oyandı yenə dəliliyi tutdu, Reziya həkimi yenidən çağırılmalı oldu. Septimus həkimi görəndə “yenə bu lənətə gəlmiş həkim gəldi” deyib onu görməyi rədd etdi. Həkim onu sakitləşdirmək üçün nəzakətlə danışdı. *““So you’re in a funk,” he said agreeably, sitting down by his patient’s side. He had actually talked of killing himself to his wife, quite a girl, a foreigner, wasn’t she? Didn’t that give her a very odd idea of English husbands? Didn’t one owe perhaps a duty to one’s wife? Wouldn’t it be better to do something instead of lying in bed? For he had had forty years’ experience behind him; and Septimus could take Dr. Holmes’s word for it — there was nothing whatever the matter with him. And next time Dr. Holmes came he hoped to find Smith out of bed and not making that charming little lady his wife anxious about him. –* “Deməli sinir sisteminiz pozulub” həkim xəstəsinin yanında oturaraq yavaşca dedi. O həqiqətən arvadına özünü öldürəcəyini demişdi, yaxşı bir qızdı, xariciydi, elə deyilmi? O, ingilis ərləri haqqında nə düşünəcəkdirdi? İnsanların arvadlarına qarşı vəzifələri yoxdur? Yatmaq əvəzinə durub nəsə etsə daha yaxşı deyil mi? Həkim qırx illik təcrübəsinə əsasən bunları deyirdi, Septimus onun sözlərinə inana bilirdi, onun ciddi

bir xəstəliyi yox idi. Həkim Holmes gələn dəfə Smisi yataqdan qalxmış və bu gözəl arvadını bir daha narahat etmədiyini umurdu”.

Septimus Holmesi heç xoşlamırdı, xəstəliyi də get-gedə pisləşirdi, tez-tez dəliliyi tuturdu. Evansı görürdü, ölüləri görürdü, onlarla danışır, ağlayır, qışqırırdı. Qəflətən “Evans, Evans!” deyə qışqırdı. ““*What are you saying, Septimus?*” Rezia asked, wild with terror, for he was talking to himself.

She sent Agnes running for Dr. Holmes. Her husband, she said, was mad. He scarcely knew her. “You brute! You brute!” cried Septimus, seeing human nature, that is Dr. Holmes, enter the room. “Now what’s all this about?” said Dr. Holmes in the most amiable way in the world. “Talking nonsense to frighten your wife?” But he would give him something to make him sleep. And if they were rich people, said Dr. Holmes, looking ironically round the room, by all means let them go to Harley Street; if they had no confidence in him, said Dr. Holmes, looking not quite so kind. -“Septimus, nə deyirsən?” Reziya dəhşət içində soruşdu, çünki Septimus öz-özünə danışdı. Aqnesi həkim Holmesi çağırmağa göndərdi. Onun ərinin dəliliyi tutmuşdu. Onu belə tanımırdı. Həkim Holmes içəri girəndə “sən heyvansan, sən heyvansan!” deyə Septimus qışqırdı. “Nə baş verir burda?” həkim son dərəcə sakitcə soruşdu. “Cəfəngiyat danışaraq arvadını qorxudursan?” Həkim onu yatızdırmaq üçün nəsə verdi. Həkim Holmes nəzakətsiz olaraq əgər ona inanmırlarsa Herli küçəsinə getmələrini dedi”.

Biq Ben 12 tamamı çaldı. Saat 12-də Septimusla Reziya Herli küçəsində yaşayan həkim Ser Uilliam Bradşouyun qeydiyyatına yazılmışdılar. Septimus heç bir həkimdən xoşlanmazdı. Həkim onlarla danışdıqdan sonra Reziyayla tək danışmaq istədiyini bildirib onunla təklikdə danışdı. Septimusun bir müddətlik ruhi xəstəxanada yatmalı olduğunu dedi. Reziya özünü heç vaxt bu qədər bədbəxt hiss etməmişdi, eyni zamanda həkimi də bəyənmemişdi. Ser Uilliam yüksək təhsili olmayan bir həkim idi amma işini bilən bir həkim idi. Xəstələrinə 45 dəqiqədən çox vaxt ayırmazdı. Pul qazanmaq üçün əlindən gələn hər şeyi edirdi, həmişə yüksək təbəqənin ətrafında idi.

Reziyayla Septimus həkimdən qayıdanda Riçard Dellouey Ledi Bratonun evində hələ də nahar edirdi. Nahara Huq Uitbrid də qatılmışıdı. Ledi Klarissanı dəvət etməsədə onu Riçarddan soruşdu. Hər ikisi də bir-birini xoşlamırdı, bunu Riçard da hiss etmişdi.

Huq Klarissanı parkda gördüyünü söylədi, sonra Piter Ualşun Hindistandan qayıtmasını müzakirə etdilər. *“Peter Walsh! All three, Lady Bruton, Hugh Whitbread, and Richard Dalloway, remembered the same thing — how passionately Peter had been in love; been rejected; gone to India; come a cropper; made a mess of things; and Richard Dalloway had a very great liking for the dear old fellow too. Milly Brush saw that; saw a depth in the brown of his eyes; saw him hesitate; consider; which interested her, as Mr. Dalloway always interested her, for what was he thinking, she wondered, about Peter Walsh? That Peter Walsh had been in love with Clarissa; that he would go back directly after lunch and find Clarissa; that he would tell her, in so many words, that he loved her. Yes, he would say that.* -Piter Ualş! Üçü də, Ledi Braton da, Huq Uitbrid də, Riçard Dellouey də eyni şeyi xatırladılar –Piterin necə sevdiyini, necə rədd edildiyini, Hindistana gedişini, hər şeyi bərbad etməyini xatırladılar, Riçard köhnə dostunu xoşlayırdı. Mili Braş bunu onun dərin, qəhvəyi gözlərində gördü, onun tərəddüt etdiyini gördü, cənab Dellouey həmişə onda maraq doğururdu, Piter Uolşu düşünür deyə maraqlandı. Bir zamanlar Piter Ualş Klarissanı sevirdi. Yeməkdən dərhal sonra Riçard Klarissanı tapıb, ona bir neçə sözlə sevdiyini söyləyəcəkdi. Bəli, ona söyləyəcəkdi”.

Yeməkdən sonra Riçard Huqlar birlikdə ordan çıxdı. Huq arvadına hədiyyə almaq üçün bir mağazaya girdi, Riçard onu tək qoymayıb onunla birlikdə mağazaya girdi. Riçard hədiyyə seçə bilmirdi və Klarissaya heç vaxt hədiyyə almamışdı, bir dəfə bilərzik aldığı çıxmaq şərti ilə, Klarissa da onu heç taxmamışdı, bu hərəkəti Riçardı bir az incitmişdi. Amma əlində bir şeylə evə getmək istəyirdi. Qəflətən ağılında gül almaq gəldi, sonra tərəddüt etdi, bəlkə Klarissa bəyənmədi! Dəqiqləşdirdi və gül aldı. Evə girəcək, gülləri Klarissaya verəcək və onu sevdiyini söyləyəcəkdi- deyə düşündü. Riçard içəri girdi və gülləri Klarissaya verdi, Klarissa çox sevindi, tez onları yerləşdirərək vaza qoydu. Riçard ona sevdiyini demək istəyirdi amma deyə bilmirdi. Divanda oturub Klarissanı da yanına çağırdı, demək istədiyi anda Piter yadına düşdü. Piter Klarissanı dəlicəsinə sevirdi, onunla evlənə bilərdi amma Klarissa Riçardla evlənməyi üstün tutdu. Klarissanın onunla evlənməsinə möcüzə kimi baxırdı. *“He had not said “I love you”; but he held her hand. Happiness is this, is this, he thought.* –Ona

“Səni sevirəm” deyə bilməmişdi, lakin onun əllərini tutmuşdu. Xoşbəxtlik budur, budur deyə o düşündü”.

Elizabet yuxarıda Miss Kilmanla dua edirdi. Klarissa Miss Kilmandan heç xoşu gəlməzdi. Doris Kilman alman idi, müharibə zamanı Almaniyadan qovularaq Londona gəlmişdi. Daxilində həmişə qısqanclıq, paxıllıq, neqativ hisslər var idi. Qırx yaşı olsada ailə qurmamışdı. Elizabetə sanki bağlanmışdı. Bütün hadisələri dinlə əlaqələndirirdi. Elizabet içəri girərək Klarissaya Miss Kilmanla çölə çıxacaqlarını bildirdi. Miss Kilman isə qapının arxasından onları dinləyirdi, qapı bir az açıq olduğundan Klarissa onu gördü. Onların birlikdə getməyinə etiraz etmədi. Elizabet yuxarı paltosunu götürməyə gedəndə Klarissa otaqdan çıxaraq Miss Kilmanla göz-gözə gəldi. Miss Kilman ona kəskin baxışlarla baxırdı. Onun baxışları qarşısında Klarissa donub qaldı. Onun bu xristian qadından heç xoşu gəlməzdi. Klarissa sevginin və dinin insanı məhv etdiyini düşünürdü. Sevgi Piteri, din isə Miss Kilmanı sanki məhv etmişdi. Miss Kilman Klarissaya və Klarissa kimi qadınlara nifrət edirdi.

Elizabetlə bir restoranda oturub çay içdilər. Elizabet onun yanında çox qala bilmirdi, ona elə gəlirdi restoranda hava yoxdur. Durub getmək istəyəndə Miss Kilman “tortumu hələ bitirməmişəm” dedi. Miss Kilman ondan axşamkı qonaqlığa qatılacağını soruşduqda, Elizabet yəqin ki, qatılacaqdı çünki anası belə istəmişdi. Elizabet qonaqlıqları heç də xoşlamadığını dedi. Miss Kilman isə görkəmsiz olduğundan onu heç kim qonaqlıqlara dəvət etmədiyini söylədi. *“I never go to parties,” said Miss Kilman, just to keep Elizabeth from going. “People don’t ask me to parties”— and she knew as she said it that it was this egotism that was her undoing; Mr. Whittaker had warned her; but she could not help it. She had suffered so horribly. “Why should they ask me?” she said. “I’m plain, I’m unhappy.” She knew it was idiotic. But it was all those people passing — people with parcels who despised her, who made her say it. However, she was Doris Kilman. She had her degree. She was a woman who had made her way in the world. Her knowledge of modern history was more than respectable. —* “Mən heç vaxt qonaqlıqlara getmirəm” Elizabeti getməkdən yayındırmaq üçün bunu dedi. “İnsanlar məni qonaqlıqlara dəvət etmirlər” –onu məhv edən onun bu eqosu olduğunu bilirdi. Cənab Uitteker onu xəbərdarlıq etmişdi, lakin onun əlində deyildi. O

çox əziyyət çəkirdi. “Niyə də dəvət etsinlər ki?” “Mən görkəmsizəm, mən bədbəxtəm” dedi. Dediklərinin axmaqca olduğunu bilirdi. Onu bunları deməyə əlləri dolu, nifrətlə yanından keçən insanlar vadar edirdi. Buna baxmayaraq o Doris Kilman idi. Onun elmi dərəcəsi var idi. Öz dünyasını yaradan qadın idi. Müasir tarix haqqında dərin biliklərə sahib möhtərəm biri idi”.

Elizabet kimi bir qıza sahib olduğuna görə Klarissanı qısqanırdı. Elizabeti qucaqlayıb, bağrına basmaq istəyirdi amma bunu edə bilməzdi. Onunla bir az da çox vaxt keçirsin deyə gah ona sual verirdi, gah yersiz mövzular haqqında danışdı, gah da tortu yavaş-yavaş yeyirdi. “Özümə yazığım gəlmir sənə anana yazığım gəlir” demək istəyirdi amma Elizabetə deyə bilmirdi. “Daha çox başqalarına yazığım gəlir” dedi. Elizabetin içindən ordan durub qaçmaq gəlirdi artıq Miss Kilmanın söhbətlərinə dözə bilmirdi. *“Elizabeth turned her head. The waitress came. One had to pay at the desk, Elizabeth said, and went off, drawing out, so Miss Kilman felt, the very entrails in her body, stretching them as she crossed the room, and then, with a final twist, bowing her head very politely, she went.*

She had gone. Miss Kilman sat at the marble table among the éclairs, stricken once, twice, thrice by shocks of suffering. She had gone. Mrs. Dalloway had triumphed. Elizabeth had gone. Beauty had gone, youth had gone. –Elizabet başını çevirdi, ofisiant qız gəldi. Elizabet hesabın ödənildiyini dedi və durub getdi, o gedərkən Miss Kilman onun bütün ruhunun apardığını hiss etdi, salonun sonunda Elizabet dönüb axırıncı dəfə başını nəzakətlə əydi və getdi.

O getmişdi. Miss Kilman mərmər stolda hərəkətsiz oturmuşdu, iztirabın ona verdiyi kədərlə bir, iki, üç dəfə sarsıldı. O getmişdi. Missis Dellouey qalib gəlmişdi. Elizabet getmişdi. Gözəllik getmişdi, gənclik getmişdi”.

Miss Kilman ayağa durmadan eləcə oturdu. Elizabet cəld avtobusa minərək ordan uzaqlaşdı. Avtobusda üst mərtəbədə oturub, şəhəri seyr etdi. Hər şeydən uzaqlaşdı tək qalmaq istəyirdi. On səkkiz yaşında idi, anasından fərqli olaraq azadlığını sevirdi, istədiyi yerə tək gedib, istədiyi qədər gəzə bilirdi. Hansı sənətə sahib olacaq deyə düşündü, həkim, hühuqçu yoxsa ərazi sahibəsi amma bir az tənbel idi.

Septimus Smis divanda uzanıb tavana, divar kağızlarına baxır, öz-özünə gülür, artıq heç nədən qorxmaq istəmirdi. Reziya qonşusu Missis PETERS üçün şlyapa hazırlayırdı, Septimus şlyapaya baxıb “ona balaca olacaq” dedi. *“For the first time for days he was speaking as he used to do! Of course it was — absurdly small, she said. But Mrs. Peters had chosen it. He took it out of her hands. He said it was an organ grinder’s monkey’s hat. How it rejoiced her that! Not for weeks had they laughed like this together, poking fun privately like married people. What she meant was that if Mrs. Filmer had come in, or Mrs. Peters or anybody they would not have understood what she and Septimus were laughing at.* –Günlərdir ilk dəfədir əvvəlki kimi danışdı. Əlbəttə ona balacaq olacaq dedi. Amma Missis PETERS bunu özü seçib. Septimus onun əlindən şlyapanı aldı. Bir meymun şlyapasına oxşadığını dedi. Bu söz Reziyanı əyləndirdi. Həftələrdir birlikdə belə gülməmişdilər, evli insanlar kimi əyləndilər. Missis Filmer yaxud Missis PETERS yaxud da bir başqası həmin anda içəri girsəydi Septimusla onun nəyə güldüklərini başa düşməyəcəkdilər”.

Reziya evləndiklərindən bəri özünü heç belə xoşbəxt hiss etməmişdi, Septimus özünü yaxşı hiss edirdi, ona şlyapanın rənglərinin seçimində kömək etdi. “Çox gözəl bir şlyapa olacaq” deyə mırıldadı. Birlikdə şlyapa hazırladılar, özlərini tam ailə kimi hiss etdilər və buna görə də, özlərini çox xoşbəxt hiss etdilər. Sonra Ser Uilliamı xatırladı və onun bir sözü yadına düşdü “Ən çox istədiyimiz insanlar xəstələndiyimiz zaman bizə heç bir yararları olmaz”. Amma Septimus bunu qəbul etmirdi, “nə haqla mənə belə deyə bilər” deyirdi. “Sən özünü öldürəcəyini demişdi” deyə Reziya dedi. Reziya artıq Septimusa istədiyini deyə bilirdi. Septimus özünü həkim Holmes və Uilliamın əlinə düşdüyünü hiss etdi (sanki onlara tabe olmaq istəmirdi). Reziyaya yazdırdığı vərəqləri gətizdirdi, Şekspir, Evans, Miss İzabel haqqında yazdırmışdı. Bu vərəqlərin yandırılmasını istədi.

Reziya vərəqləri bir bir düzəldərək Septimusun yanında oturaraq gözlərini ondan bir dəqiqədə ayırmadı. “Budur sən bacardın” Reziya dedi. Bütün kağızları bir yerdə toplayıb bağladı. “Və bizi heç kim ayıra bilməz” Septimusa dedi. Reziya yataq otağındakı əşyaları yığışdırmaq üçün yataq otağına keçdi, qəflətən aşağıdan səs gəldi, həkim Holmesin səsi idi, yuxarı çıxmasın deyə Reziya cəld aşağı düşdü. Septimus

Reziyanın həkimlə danışdığını eşidə bilirdi. Reziya onu Septimusu görməsini istəmirdi. Həkim Holmes isə inadla xəstəni görmək istədiyini deyirdi. *“Holmes was coming upstairs. Holmes would burst open the door. Holmes would say “In a funk, eh?” Holmes would get him. But no; not Holmes; not Bradshaw. Getting up rather unsteadily, hopping indeed from foot to foot, he considered Mrs. Filmer’s nice clean bread knife with “Bread” carved on the handle. Ah, but one mustn’t spoil that. The gas fire? But it was too late now. Holmes was coming. Razors he might have got, but Rezia, who always did that sort of thing, had packed them. There remained only the window, the large Bloomsbury-lodging house window, the tiresome, the troublesome, and rather melodramatic business of opening the window and throwing himself out. It was their idea of tragedy, not his or Rezia’s (for she was with him). Holmes and Bradshaw like that sort of thing. (He sat on the sill.) But he would wait till the very last moment. He did not want to die. Life was good. The sun hot. Only human beings — what did THEY want? Coming down the staircase opposite an old man stopped and stared at him. Holmes was at the door. “I’ll give it you!” he cried, and flung himself vigorously, violently down on to Mrs. Filmer’s area railings.* –Holmes yuxarı çıxacaq, qapını bir dəfəyə açacaqdı. “Qorxdunuz hə?” deyəcəkdi. Onu tutacaqdı. Amma yox onu nə Holmes tutacaqdı, nə də Bredşou. Özünü möhkəm tutaraq ayağa qalxdı, üstündə “çörək” yazılan Missis Filmerin gözəl bıçağı gözünə dəydi. Amma bıçağı korlamamalı idi. Od qazı? Lakin indi çox gec idi. Ülgücü götürə bilərdi amma Reziya həmişəki kimi onu gizlətməmişdi. Geriyə təkçə pəncərə qalırdı, Blumsburidəki evin geniş pəncərəsi, özünü pəncərədən atmaq yorucu, əziyyətli və olduqca melodramatik olacaqdı. Reziyayla onun deyil, onların faciə haqqındaki fikiri bu idi (Reziya onun yanında idi). Holmes və Bredşou belə şeyləri xoşlayırdı. (Pəncərənin qırağına oturdu). Amma o son dəqiqəyə qədər gözləyəcəkdi. Ölmək istəmirdi. Həyat gözəl idi. Günəş isidirdi. Yalnız insanlar –ONLAR nə istəyirdilər? Pilləkəndən aşağı düşən yaşlı bir adam dayandı və ona baxdı. Holmes qapıda idi. “Bu da mən” deyə qışqırdı, Septimus özünü var gücüylə Missis Filmerin bağındakı sürahilərin üstünə atdı”.

Həkim Holmes qapını axıra qədər açaraq “qorxaq” deyə qışqırdı. Reziya pəncərəyə qaçdı, gördü və başa düşdü. Onun rəngi ağappaq olmuşdu, tir-tir titrəyirdi.

Septimusun bu hərəkətini həkim Holmes başa düşə bilmirdi. Reziyanın özünə gəlməsi üçün həkim ona içməyə nəşə verdi. Reziya Septimusla ən xoşbəxt günlərini xatırladı. *““He is dead,” she said, smiling at the poor old woman who guarded her with her honest light-blue eyes fixed on the door. (They wouldn’t bring him in here, would they?) But Mrs. Filmer pooh-poohed. Oh no, oh no! They were carrying him away now. Ought she not to be told? Married people ought to be together, Mrs. Filmer thought. But they must do as the doctor said. -“O öldü”, yanında oturan və dürüst mavi gözlərini qapiya zilləyən yaşlı qadına gülümsəyərək dedi. (Onlar onu bura gətirməzlər, deyil mi?). Lakin Missis Filmer fısıldadı. Ah yox, ah yox! Onlar onu başqa yerə aparırlar. Reziyaya demək lazım deyil? Evli insanlar birlikdə olmalıdırlar, deyə Missis Filmer düşündü. Lakin onlar həkimin dediyi kimi etməli idilər”.* Reziya ruhsuz halda divanda uzanmışdı, həkim onun nəbzini yoxladı və yatmalı olduğunu dedi.

Piter qaldığı otele qayıdır, Klarissanın axşam verəcəyi qonaqlığı düşünür. Klarissanı ağılından heç cür çıxarda bilmirdi. Gəncliklərində Klarissayla avtobus gəzintisi yadına düşdü. Şəhəri izləmək üçün avtobusun üst mərtəbəsinə minib şəhəri seyr etməyə başladılar. Klarissa o qədər şən və həyat dolu idi ki, onun gülüş dolu üzü Piterin gözünün qabağında canlandı. Təxminən otuz il əvvəl olmuş bu hadisə Piterin gözünün qabağında elə canlanır ki, sanki indi baş verib. Klarissayla bugünkü görüşündə oturub danışmaq istədikləri anda Elizabet içəri girmişdi. Bu görüş onun həyatında sevinc dolu an olur. Tanıdığı insanlar arasında Klarissa qədər onun diqqətini cəlb edən biri olmamışdı. Buna görə də özü istəmədən belə Klarissa gözünün önündə canlanır və tez-tez ağına gəlirdi. Klarissanı ən çox Botonda görmüşdü.

Otele çatdıqda Piterə gələn məktubları verdilər. Məktublardan biri Klarissadan gəlmişdi. *“Oh it was a letter from her! This blue envelope; that was her hand. And he would have to read it. Here was another of those meetings, bound to be painful! To read her letter needed the devil of an effort. “How heavenly it was to see him. She must tell him that.” That was all.*

But it upset him. It annoyed him. He wished she hadn’t written it. Coming on top of his thoughts, it was like a nudge in the ribs. Why couldn’t she let him be? After all, she had married Dalloway, and lived with him in perfect happiness all these years. –Ah, ondan

məktub gəlmişdi! Bu mavi zərf; öz xətti ilə yazmışdı. Və o bunu oxumalı idi. Ona əziyyət verən daha bir görüş. Onun məktubunu oxumaq üçün möhkəm olmaq lazım idi. “Səni görmək necə də xoş idi”. Ona bunu deməliydi”. Bu qədər.

Amma bu onu dilxor etdi. Onu qıcıqlandırmışdı. O, Klarissanın bunu yazmamağını istərdi. Onun düşüncələri üstə bu sanki onu dümsüklədi. Niyə onu rahat buraxmırdı? Bütün bunlardan sonra o Delloueylə evli idi və bütün bu illər ərzində onunla mükəmməl həyat yaşamışdı”. Otel onun üçün rahat deyildi amma Klarissanın məktubu ona bu rahatsızlığı unuttururdu. Məktubu bağlayıb bir kənara atdı, heç bir qüvvə məktubu Piterə təkrar oxutdura bilməzdi. Məktub otelə çatır-çatmaz əlində olduğuna görə Klarissa ondan ayrılan kimi oturub yazmışdı, bir zərfin içinə qoyub, poçtla göndərüb deyə Piter düşündü. Ziyarəti Klarissanı narahat etmişdi, bir az da, kövrəlmişdi. Məktubdakı söz “Səni görmək necə də xoş idi” yadına düşdü.

Kifayət qədər uğurlu olan Piteri hamı xoşlayırdı, bir az tənbel, bir az özündən razı idi. Qadınlarla maraqlanırdı, onlara xüsusi rəğbət bəsləyirdi və bu hər bir qadının xoşuna gəlirdi. Gözü Deizinin şəkilinə dəydi, Deiziyə vurulmuşdu, bəzən vurulduğunu hesab edir, bəzən isə 24 yaşlı, iki uşaq anası olan Deiziylə başını dərdə saldığını düşünürdü. Bəzən düşünürdü evlənərsə onun üçün yaxşı olacaq, bəs Deizi üçün yaxşı olacaq mı?! Piter sanki tərəddüd içində idi amma Londona Deizinin boşanması üçün gəlmişdi və nə olursa olsun bu problemi özü həll edəcəkdi. Piter otelin restoranına yemək yeməyə düşür, içəri girib pərdənin yanındakı masaya oturur. Menyuya baxıb, ətrafa göz gəzdirir. Bəziləri axşam üçün xüsusi geyinmişdi, bəziləri isə gündəlik geyimdə idi. Şalları və çantaları yanlarına qoymuşdular, içlərində qəribə rahatlıq var idi, bunu üzlərindən də oxumaq olurdu. Hər kəs söhbət edirdi. Klarissanın qonaqlığına gedəcəkdi, Hindistanda nələr baş verir Riçarddan öyrənmək istəyirdi. Bundan əlavə orda musiqi və çoxlu söhbətlər olacaqdı. Restoranı tərk edərək Klarissanın qonaqlığına getdi.

“Lucy came running full tilt downstairs, having just nipped in to the drawing-room to smooth a cover, to straighten a chair, to pause a moment and feel whoever came in must think how clean, how bright, how beautifully cared for, when they saw the beautiful silver, the brass fire-irons, the new chair-covers, and the curtains of yellow

chintz: she appraised each; heard a roar of voices; people already coming up from dinner; she must fly! –Lusi cəld aşağı düşdü, salona masa örtüyünü düzlətmək ya da stulları yerinə qoymaq üçün girib çıxdı, içəri girənlər gümüşlərin gözəlliyinə, salonun təmizliyinə, yeni stul örtüklərinə, sarı pərdələrə baxıb valeh olacaqlarını düşünürdü; hər birini tək-tək bəyəndi; səsləri yuxarı gəlirdi, yemək bitmişdi, cəld hərəkət etməliydi!”

Hər şey qaydasında idi, xanımlar yuxarı çıxmağa başladılar. Missis Dellouey ən sona qaldı. Elizabet Lusinın yanından keçdi, Lusi gözlərini ondan çəkə bilmirdi. Çəhrayı rəngdə paltar geyinib, Cənab Delloueyin ona hədiyyə etdiyi boyunbağını taxmışdı. Hamı bir-bir salona keçirdi. Klarissa hamını tək-tək qarşılayaraq nəzakətlə salamlayırdı. Hər qonağa “Sizi görmək necə də xoshdur” yaxud “Gəlməklə nə yaxşı etmişiz” deyirdi. Amma əhval-ruhiyyəsi yaxşı deyildi, danışıqında səmimi deyildi. Piteri gördü, bir kənarda fikirli durmuşdu. Qəflətən kimsə Riçardın qolunu tutdu, “Salam Riçard” dedi, Piter idi, köhnə dostu Piter, Riçard onu gördüyünə sevindi, nə vaxt onu görsə sevinirdi. Heç dəyişməmişdi, birlikdə ordan uzaqlaşaraq salonun o biri tərəfində keçdilər, sanki illərdir bir-birini görməyən iki dost kimi söhbət edirdilər. Klarissa hər gələn qonaqla üç, beş kəlmə danışırdı, hər kəslə maraqlanırdı amma buna sanki özünü məcbur edirdi. Heç zövq ala bilmirdi, əylənə bilmirdi. Gələnlərin ardı kəsilmirdi. Ledi Braton da gəldi. Klarissa onu qarşılayaraq “gəlməyinizlə nə yaxşı etdiz” dedi, sözlərində səmimi idi. Qəflətən Klarissa tanış səs eşitdi. “*WHAT name? Lady Rosseter? But who on earth was Lady Rosseter?*

“Clarissa!” That voice! It was Sally Seton! Sally Seton! after all these years! She loomed through a mist. For she hadn’t looked like THAT, Sally Seton, when Clarissa grasped the hot water can, to think of her under this roof, under this roof! Not like that! –Kim? Ledi Roster? Ledi Roster də kimdir?

“Klarissa!” Bu səs! Bu Seli Seton idi! Seli Seton! Bütün bu illərdən sonra! O dumanın içindən aydın görsənirdi. Sanki isti suyu eliylə tutmuşdu, onu bu damın altında düşünmək! İnanılmazdı!” Selinin işıltısı itmişdi, amma onu yenidən görmək çox gözəl hiss idi. Daha yaşlı, daha xoşbəxt, daha az gözəl idi. Seli beş oğlu olduğunu dedi. Seli həmişəki kimi özünü bəyənməmiş idi, Klarissa da buna görə onu sevirdi. Klarissayla

keçmiş günlərini düşünərək əyləndilər, klarissa gözlərinə inanmırdı. Piter baş nazirin gəldiyini dedi. Klarissa təşkil etdiyi qonaqlığında baş naziri gördüyünə çox sevindi. Hər kəs söhbət edirdi, əylənirdi. Klarissa qonaqlığının yaxşı keçdiyini görüb sevindi. Yaşlı Helena xala da gəlmişdi. Klarissa onunla söhbət edirdi, Piteri də yanlarına çağırıdılar. Piter gecə boyunca Klarissayla bir kəlmə də danışmamışdı. Klarissa xalasını dəvət etmişdi, evi yorucu idi, səs-küklü, gurultulu idi amma Klarissa onu dəvət etmişdi, o da Klarissaya görə gəlmişdi. Amma xəstəliyi ilə əlaqədar olaraq çox qala bilmədi, şalına bürünərək getməyə hazırlaşdı.

Klarissa Ledi Bratonla danışmağa başladı, “Riçard nahar yeməyini bəyənmişdi” Ledi Bratona dedi. Ledi Braton isə Riçardın ona çox kömək etdiyini dedi. Seliylə Piter kənara çəkilib Klarissanı gözləyirdilər, Klarissa onların yanına gələrək bir az da gözləməklərini xahiş etdi. Riçard Ser Uilliamla söhbət edirdi. Ser Uilliam bu gün cavan bir xəstəsi intihar etdiyini dedi. Klarissa bu xəbəri eşitdi. Qonaqlığının tam ortasında ölümdən danışılması Klarissanı çox narahat etdi. Klarissa salonu tərk edərək otağa keçdi ordan da eyvana çıxdı. Intihar edən adamı düşündü. *“Fear no more the heat of the sun. She must go back to them. But what an extraordinary night! She felt somehow very like him — the young man who had killed himself. She felt glad that he had done it; thrown it away. The clock was striking. The leaden circles dissolved in the air. He made her feel the beauty; made her feel the fun. But she must go back. She must assemble. She must find Sally and Peter. And she came in from the little room. –* Günəşin istiliyindən artıq qorxma. Onların yanına qayıtmalı idi. lakin necə də qərribə gecə idi! Özünü ölən adamın verinə qoydu –o ölən cavan adamı düşündü. Klarissa onun özünü öldürməsinə sevindi. Saat çaldı. Qurğuşun dairlər havda həll oldu. Onun özünü gözəl, əyləncəli hiss etməyə səbəb oldu. O geri dönməli idi. Özünü ələ almalıydı. O Piterlə Selini tapmalı idi və balaca otaqdan keçməli idi”.

Seliylə Piter divanda oturaraq keçmiş günləri yada saldılar. Botonu xatırladılar. Piterin Klarissaya vurulmasını, Riçardın bir nahar yeməyində onlara qonaq gəlməsini, Klarissanın ona səhvən Uikham deməsi, Seli hər dəfə bunu yada salaraq lağ etməsini, Klarissanın buna əsəbiləşməsini xatırladılar. Piter Klarissadan ayrıldıqdan sonra Hindistana getmişdi. Seli onun uşağı olub-olmadığını soruşmağa çəkindi amma Piter

Deiziylə münasibətini ona dedi. *“Poor Peter, thought Sally. Why did not Clarissa come and talk to them? That was what he was longing for. She knew it. All the time he was thinking only of Clarissa, and was fidgeting with his knife.*

He had not found life simple, Peter said. His relations with Clarissa had not been simple. It had spoilt his life, he said. (They had been so intimate — he and Sally Seton, it was absurd not to say it.) One could not be in love twice, he said. And what could she say? Still, it is better to have loved (but he would think her sentimental — he used to be so sharp). He must come and stay with them in Manchester. That is all very true, he said. All very true. He would love to come and stay with them, directly he had done what he had to do in London. And Clarissa had cared for him more than she had ever cared for Richard. Sally was positive of that. –Yazıq Piter, Seli düşündü. Niye Klarissa onların yanına gəlib onlarla söhbət etmirdi? Piter bunu gözləyirdi. Seli bunu bilirdi. Bütün bu müddəti o ancaq Klarissa haqqında danışırdı və bıçağı ilə oynayırdı.

Həyat mənim üçün heç yaxşı olmadı, Piter dedi. Klarissayla olan münasibəti adi deyildi. Onun həyatını alt-üst etmişdi, o dedi (Seli ilə elə yaxın idilər ki, bunu deməməsi mənasız olardı). İnsan ikinci dəfə sevə bilməzdi, dedi. Seli nə deyə bilərdi? Sevmək heç sevməməkdən daha yaxşıdır (Piter onun həssas olduğunu düşünəcəkdə – o açıqgözlü idi). Piter Mançestrə gəlib onlarla qalmalı idi. Bu düzdür, dedi. Çox düzdür. Londondakı işini qurtardıqdan sonra gedib onlarda qalmaq istəyərdi. Və Klarissa Piteri Riçarddan çox sevmişdi. Seli buna əmindir”. Piter buna etiraz etdi. Sonra gözləriylə Riçardı axtardılar. Riçard sevimli qızı Elizabetlə rəqs edirdi. “Elizabet çox gözəl qızıdır” Seli dedi, “Klarissaya heç bənzəmir”. *“Richard has improved. You are right,” said Sally. “I shall go and talk to him. I shall say goodnight. What does the brain matter,” said Lady Rosseter, getting up, “compared with the heart?”*

“I will come,” said Peter, but he sat on for a moment. What is this terror? what is this ecstasy? he thought to himself. What is it that fills me with extraordinary excitement? It is Clarissa, he said.

For there she was. –“Riçard inkişaf etmişdi. Sən haqlısan, Seli dedi. Gedib ona gecəniz xeyrə qalsın deyəcəm. Ürəklə müqayisə edərək, beyinin nə əhəmiyyəti var, Ledi Roster ayağa qalxaraq dedi”.

“Mən də gəlirəm”, Piter dedi, lakin bir anlıq yerindən qalxa bilmədi. Bu qorxu nədir? Bu coşqunluq nədir? öz-özünə düşündü. Məni belə fəvqəladə həyəcanlandıran nədir? Bu Klarissadır, o dedi. Çünki qarşısında idi”.

Virciniya Vulf “Missis Dellouey” romanını tipik və simvolik tərzdə başlayır. Xidmətçisi Lusinin işi çox olduğundan Klarissa axşam verəcəyi qonaqlıq üçün özü gül almağa gedir. Və gün ərzində Klarissanın xatirələrinə dayanaraq V.Vulf romana daxil etdiyin digər obrazlar haqqında məlumatlar verir. Virciniya Vulf Missis Dellouey və Septimus Smis obrazları vasitəsi ilə bir şəxsiyyətin iki tərəfini yaratmışdı. E.M.Forster roman haqqında “ Bu roman mədəni və şəxsi təcrübələrinə dayanaraq yazılan bir romandır” demişdi. V.Vulf yaratdığı bu iki obraz vasitəsiylə yaşadığı mədəni mühiti, ictimai quruluşu, müharibələri, onların təsirlərini bir sözlə öz həyatının gedişini qələmə almışdı. Klarissa V.Vulf kimi yüksək təbəqəyə məxsus, qonaqlıqlar təşkil edən, qurduğu ailə sevgidən çox hörmət üzərində qurulan, kişilərdən çox qadınla qurduğu münasibətdən zövq alan obrazdır. Yazıçının həyatı ilə paralel təhlil apardıqda romandakı Klarissa ilə Seli Setonun münasibəti V.Vulfun Vita-Sekvillə olan münasibətini xatırladır. Şəxsiyyətin ikinci tərəfi isə Septimus Uarn Smisdir.

Birinci Dünya müharibəsinə qədər, ağılı başında, bir şirkətdə məmur olaraq işləyən, axşamlar kirayə götürdüyü kitabları oxuyub özünü inkişaf etdirən, gözəl şeylərə inanan, gözəl şeylər etmək istəyən biridir. Şeiri sevən, şeir yazan, şeir üzərindən təhlillər aparan bir gənc qadına vurulan, müharibəyə başladığında müharibəyə qatılan ilk könüllü əsgərdir. Lakin müharibə onun həyatını məhv edir. Müharibəni öz həyatına və insanların həyatına necə zərbə vurduğunu yazıçı Septimus vasitəsiylə göstərir. Septimus müharibədən qayıtdıqdan sora ruhi xəstə olur, qarabasmaları, hallusinasiya görməsi, Evansla danışması nəticədə ruhi xəstəxanada yatmalı olmasına gətirib çıxardır. Septimus xəstəliyi ilə əlaqədar tez-tez həkimlərə, xəstəxanalara gedir, buna görə də, həkimlərə nifrət edirdi. Yazıçı romanda yaratdığı həkim Holmes və Ser Uilliam obrazıyla özünün də həkimlərdən nifrət etdiyini böyük kinlə qələmə alır. Həkimlərin bir işə yaramadığını, ağılsız olduqlarını, xəstələrinə qurbanları kimi baxdığını canlı təsvir etmişdir. İntihara gəlincə, V.Vulf bir neçə dəfə intihar etmişdir

amma uğurlu alınmamışdır. Septimus tez-tez özünü öldürəcəyini deməklə Vulf sanki öz intiharlarını qeyd edirdi. V.Vulf özünü pəncərədən ataraq öldürmək istəyini Septimus obrazı vasitəsi ilə həyata keçirir. Amma Septimus son dəqiqəyə qədər özünü atmır çünki ölmək istəmirdi, həyat gözəl idi, Vulf özünün də yaşamaq istəyini belə göstərir. Septimus həkim Holmesin otağa girməsinə və onu görməsinə dözmədiyi kimi Virciniya Vulf da, (əri Leonarda yazdığı məktubda qeyd etdiyi kimi) növbəti dəfə baş verəcək qarabasmalarına, baş ağrılarına dözə bilməyəcəyinə görə özünü öldürür.

Virciniya Vulf yaradıcılığından əsas xətt kimi keçən qadının ekzistensial tənhalığı, insanın mənəvi təkamül prosesi, şüur axını məsələlərinin təhlili yazıçının əsərlərində qaldırdığı problemlər bir ölkənin mənəvi dəyərləri çərçivəsinə sığmır. Məhz bu baxımdan onun qəhrəmanlarına xas olan psixoloji xüsusiyyətlər, təsvir etdikləri hadisələr dünyanın digər xalqları üçün də eyni dərəcədə maraqlıdır.

Nəticə

XX əsr ingilis ədəbiyyatının görkəmli nümayəndəsi Virciniya Vulf psixoloji-modernist nəsrin nümayəndəsidir. Yazıçının əsərlərində insan özgüləşməsi, ikiləşmə, ekzistensial tənhalıq, şüuraltı sirlərin açılması ön plana çəkilir. Virciniya Vulfun yaradıcılığının fərqli cəhətlərini elmi aspektdən araşdırılması ümumiyyətlə, insanın aqibəti Qərb ədəbiyyatının müqayisəli təhlil kontekstində verilib.

Virciniya Vulfun “Missis Dellouey” əsərinin təhlili zamanı bəzi ziddiyyətli məqamlar nəzərə çarpır. Əsərdə ana-övlad məhəbbəti ilahi qatda işlənildiyindən, bu münasibətlərin ən dərin mahiyyəti açılır. Virciniya Vulfda ana-övlad münasibətləri sona qədər açılmır, burada ana övladına vaxt ayıra bilmədiyindən ana-övlad münasibətlərinin mahiyyəti mücərrəddiyində qalır. Bu əsəri müəllif öz həyatından yazıb. “Missis Delouey”də ananın natamam sevgisi ilə yanaşı övladın anaya istehzalı münasibəti hiss olunur. İntellektual nəsrin görkəmli nümayəndəsi olan Virciniya Vulf yaradıcılığında insan mahiyyəti intellektual şəkildə bürüzə verilir. Bu, əsasən yazıçının şüuraltı qatda işləmək məharətindən irəli gəlir. Virciniya Vulfun yaradıcılığı bu baxımdan diqqətçəkicidir.

Vulfun ədəbi mirası həddindən artıq böyükdür. Onun on bir romanından başqa onlarla hekayəsi, essesi, tənqidi məqalələri, beş min səhifəlik gündəliyi, minlərlə məktubu ədəbi mirasına aid olunur. Virciniya Vulfun yaradıcılığının ən parlaq səhifələri isə “Missis Dellouey”, “Orlando”, “Flaş”, “Dalğalar” “İllər”, “Aktlar arasında” romanlarıdır.

Bu romanlar bu gün belə ingilis ədəbiyyatının yeni ədəbi epoxasının təməlində durmaqda davam edir. Fantastik janrda olan bioqrafik “Orlando” romanında yazıçı ledi Vita Sekvill Uest ilə münasibətlərindən bəhs edir. “Flaş” adlı bioqrafik povest isə bir itin iç duyğularının insanlarla olan münasibətini əks etdirir. Vulfun yaradıcılığında adamı heyran edən əsas şey qəhrəmanın iç dünyası ilə xarici aləmin tam kontekstdə olmasıdır.

Virciniya Vulf Ceyms Coysu qəbul etmir. Coysun “şüur axını” Vulfa görə reallığı əks etdirmir. Coysun ədəbiyyata gətirdiyi üslubu Vulf həmçinin anlaşılmaz hesab edir, lakin onun yaradıcılığını “yeni romanın” inkişafında yeni mərhələ hesab edir.

Virciniya Vulf həmçinin feminist ədəbiyyatın başlanğıcını qoyur. Onun məşhur “Öz otağım” essesi bu gün belə feminist ədəbiyyatın ən böyük nümunələrindən biri hesab olunur. Tənqidçilər Vulfu daim tənqid etsələr də, onun yaradıcılığı həmişə İngiltərədə müzakirə mövzusu olur. Onun yaradıcılığını həddindən artıq çətin oxunaqlı və həddindən artıq intellektual hesab edirlər və bu da zaman-zaman Vulfu özündən çıxarır. Tənqidçilər hardasa haqlıdırlar. Vulfun ən kiçik hekayəsini oxuduğun zaman belə hiss edirsən ki, hər bir sətirdən sənə doğru zərif bir intellekt süzülür.

Virciniya Vulfun yaradıcılığında hərəkət demək olar ki, çox azdır. Buna baxmayaraq hisslər və söylənməyən fikirlər həddindən artıq çoxdur. Bu onun üslubunun əsas özəlliyi idi və o, öz qəhrəmanlarının sirli dünyasının qaranlıq döngələrində oxucularını gəzdirməyi çox sevirdi. Təbiidir ki, bu gün Virciniya Vulfun tənqidçilərini heç kim tanımır, amma Virciniya Vulfun tarixə keçdiyi heç kimdə şübhə doğurmur.

Virciniya Vulf qadın şəxsiyyətinin önə çıxarıldığı və hər şeydən əvvəl qadınlıq nəzər nöqtəsindən siyasət yaradılacağı bir strategiya önə sürür. Şəxsiyyət siyasətinin müəyyən edilməsi nöqtəyi nəzərindən də əsasən burada fikir ayrılıqları olur. Vulf mövcud olan şəxsiyyətlərin əzilməsini və birini vurğulayaraq şəxsiyyət siyasəti formalaşdırmağı önə sürür.

Bu magistr işində modernizm cərəyanının yaranması və Virciniya Vulfun ümumi yaradıcılığı araşdırılmış, yazıçının feminist və psixoloji mövzuda yazdığı əsrləri və bu sıradan “Missis Dellouey” əsəri araşdırılaraq təhlil olundu.

- magistr işinin birinci fəslə nəzəri məsələlərə həsr olunmuşdur ki, bu da Virciniya Vulfun yaradıcılığını anlamaq, onun üslubunu müəyyən etmək və yaradıcılığını təhlil etmək baxımından əhəmiyyətlidir;

- Qrem Qrinin ötən əsrin ortalarındakı siyasi dünyagörüşünün təhlili, psixoloji roman janrında yazdığı əsərlərində tarixi-fəlsəfi konsepsiyası müəyyənləşdirildi və sosial, və psixoloji problemlərə müraciətinin səbəbləri aydınlaşdırıldı;
- “Şüur axını” Virciniya Vulfun əsərlərində “özüdərketmə axınına” çevrilir. Şüurun subektivliyi onun subyektivizminə çevrilir;
- Təfəkkürün özü eqosentrik şəxsiyyəti üçün psixi proses kimi başa düşülməyə başlanır;
- “Missis Dellouey” əsəri əsasən sosial-psixoloji məsələləri əks etdirir və roman psixoloji xarakter daşıyır və müasir ədəbiyyatın əsas problemi olan – ekzistensial tənhalıq probleminə toxunur.

Virciniya Vulfun özü İngiltərə həyatının alt qatını yaxşı bildiyi üçün cəmiyyət daxili ziddiyyət və mürəkkəbliklərin, mənəvi çürümənin səbəblərini inandırıcı bədii boyalarla, tipikləşdirmə, simvollaşdırma vasitəsilə dolğun şəkildə açmağa nail olmuşdur.

Ədəbiyyat

Azərbaycan dilində

1. Abdullayeva Y. XX əsr ədəbiyyatında modernizm. Bakı, 2005. 107s.
2. Quliyev Q. Dəliden doğru xəbər. Mütərcimç 1999. 157s.
3. Zülfüqarova F., “İngilis və Azərbaycan ədəbiyyatlarında insan konsepsiyası: Virjiniya Vulf və Afaq Məsudun yaradıcılıqları əsasında: monoqrafiya– Bakı : Elm və Təhsil, 2012. - 232 s.
4. Əlimirzəyev X., Bədii həqiqət uğrunda. Bakı, Yazıçı, 1984, 244 s.
5. Şəmsizadə N., Müsbət qəhrəmanın ədəbi taleyi «Yaradıcılıq metodu məsələləri» kitabında. Bakı, Elm, 1989, s. 41-56, 150 s.

İngilis dilində

6. Bell Q. Virginia Woolf: A Biography. Harcourt Brace Jovanovich, 1972. 530p.
7. Bell A.O. The Dairy of Virginia Woolf. New York: Harcourt Brace Jovanovich, 1982. 206p.
8. Brewster D. Virginia Woolfs London. L.: Routledge, 1959. 123 p.
9. Briggs J. Virginia Woolf and «The Proper Writing of Lives» // The Art of Literary Biography. Ed. by John Batchelor. Oxford: Clarendon Press, 1995. PP. 245- 265.
10. Briggs J. Reading Virginia Woolf. Edinburgh: Edinburgh UP, 2006.236p.
11. Briggs J. Virginia Woolf –An Inner Life. Penguin Books Limited, 2006. 544p.
12. Cameron D. Language: The Feminist Critique, 2nd edition. L.: Routledge, 1998.-289 p.
13. Caramagno T.C, Redfield J. The Flight of the Mind: Virginia Woolf’s Act and Manic –Depressive Illness. University of California Press, 1992. 362p.
14. Cuddy-Keane M. Virginia Woolf, the Intellectual and the Public Sphere. Cambridge: Cambridge UP, 2003. 237 p.

15. Daiches D. The Semi-Transparent Envelope // Twentieth century interpretation of «To the Lighthouse». Englewood: Prentice-Hall, 1970. PP. 58-70.
16. DiBattista Maria. Virginia Woolf's Major Novels: The Fables of Anon. New Haven: Yale UP, 1980. 340 p.
17. Dolsimer K. Virginia Woolf: Becoming a Writer. Yale UP, 2002. 301p
18. Dowling David. Bloomsbury Aesthetics and the Novels of Forster and Woolf. L.: Macmillan Press, 1985.- 190 p
19. Eckert P., McConnell-Ginet S. Language and Gender. Cambridge: Cambridge UP, 2003. 440 p.
20. Edel L. Bloomsbury. A House of Lions. N. Y.: Lippincott, 1979.190 p.
21. Fernald A.E. Virginia Woolf: Feminism and the Reader. N.Y., Hampshire: Palgrave, 2006. 223 p.
22. Fleishman A. Virginia Woolf: A Critical Reading. L.: Baltimore UP, 1975.- 230 p.
23. Gruber R. Virginia Woolf: The Will to Create as a Woman. Carroll & Graf, 2005. 176p.
24. Holly H. Virginia Woolf and The Discourse of Science. Cambridge, 2009. 208p.
25. Janis M.P. The Victorian Heritage of Virginia Woolf: The External World in Her Novels. Pilgrim Books, 1987.
26. Lee H. Virginia Woolf: A Writer's Life. Random House, 2010. 912p.
27. Lyndall G. Virginia Woolf: A writer's Life. Norton, 2001. 342p.
28. Nicolson N. Virginia Woolf. Penguin Publishing Group, 2000. 208p.
29. Panken Sh. Virginia Woolf and the Lust of Creation: A Psychoanalytic Exploration. SUNY Press, 1987. 336p.
30. Phyllis R. Woman of Letters: A Life of Virginia Woolf. Pandora, 1986. 298p.
31. Transue J.P. Virginia Woolf and The Politics of Style. SUNY Press, 1986. 222p.
32. Woolf V. Jacob's Room. London. Penguin Books, 1965. 174p.

33. Woolf V. Mrs. Dalloway Middlesex. Penguin Books, 1965. 224p.
34. Woolf V. Mrs. Dalloway. Hogarth Press, 1925. 223p.
35. Woolf V. Orlando. Hogarth Press, 1928. 134p.
36. Woolf V. To the Lighthouse. Hogarth Press, 1927.
37. Woolf V. The Waves. Hogarth Press, 1931. 342p.

Rus dilində

38. Андреевских О.С. Литературные биографии Вирджинии Вулф в контексте эстетической программы группы «Блумсбери» (Вирджиния Вулф и Роджер Фрай): Дис. . канд. филол. наук. Нижний Новгород, 2005. — 163 с.
39. Анакин Г.В.Мичальская Н.П. История английской литературы М., “Высш. Школа”, 1975. 528с.
40. Аствацатуров А. В поисках индивидуальности // Вулф В. Миссис Дэллоуэй. СПб.: Азбука (Азбука-классика), 2000. С. 209 218
41. Аствацатуров А. По ту сторону вещей // Вульф В. На маяк. СПб.: Азбука (Азбука-классика), 2004. С. 5 20.
42. Ахманова О.С., Гюббенет И.С. «Вертикальный контекст» как филологическая проблема // Вопросы языкознания. 1997. №3. С. 44 60.
43. Белянин В.П. Психологические аспекты художественного текста. М.: Изд-во Московского ун-та, 1988. 123 с.
44. Вулф В. Миссис Дэллоуэй. Перде. Е.Сурич. Иностранная литература, 1984.
45. Вулф В. Рассказы. Повесть/ Пер с англ. Сос. и предисл. Е.Гениевой М., Известия, 1986. 224с.
46. Вулф В. Избранное. Пер с англ./Вступ. Статья Е.Гениевой М., Худож. Лит., 1989. 558с.
47. Вульф В. Миссис Дэллоуэй. СПб.: Азбука (Классика), 2000. 224с.

48. Выготский Л.С. Мышление и речь. М.; Л.: Соцэкгиз, 1934. 323с.
49. Гальперин И.Р. Текст как объект многоаспектного исследования. М.: Наука, 1981.- 140 с.
50. Гаспаров Б.М. Язык, память, образ. Лингвистика языкового существования. М.: Новое литературное обозрение, 1996. 360 с.
51. Гениева Е.Ю. Правда факта и правда видения. // Вулф Вирджиния Миссис Дэллоуэй. На маяк. Орlando. Волны. Флаш. Рассказы. Эссе. М.: НФ «Пушкинская библиотека», 2004. С. 5 —26.
52. Гончаренко Э. Творчество Джойса и модернизм 1900-1930 гг. Днепропетровск // Новое литературное обозрение. 2001. №31(49). С.495 - 498.
53. Жантиева Д.Г. Вирджиния Вулф. // Жантиева Д.Г. Английский роман XX века, 1918-1939. М.: Наука, 1965. 156 с.
54. Жинкин Н.И. Язык — речь — творчество Текст.: избранные труды. М.: Лабиринт, 1998. 368 с.
55. Жиркова Е.А. Актуализация семантики текстовых структур, имеющих доминантное значение для адекватной интерпретации художественного текста: Автореф. дис. . д-ра филол. наук. Краснодар, 2006. -45 с.
56. Жлуктенко, Н. Ю. Английский психологический роман XX века. Киев: Изд-во при Киев. гос. ун-те, 1988. 187 с.
57. Колотов А.А. Художественная структура романов В. Вулф 1920-х начала 1930-х годов: Дис. . канд: филол. наук. Красноярск, 2000. - 197 с.
58. Клецина И. С. Развитие тендерных исследований в психологии на Западе // Иной взгляд: Международный альманах тендерных исследований.2001. С. 18-21.
59. Колшанский Г.В. Объективная картина мира в познании и языке. М.: Наука, 1990.- 108 с.
60. Кондратьева О.П. Концептосфера внутреннего мира человека в русских летописях (на примере концептов «душа», «сердце», «ум»): Автореф. дис. . канд. филол. наук. Екатеринбург, 2004. 21 с.

61. Корман Б.О. Изучение текста художественного произведения: Учеб. пособие для студ.-заоч. III-IV курс. М.: Просвещение, 1972. 250 с.
62. Корман Б.О. Лирика и реализм. Иркутск: Изд-во Иркут. ун-та, 1986.- 170 с.
63. Мартинсон Г. Модернизм. М.Прогресс, 1986. 640с.
64. Михальская Н.П. Вулф Вирджиния // Зарубежные писатели, библиографический словарь. Ч. I. М.: Просвещение, 1997. С. 147- 151.
65. Михальская Н.П. Пути развития английского романа 1920-30х гг. М.: Высшая школа, 1966. -271 с.
66. Михеева И.Н. Амбивалентность личности: морально-психологический аспект. М.: Наука, 1991. - 125 с.
67. Моденкова Л. В. Ранняя проза Вирджинии Вулф, 1915-1922 гг.: Пробл. психологизма: Дис.канд. филол. наук. М., 1995. 23 с.
68. Модернизм –Краткая Литературная энциклопедия Т.4, М., 1967.
69. “Потока сознания” - Краткая Литературная энциклопедия Т.4, М., 1968.
- 70.Ивашева В.В. Английская литература XX века М., 1966. 475с.

Internet

71. <http://www.sparknotes.com/lit/dalloway/canalysis.html>
72. <http://www.shmoop.com/mrs-dalloway/literary-devices.html>
73. <http://www.enotes.com/topics/mrs-dalloway/in-depth>
74. <http://study.com/academy/lesson/mrs-dalloway-analysis-of-characters-and-style.html>
75. <http://www.cliffsnotes.com/literature/m/mrs-dalloway/character-analysis/clarissa-dalloway>
76. <http://www.litcharts.com/lit/mrs-dalloway/section-1>
77. <http://www.directory.myserver.org/virginia-woolf>
78. <http://www.gradesaver.com/mrs-dalloway/study-guide/summary-part-i-sections-1-3>
79. <http://www.orlando.jp.org>
80. <http://www.ourworld.compuserve.com>
81. <http://virginiawoolf.ru/art01.html>//Кирсанова Н. Жизнь и смерть Вирджинии Вулф